

MIHAJLO OGRIZOVIC

SKOLSTVO I PROSVJETA U HRVATSKOJ U JESEN 1944. I U 1945. GODINI

I. OD POČETKA 1945. DO OSLOBOĐENJA ZEMLJE

Neposredno poslije II. zasjedanja AVNOJ-a ZAVNOH je počeo sve više poprimati ulogu središnjeg državnog organa u Hrvatskoj. Na III. zasjedanju ZAVNOH-a, koje je održano u Topuskom 8. i 9. svibnja 1944. god., donesena je odluka da se ZAVNOH proglasi za vrhovno zakonodavno i izvršno tijelo i za predstavnika suvereniteta naroda i države Hrvatske kao ravnopravne federalne jedinice Demokratske Federativne Jugoslavije (DFJ). Po istoj odluci riješeno je da izvršnu vlast u državi Hrvatskoj obavlja ZAVNOH preko Predsjedništva i Narodne vlade Hrvatske. Unutar Predsjedništva osnovni su odjeli. Odjelni predstojnici radili su sav posao pod vodstvom, nadzorom i odgovornošću člana Predsjedništva, koji je bio zadužen za rad pojedinog odjela.

A. Rad ZAVNOH-a na organizaciji prosvjete

Na III. zasjedanju ZAVNOH-a, osim uspjeha oslobodilačke borbe, izneseni su i rezultati rada u školstvu i prosvjeti za proteklo vrijeme. U periodu do III. zasjedanja prosvjetnim radom na oslobođenom teritoriju Hrvatske rukovodio je Prosvjetni odjel ZAVNOH-a, koji se sastojao od dva odsjeka: a) odsjek za osnovne škole i analfabetske tečajeve i b) odsjek za srednje škole i općeobrazovne tečajeve. Odjel je vodio prosvjetnu politiku po određenom planu i vršio je reorganizaciju prosvjete u nekim krajevima oslobođenog teritorija i ravnomjernu raspodjelu prosvjetnoga kadra i planskog otvaranja osnovnih škola i u onim krajevima gdje ih je bilo najmanje ili ih uopće nije bilo.

III. zasjedanje ZAVNOH-a odredilo je dalje zadatke Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a: podizanje stručne spremne nastavnika preko tečajeva i savjetovanja, izdavanje priručnika za nastavni rad, izdavanje najnužnijih školskih udžbenika, sredstava za nastavu i pisaaćeg pribora, izrada novih nastavnih planova i programa, odgajanje novoga nastavničkog kadra, adaptacija i izgradnja novih školskih zgrada i prostorija.¹

Poslije III. zasjedanja ZAVNOH-a nastavlja se rad na izgrađivanju narodne vlasti. ZAVNOH, oblasni, okružni i kotarski narodnooslobodilački odbori sređuju se i diferenciraju. Iz narodnooslobodilačkih odbora izdvajaju se izvršni odbori, pa je takva reorganizacija na oslobođenom teritoriju Hrvatske postavljala raznovrsnije, složenije i šire zadatke pred sve prosvjetne organe.

¹ III. zasjedanje ZAVNOH-a, *Stenografski zapisi*, Zagreb 1950, str. 64.

Sve veći oslobođeni teritorij i dalji razvoj organa narodne vlasti, a u vezi s tim i razvoj školstva i prosvjete, proširivali su probleme i zadatke Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a. To je uvjetovalo i prerastanje Odjela u šire tijelo kako bi mogao s uspjehom rukovoditi raznovrsnim zadacima prosvjetnog i školskog života. Zbog toga je Odjel narodne prosvjete znatno povećao broj svojih članova i suradnika. Podijeljen je na sektore: sektor osnovne i srednje nastave, sektor narodnog prosvjećivanja, sektor rada učiteljskih i općeobrazovnih tečajeva, a kasnije i na druge.

Odjel narodne prosvjete organizirao je komisije za izradu nastavnog plana i programa za osnovnu i potpunu srednju školu, izradio je i Privremeni pravilnik o polaganju privatnih ispita, donio rješenje o učenju nacionalne povijesti i povijesti NOB-a u drugom polugodištu u svim razredima srednje škole u školskoj godini 1944/45, rješenje o otvaranju srednjih škola, o ukidanju privatnih ispita za učenike srednjih škola u NDH, rješenje o otvaranju pomoćnih razreda u srednjim školama za one učenike koji su sudjelovali u NOB-u i dr.

Na području narodnog prosvjećivanja izrađen je Pravilnik o natjecanju i organizaciji analfabetskih tečajeva, Upute za rad narodnih sveučilišta, Upute za rad knjižnica i čitaonica, Upute za rad općeobrazovnih tečajeva. Na sektoru osnovne nastave ZAVNOH je organizirao izradu početnice i bukvara, čitanaka za više razrede osnovne škole i niže razrede srednje škole, zatim izradu priručnika za osnovnu nastavu, a izrađene su i upute o roditeljskim sastancima, disciplinska pravila za srednje škole, smjernice za početak rada u novoj školskoj godini, upute o upotrebi ćirilice i latinice u nastavi osnovne škole itd.

U nizu raspisa i direktiva zahvaćeni su problemi uzdizanja referentskog kadra na terenu, kraći tečajevi za referente i nastavnike u oslobođenim krajevima, dopusti nastavnika, stvaranje novih okruga i teritorijalnih jedinica, upute za organizaciju školskih odbora, organizaciju prosvjetnog rada na novooslobođenom teritoriju, sređivanje popisa učitelja i rješavanje personalnih pitanja, izrada pravilnika i programa za rad učiteljskih tečajeva, smjernice za organizaciju školskih vrtova, pravilnik o otvaranju đачkih domova (internata), pravilnik o otvaranju Više pedagoške škole (VPŠ) u Splitu, o kulturno-umjetničkom radu, o pomoći Istri u učiteljima i udžbenicima i sve potrebne pripreme za preuzimanje prosvjetnog rada u novooslobođenim krajevima.

Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a još više je pomagao prosvjetnim odjelima na terenu, a davao je i veliku financijsku pomoć učiteljskim tečajevima, prosvjetnim odjelima, pokretao akciju za gradnju i obnovu školskih zgrada, školskog pribora, brinuo o opskrbi učitelja i sl. Na oslobođenom teritoriju Hrvatske prosvjetnim radom u tom periodu rukovodi Stanko Škare, član Predsjedništva ZAVNOH-a, povjerenik prosvjete, i Ivo Frol, predstojnik Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a, uz veći broj istaknutih prosvjetnih, kulturnih i javnih radnika. U to su vrijeme u Odjelu narodne prosvjete radili Petar Lasta, Josip Mišić, Ivo Tošić, Anica Rakar-Magašić, Branko Sučević, Joco Radaković, Ivo Vrančić, dr. Ivan Supek, Mira Jurić, dr. Antun Kajfeš, a kasnije i drugi. Martin Puštek, jedan od organizatora i rukovodilaca školstva i prosvjete u Hrvatskoj za vrijeme NOB-a i prvi načelnik Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a, umro je od bolesti i iscrpljenosti 1. lipnja 1944.

U toku priprema za školsku 1944/45. godinu ZAVNOH je organizirao zemaljsko savjetovanje prosvjetnih radnika u Glini 20. kolovoza 1944. god. To je bilo prvo prosvjetno savjetovanje u Jugoslaviji kojemu su prisustvovali i

brojni rukovodioci na čelu s Jakovom Blaževićem. Savjetovanjem je rukovodio Branko Sučević, a referate o problematici školstva i prosvjete održali su Anica Rankar-Magašić, Ivo Vrančić, Petar Lasta i Branko Sučević. Savjetovanje je bilo sazvano radi pretresanja najaktualnijih problema školstva i prosvjete, razmatranja mogućnosti izrade udžbenika i priručnika za osnovne i srednje škole, izradu novih nastavnih planova i programa za osnovne i srednje škole, obnovu i izgradnju školskih zgrada, školskog namještaja, nastavnih pomagala, izdavanje stručnog pedagoškog lista itd. Organizirana je i izložba o školstvu na oslobođenom teritoriju na kojoj su naročito mjesto zauzimala nastavna sredstva što su ih izradili učenici i učitelji, zatim različiti radovi učenika i sl. Savjetovanje je imalo veliko značenje za dalji razvoj školstva i prosvjete na oslobođenom teritoriju Hrvatske. Na kraju savjetovanja doneseni su zaključci, odnosno neposredni zadaci za rad u školskoj 1944/45. godini.

1. Novi nastavni plan i program za osnovne škole

Novi nastavni plan i program, koji je izradila komisija izabrana na savjetovanju u Glini, izrađen je na osnovi prethodnih planova i programa iz 1943. i 1944. godine i sugestija savjetovanja u Glini, Slavoniji i Mostlavini. Nastavni program bio je okvirnoga karaktera i pojedini prosvjetni odjeli mogli su ga razrađivati prema posebnim prilikama oslobođenog područja. Zaključeno je da se vjeronauk u škole uvodi kao fakultativni predmet. U nastavnom planu bili su zastupljeni ovi nastavni predmeti:

	I.	II.	III.	IV.
Početna stvarna nastava	5	5	—	—
Hrvatski ili srpski jezik	5	5	4	4
Račun	5	5	4	4
Zemljopis	—	—	2	2
Povijest	—	—	2	2
Privredne nauke	—	—	3	3
Narodno gospodarstvo	—	—	1	1
Crtanje	—	—	1	1
Pjevanje	$\frac{3}{2}$	$\frac{3}{2}$	$\frac{3}{2}$	$\frac{3}{2}$
Tjelesni odgoj	$\frac{3}{2}$	$\frac{3}{2}$	$\frac{3}{2}$	$\frac{3}{2}$
Vjeronauk	1	1	1	1
Svega:	18	18	20	20

Taj se broj sati mogao smanjiti prema prilikama pojedinog kraja, a i povećati. Novi nastavni plan i program dao je sistematičniji raspored nastavne materije, odredio je jasnije cilj i zadatak svakoga nastavnog predmeta, odredio nastavne jedinice i dao mjestimično kraće upute za obradu pojedinih nastavnih jedinica. U tom smislu taj je nastavni plan i program značio znatan korak naprijed u odnosu na prethodne planove i programe.

2. Udžbenici za osnovne škole

U toku NOB-a poseban problem u radu osnovnih škola predstavljali su udžbenici. O tome je stalno vodio brigu Prosvjetni odjel ZAVNOH-a, ali su teške ratne prilike ometale izradu udžbenika. Ipak, kada je broj polaznika osnovnih škola na oslobođenom teritoriju prelazio 80 000, valjalo je uložiti napore za izradu bar najnužnijih udžbenika za osnovnu školu.

U tome su postojala određena iskustva iz 1943. i 1944. godine. U Odjelu narodne prosvjete radilo se na početnici i bukvaru, pa je u jesen 1944. taj posao završen i trebalo je te udžbenike štampati u Italiji. Taj je zadatak obavljen, i u prosincu 1944. god. izašla je početnica Miljenka Grubelića i Helenke Gamulin u redakciji prof. Petra Laste, štampana u 80 000 primjeraka, i bukvar u 35 000 primjeraka. Početnica i bukvar u prvom dijelu obrađuju velika štampana slova. Drugi dio čitanke mnogo je opširniji. U udžbenicima je naglašena idejnost, jer su sadržaji tekstova uzeti iz ratnog života i borbe naroda. Štampanjem tih udžbenika donekle su podmirene potrebe nižih razreda osnovne škole u nastavi materinskog jezika, ali je i dalje ostao neriješen problem ostalih udžbenika i čitanki za više razrede osnovne škole.

Osim početnice i bukvara, u listopadu 1944. god. izašla je iz štampe Istarska početnica. Bila je to prva knjiga na hrvatskom jeziku za istarske škole. Početnicu je sastavila Danica Švalba, član Prosvjetnog odjela Oblasnog NOO za Istru, a štampana je u tehnici »Sloboda«. Imala je 45 stranica, a izašla je u 2 500 primjeraka. U proljeće 1945. za potrebe osnovnih škola talijanske narodnosti štampana je talijanska početnica.

Pored udžbenika štampani su i različiti tekstovi koji su prosvjetnim radnicima koristili u stručnom, pedagoškom i ideološko-političkom uzdizanju. Oblasni NOO za Slavoniju izdao je 1944. god. Priručnik za učitelje osnovnih škola. U listopadu 1944. izašio je iz štampe i prvi broj »Narodne prosvjete«, u izdanju Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a, a kasnije su izlazili i ostali brojevi. Tu su se nalazili članci i rasprave iz problematike školstva i prosvjete. U travnju 1945. u Pokuplju izlazi prvi broj lista »Naša škola«, organ Učiteljskog udruženja za Pokuplje i Zumberak, u kojemu su također raspravljana razna pitanja organizacije nastave, obrade nastavnih jedinica i dr.

Prosvjetni radnici služili su se i materijalima iz fizike, biologije, fiziologije, kemije, povijesti, književnosti, koje su sastavljali dr. Ivan Supek, Drago Grdenić i nastavnici za potrebe općeobrazovnih tečajeva pri Odjelu narodne prosvjete ZAVNOH-a. Umnožavana su predavanja, referati i rasprave o imperijalizmu, fašizmu, seljačkom i nacionalnom pitanju, postanku čovjeka, postanku religije i dr. Za nastavu nacionalne historije služile su teze Otokara Keršovanija, a za nastavu opće historije i ekonomskog razvitka društva Segalova brošura Ekonomski razvitak društva. Prosvjetni odjel Okružnog NOO Pokuplje prvi je umnožio pregled historije NOB-a, a prof. Petar Lasta izradio je popularnu kraću gramatiku Postanak jezika.

Umnožavani su također materijali iz pedagogije, didaktike i metodike kao: Odgojnoobrazovni rad, Disciplina, Naša odgojnoobrazovna stvarnost, Pamćenje, Povijesna obuka, Zemljopisna obuka i dr. Podizanju pedagoške kulture i stručne spreme učitelja pridonijeli su i različiti planovi i programi i metodičke upute za njihovo izvođenje, a za idejno i opće obrazovanje nastavnici su se koristili raspravama i člancima iz listova »Vjesnik«, »Naprijed«, »Borba«, »Nova Jugoslavija« i dr., brošurama o II. zasjedanju AVNOJ-a, ZAVNOH-a,

člancima i raspravama druga Tita, Kardelja, Pijade i književnim stvaranjem V. Nazora, I. G. Kovačića, J. Horvata, I. Čaće, B. Čopića, S. Kulenovića i dr.

3. Gradnja i obnova škola i izrada školskog pribora

Okupator je mnoge škole spalio, uništio školski namještaj, knjižnice i školska pomagala. Valjalo je obnavljati porušeno i spaljeno, koliko je moglo u ratnim prilikama. ZAVNOH, oblasni, okružni i kotarski NOO i komande područja i njihove radionice i manji pogoni (pilane, ciglane, stolarije i dr.) pomogli su obnovu škola građevnim materijalom,¹ školskim namještajem, klupama, ormariima, školskim pločama, računalima i drugim priborom. Sve se to proizvodilo u civilnim i vojnim radionicama. U općoj akciji podizanja zgrada i nastambi narod je u Lici podigao 2600 bajta, u Kordunu 6000, u Slavoniji 650, a neke od njih upotrijebljene su i za škole. U Slavoniji, gdje su ekonomske prilike bile nešto povoljnije, u kratko vrijeme podignuto je 26 školskih zgrada a 35 je adaptirano.

Potkraj 1944. god. obnovljene su i sve zgrade srednjih škola u oslobođenim gradovima u Slavoniji. Intenzivna obnova i gradnja školskih zgrada pokrenuta je u Dalmaciji 1944. i početkom 1945. Tako je krajem prosinca već u oslobođenoj Dalmaciji samo u imotskom kotaru popravljeno 25 školskih zgrada, u ninskom kotaru 25, u vrgoračkom 7 i u kotaru Metković 17.²

Inicijativom Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a i nižih organa narodne i prosvjetne vlasti tokom 1944. i 1945. organizirane su male »industrije« za proizvodnju pisaaeg i školskog pribora. Na oslobođenom području Banije proizvodila se krede. Samo u petrinjskom kotaru za kratko vrijeme izrađeno je 1000 komada krede za osnovne škole. Učenici osnovnih škola općine Dvor izrađivali su pisaljke od škriljevca za svoje potrebe i za druge. Slična proizvodnja organizirana je na oslobođenom području Korduna, u kotaru Vojnić i kotaru Vrginmost. Osnovna škola u selu Čremušnici izradila je 1600 komada krede za potrebe škola čitavoga kotara. Kredu su proizvodili učenici osnovnih škola u Lici i Dalmaciji.

Na oslobođenom području Gorskog kotara Okružni NOO organizirao je radionicu za proizvodnju školskih pločica, koje kvalitetom nisu zaostajale za tvorničkim. Slična proizvodnja je organizirana i u Dalmaciji. I đački roditelji izrađivali su školske pločice od ostataka eternita s krovova izgorjelih i srušenih zgrada ili od komada lima i sl. I učitelji koji su prošli učiteljske tečajeve stekli su određena iskustva u organizaciji školskog rada u teškim radnim uvjetima. Oni su vrlo dosjetljivo izrađivali raznovrsna i vrlo jednostavna nastavna sredstva i pomagala.

Stoga je bilo dosta osnovnih škola koje su imale primitivno računalo koje je izradio učitelj s učenicima, zemljopisne karte od papira, zidne početnice, slike životinja iz prirode za početnu stvarnu nastavu, različite grafikone i crteže i dr. I učenici su u škole donosili primjerke štampe, biltene, letke, proglase i dr.

4. Osposobljavanje učiteljskih kadrova

Razvoj osnovnog školstva na oslobođenom teritoriju Hrvatske krajem 1944. i tokom 1945. do oslobođenja trebao je brojni kadar narodnih učitelja.

¹ Isto, str. 63.

To je bio krupan problem za cijelo vrijeme oslobodilačkog rata. U vezi s odlukama III. zasjedanja ZAVNOH-a i rezultatima konferencije prosvjetnih radnika u Glini nastavilo se krajem 1944. i tokom 1945. god. organiziranje učiteljskih tečajeva. Sada su učiteljski tečajevi trajali duže: prelazi se na tromjesečne i petomjesečne učiteljske tečajeve jer je novi nastavni plan i program za osnovne škole tražio veću stručnu i pedagošku spremu učitelja.

Po planu tromjesečnih učiteljskih tečajeva predviđeni su ovi predmeti:

1. Historija predapriške Jugoslavije i oslobodilačkog pokreta	33 sata
2. Organizacija narodne vlasti	4 sata
3. Organizacija prosvjetnog rada kod nas	6 sati
4. Školska građa:	
Gramatika i pravopis	38 sati
Prirodne nauke	66 sati
Osnove računa i geometrije	42 sata
Geografija	46 sati
5. Odgojno-obrazovni rad	53 sata
6. Vanškolski rad	2 sata
7. Praktičan rad u vježbaonici	15 dana
Ukupno:	290 sati

Uz plan je napomenuto da sve ostalo vrijeme na tečaju mora biti upotrijebljeno za praktičan rad u osnovnoj školi, vježbaonici. Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a izdao je u studenom 1944. god. Upute o radu učiteljskih tečajeva. Zadatak učiteljskih tečajeva bio je da brzo izgrade i osposobe učitelje za rad u osnovnim školama. Polaznici tečaja mogli su biti kandidati od 18 do 30 godina, s najmanje 4 razreda srednje škole ili završenom općobrazovnim tečajevima. Bilj su to u stvari kandidati za nastavak školovanja u učiteljskim školama po oslobođenju.

Po planu petomjesečnih učiteljskih tečajeva predviđeni su ovi predmeti:

1. Pedagogija	60 sati
2. Organizacija prosvjetnog rada	6 sati
3. Hrvatski ili srpski jezik	43 sata
4. Povijest (program osnovne škole)	26 sati
5. Organizacija narodne vlasti	4 sata
6. Zemljopis	46 sati
7. Biologija	30 sati
8. Geologija i mineralogija	5 sati
9. Kemija	15 sati
10. Fizika	25 sati
11. Matematika	42 sata
12. Higijena	5 sati
13. Gospodarstvo (program osnovne škole)	10 sati
14. Vanškolski rad	2 sata
15. Crtanje (program osnovne škole)	20 sati
16. Povijest NOB-a	26 sati
Ukupno:	365 sati

U tečaj su u prvom redu primani kandidati koji su aktivno sudjelovali u narodnooslobodilačkoj borbi. Tražilo se i liječničko uvjerenje i određen je maksimalan broj polaznika tečaja. U skladu s planom i programom tečajeva pristupilo se na svim oslobođenim područjima Hrvatske s njihovom organizacijom.

Tako je na oslobođenom području Like u selu Mihaljvcu 20. listopada 1944. počeo četveromjesečni učiteljski tečaj s 37 polaznika. Završio je rad 18. ožujka 1945. Zbog neprijateljskog upada morao je preseliti u Gračac, gdje je i završio. Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a dodijelio je tom tečaju pomoć od 1 020 000 kuna. I na oslobođenom području Korduna u Šunju organiziran je okružni tromjesečni učiteljski tečaj. Započeo je 20. rujna 1944, a završio je 20. veljače 1945. god. Na tečaju je bilo 36 kandidata, a završilo ga je 33. Tečaj je imao i svoju vježbaonicu. Uspjeh tečaja bio je dobar jer je većina kandidata imala 4 razreda osnovne škole.³

I na oslobođenom području Banije započeo je rad 4. listopada 1944. četveromjesečni učiteljski tečaj, a trajao je do 5. veljače 1945. godine. Počeo ga je 35 kandidata, a završio ga je 31 polaznik. I taj je tečaj završio s uspjehom, jer su kandidati već imali dobro obrazovanje a jedan je dio radio prije u osnovnoj školi. Na oslobođenom području Žumberka i Pokuplja počeo je 30. listopada 1944. četveromjesečni učiteljski tečaj s 14 kandidata. Završio je rad 15. ožujka 1945. Malo zatim, 4. travnja 1945, počeo je petomjesečni tečaj s 19 kandidata u Pisarovini.⁴

Na oslobođenom području Slavonije organiziran je petomjesečni učiteljski tečaj u Pakracu. Počeo je raditi 15. studenog 1944. s 35 kandidata. Završio je rad 15. travnja 1945. godine. I na oslobođenom području zagrebačke oblasti počeo je 15. studenog 1944. petomjesečni učiteljski tečaj s 40 kandidata. Zbog nepovoljne vojne situacije morao je preseliti preko Mađarske u Vojvodinu gdje je i završio rad. I Okružni NOO za Gorski kotar organizirao je 15. studenoga 1944. drugi četveromjesečni učiteljski tečaj u Skradu. Okružni NOO za Hrvatsko primorje također je organizirao 27. prosinca 1944. četveromjesečni učiteljski tečaj na Olibu, ali je zbog neprijateljske opasnosti preselio na otok Ugljan, u selo Sutomišćicu, gdje je nastavio rad. Polazilo ga je 39 kandidata.

Na oslobođenom području Dalmacije 27. listopada 1944. god. počeo je učiteljski tečaj u Erveniku, okrug Knin, a završio je u Drnišu 10. ožujka 1945. s 27 kandidata, pretežno omladinaca iz vojnih jedinica s područja Knina i Drniša. Radio je u vrlo teškim uvjetima. Drugi učiteljski tečaj organiziran je u Malom Ratu 9. prosinca iste godine s 41 polaznikom, a treći učiteljski tečaj počeo je 2. siječnja 1945. u Filip-Jakovu s 48 kandidata.

Međutim, kako nije bilo dosta predavača, odlukom Oblasnog NOO za Dalmaciju 8. ožujka 1945. spojeni su učiteljski tečaji u Malom Ratu i Filip-Jakovu i prošireni s 151 novim polaznikom, pa je organiziran oblasni učiteljski tečaj u školjici kod Preka, u blizini Zadra. Na tom tečaju bila su 233 polaznika, podijeljena u tri grupe.

Krajem 1944. i u prvoj polovici 1945. na oslobođenom teritoriju Hrvatske održano je 16 četveromjesečnih učiteljskih tečajeva s 551 polaznikom, ne računajući tečajeve koji su trajali dva i tri mjeseca.⁵ Općenito za vrijeme na-

³ Izvještaj Okr. NOO Kordun ZAVNOHU, br. 1238, str. 2, 20. III, 1945, Pedagoški arhiv Hrvatskog školskog muzeja (dalje: PAH&M), Zagreb.

⁴ Okr. NOO Pokuplje ZAVNOH-u, br. 222, str. 3, 28. XI, 1944, PAHSM, Zagreb.

⁵ Narodna prosvjeta, br. 3, 1945, str. 19.

rodnooslobodilačkog rata učiteljskim tečajevima osposobljeno je 1213 narodnih učitelja, omladinaca i omladinki, pripadnika organizacije žena, omladine, vojnih jedinica, partizana i invalida. To su bili prosvjetni radnici koji su se u toku oslobodilačke borbe vrlo požrtvovno zalagali za pobjedu narodne škole i prosvjete.*

Osim učiteljskih tečajeva, održan je i niz kraćih osmodnevnih i desetodnevnih pedagoško-političkih tečajeva za nastavnike u novooslobođenim gradovima i mjestima. Tako su u listopadu 1944. na oslobođenom području Slavonije održana 3 desetodnevna tečaja u Slavonskoj Požezi i u Daruvaru za nastavnike iz Daruvara, Grubišnog Polja, Virovitice, Podravske Slatine i Slavonske Požege. Slični su tečajevi održavani u gradovima oslobođene Dalmacije, a pokretani su i predmetni tečajevi iz povijesti NOB-a, ruskog, engleskog, francuskog jezika i sl. U oslobođenim područjima Hrvatske održavani su i sedmodnevni tečajevi prosvjetnih odjela za koje je upute izradio Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a. Te tečajeve pohađali su okružni i kotarski pročelnici i referenti za prosvjetu.

5. Osnovne škole

Dalji razvoj narodne vlasti i konačno formiranje narodne države omogućili su i napredak prosvjetnog rada. Oslobođeni teritorij naše zemlje se povećao, oslobođeni su Srbija s Beogradom, dijelovi Bosne i Dalmacije, Crne Gore i Makedonije. Vodile su se borbe za konačno oslobođenje naše zemlje. Rad u školstvu i prosvjeti, usprkos teškim borbama, postaje mnogo širi i raznovrsniji.

Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a u svom radu obuhvatio je osnovne škole i analfabetske tečajeve, učiteljske i općeobrazovne tečajeve, prosvjetna predavanja i priredbe, srednje škole, kulturno-umjetnički rad, štampu i propagandu, a nešto kasnije i biblioteke, čitaonice, arhive i muzeje.

Sve je to nametalo potrebu daljeg organizacijskog sređivanja Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a, njegovog prerastanje u širi rukovodeći organ prosvjetne, narodne i državne vlasti, koji bi mogao ujediniti sav prosvjetni i kulturni život na oslobođenom teritoriju Hrvatske. Zbog toga su uz već postojeće odsjeke formirani opći odjek, kulturno-umjetnički odsjek s 5 odjela, zatim odsjek za visoku nastavu i arhive. U Odjelu narodne prosvjete ZAVNOH-a, odnosno u Povjereništvu prosvjete radio je već tada niz istaknutih prosvjetnih i javnih radnika.

Na izvanrednom zasjedanju ZAVNOH-a u Splitu 14. travnja 1945. formirana je Narodna vlada Hrvatske na čelu s dr. Vladimirom Bakarićem. U novoj vladi dužnost ministra prosvjete preuzeo je Ante Vrkljan. Već je Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a poslije III. zasjedanja u Topuskom pripremio sve akcije za preuzimanje školstva i prosvjete u cijeloj Hrvatskoj. Taj je rad nastavilo Povjereništvo narodne prosvjete ZAVNOH-a i, konačno, Ministarstvo prosvjete Narodne vlade Hrvatske. Te su pripreme pomogle da se konačnim oslobođenjem naše zemlje odmah nastavi rad na organizaciji školstva i prosvjete na onim osnovama koje su izgrađivane u toku oslobodilačke borbe.

Krajem 1944. i početkom 1945. vode se borbe za konačno oslobođenje naše zemlje. Oslobođeni teritorij Hrvatske postaje poprište borbi u završnim operacijama. Takva situacija uvjetovala je i određene promjene u razvoju

* *Narodna prosvjeta*, br. 3, 1946, str. 2.

školstva i prosvjete, jer se glavnina neprijateljskih snaga koncentrirala u Hrvatskoj. Neprijatelj je davao jak otpor na sremskom frontu i svim većim uporištima. Privođenje kraju borbenih operacija i stalno pregrupiranje naših i neprijateljskih snaga u borbenim akcijama, posebno u zagrebačkoj oblasti i Slavoniji, uvjetovali su česte promjene na oslobođenom teritoriju. S time u vezi i pitanje prosvjetnog i školskog rada bilo je donekle otežano.

Tako je oslobođeno područje Like krajem 1944. trpjelo od pritiska ustaških i četničkih snaga, što se odražavalo i na organizaciji osnovnih škola. Bile su izvršene sve potrebne pripreme za školsku godinu 1944/45, ali je u međuvremenu 5 kotara bilo ponovo okupirano. Organi narodne i prosvjetne vlasti ulagali su maksimalne napore da se školstvo održi, ali je usprkos svemu broj osnovnih škola koje su radile bio mnogo manji. Krajem 1944. god. u Lici je radilo svega 70 osnovnih škola. Većina ih je radila u privatnim zgradama ili bajtama. U školama je radilo 75 nestručnih učitelja i 21 stručni učitelj.

Tokom studenoga vodile su se stalne borbe s okupatorima, četnicima i ustašama gotovo u cijeloj Lici. I narod se nalazio u teškim prilikama izvrnut strahovitom teroru. Početkom 1945, u siječnju, nije bilo većih vojnih operacija u Lici, pa je to znatno pomoglo oživljavanju rada u osnovnim školama. Članovi Prosvjetnog odjela Okružnog NOO za Liku odlazili su na teren, posjećivali niže odjele i davali im upute za rad. Na općinskim stručnim sastancima učitelja proučavalo se građivo iz stručnih i općeobrazovnih predmeta, a posebna briga bila je posvećena praktičnim predavanjima i praktičnom radu u nastavi.

Tokom veljače 1945. prosvjetna situacija na tom oslobođenom području nešto se popravila i povećao se broj osnovnih škola, posebno u kotaru Perušić. Potpunim oslobođenjem kotara Donji Lapac i organizacijskim sređivanjem slobodnog područja kotara Gračac znatno se povećao broj osnovnih škola ali i broj prosvjetnih radnika. Bilo ih je 139, od kojih je 30 imalo osnovnu školu, 82 srednjoškolsku spremu i 27 stručnu spremu.

Takvo stanje osnovnog školstva trajalo je do kraja ožujka, kada je (20. ožujka 1945) počela opća ofenziva snaga Jugoslavenske armije za oslobođenje zapadnih dijelova naše zemlje. Tada su snage IV. armije oslobodile Liku, razbijena su uporišta neprijatelja pa su oslobođeni gradovi Gospić, Otočac i Ogulin, a malo zatim i čitav teritorij Like. Tako su stvoreni uvjeti da se s još više mogućnosti i poleta pristupi daljoj organizaciji školstva i prosvjete na tom potpuno oslobođenom području.⁷

Slična situacija bila je i na oslobođenom području Korduna. I tu su savjetovanjima i konferencijama prosvjetnih radnika određeni zadaci za rad u školskoj godini 1944/45. Ali, i to oslobođeno područje bilo je pod stalnim pritiskom neprijateljskih snaga. Međutim, usprkos teškoj vojnoj situaciji vrijedni rezultati su postignuti u kotarima Vrginmost, Slunj, Karlovac i Vojnić. Krajem ožujka i početkom travnja 1945. stanje se znatno izmijenilo jer su jedinice Jugoslavenske armije u sastavu II. armije vodile operacije za konačno oslobođenje tih krajeva, pa je to pozitivno djelovalo na dalji razvoj školstva na tom području. U ožujku 1945. na Kordunu je radilo 108 osnovnih škola s 4500 polaznika. U osnovnim školama je radilo 115 učitelja, od toga 84 nestručna i 31 stručni.⁸

⁷ Okr. NOO za Liku ZAVNOH-u, br. 1539, str. 1, 13. III. 1945, PAHSM, Zagreb.

⁸ Okr. NOO Kordun ZAVNOH-u, br. 1477, str. 3, 1. IV. 1945, PAHSM, Zagreb.

U to vrijeme napredovalo je i osnovno školstvo na Baniji. Okružni NOO Banije za novu školsku godinu obnovio je određeni broj školskih zgrada, izradio dosta školskog namještaja, prinuo se o opskrbi i prehrani učitelja i sl. Osnovne škole započele su rad u novoj školskoj godini po najnovijem nastavnom planu i programu ZAVNOH-a. U mnogim školama bili su otvoreni I. i II. razredi, a tek u nekima III. i IV. razredi. Da bi se potaklo NOO na još veće zalaganje u otvaranju škola, organizirano je natjecanje. Ono je pomoglo daljem razvoju i organizaciji osnovnih škola. Takve povoljne prilike privremeno je omela epidemija tifusa, ali je i za vrijeme karantene iskorišteno vrijeme za dalju organizaciju školskog rada.

Početkom 1945. na oslobođenom području Banije radilo je 78 osnovnih škola sa 6680 obveznika i 2281 polaznikom. U školama je radio 91 nastavnik. ZAVNOH je pomogao škole s 1000 početnica i 4000 bukvara, što je znatno olakšalo rad u školama. Međutim, oslobođeno područje Banije u to vrijeme nije bilo pošteđeno od čestih i iznenadnih neprijateljskih upada, a od toga nisu stradala samo sela, nego je neprijatelj uništavao i škole. Ali, ipak u travnju 1945. god. na oslobođenom području rade 83 osnovne narodne škole s 92 učitelja. Bio je to u teškim ratnim prilikama rezultat napora Partije, organa narodne vlasti i prosvjetnih radnika. Takvo stanje osnovnog školstva na Baniji dočekat će i konačno oslobođenje naše zemlje.

Na oslobođenom području Zumberka i Pokuplja osnovne škole počele su rad u novoj školskoj godini 1944/45. Iako je na jednom dijelu tog područja bila teška vojna situacija, škole su ipak radile. Nastava u njima bila je organizirana u sva 4 razreda. Da bi se nastavnici pripremili za rad po novom nastavnom planu i programu, održavane su kotarske konferencije i tečajevi za pročelnike i prosvjetne referente.

Početkom siječnja 1945. to je područje zahvatila epidemija tifusa i zbog toga su za neko vrijeme osnovne škole morale obustaviti rad. Poslije karantene osnovne škole su ponovo započele rad. U travnju 1945. tu je radila 31 osnovna škola s 41 učiteljem i 1234 polaznika. Prema kotarima raspored je bio ovakav: 13 osnovnih škola u kotaru Pisarovina, 11 u kotaru Zumberak, 5 u kotaru Velika Gorica i 2 osnovne škole na području kotara Sisak.

Učitelji su osim u školi bili aktivni u antifašističkim organizacijama, pomagali su organima narodne vlasti i sl. U školi su zajedno s učenicima izrađivali nastavna pomagala, računala, razne slike, zemljopisne karte, ukrašavali školske učionice parolama i slikama druga Tita. U školama su djelovale i pionirske razredne zajednice, koje su rješavale razna pitanja iz života i rada škole.

Okružni prosvjetni referenti također su pružali veću pomoć kotarskim prosvjetnim odjelima i kotarskim prosvjetnim referentima, organizirali kotarska i općinska savjetovanja, pomagali školama i učiteljima u njihovom radu. To je područje dočekalo oslobođenje prvih dana svibnja 1945. Ali, oslobođenje nije prosvjetne vlasti zateklo nespremne. Još prije oslobođenja Pokuplja i Zumberka Prosvjetni odjel Okružnog NOO pripremio je plan za organizaciju školstva i prosvjete u gotovo potpuno oslobođenom okrugu, razmjestio i postavio prosvjetne referente za sve kotare i grad Sisak, imenovao upravitelje gimnazije u Sisku i Velikoj Gorici, odredio referente za srednjoškolsku na-

¹ Okr. NOO Banije ZAVNOH-u, br. 1040, str. 1, 10. 3. 1945, PAHŠM, Zagreb.

stavu, te izdao dekrete o novim funkcijama koje će preuzeti određen broj prosvjetnih radnika po oslobođenju čitavog okruga."

Usprkos teškim vojnim prilikama i stalnom neprijateljskom pritisku, na oslobođenom području Slavonije u toku listopada 1944. radilo je 256 osnovnih škola sa 12204 obveznika, 11123 polaznika i s 343 prosvjetna radnika, od kojih 183 stručna. Tokom studenoga iste godine stanje se znatno izmijenilo jer su otvorene osnovne škole u oslobođenim gradovima: Virovitici, Pakracu, Daruvaru, Slavonskoj Požegi, Grubišnom Polju i Našicama. Pored osnovnih škola na oslobođenom području radile su i opetovnice. Po programu koji je izradio Prosvjetni odjel Oblasnog NOO nastava u njima trajala je 10 tjedana sa po 4 sata obuke prije podne svake nedjelje, nakon čega se obavljalo ispitivanje. Opetovnice su obuhvaćale omladinu do navršene 16 godine, a mogli su ih polaziti i stariji.

Međutim, situacija se u Slavoniji počela mijenjati potkraj 1944. godine. Zajedničke snage VI. slavonskog korpusa i X. zagrebačkog korpusa u suradnji sa VII. banijskom divizijom poduzele su niz akcija u Podravini i oslobodili niz mjesta i većih gradova. Šestog prosinca 1944. jedinice X. zagrebačkog korpusa sastale su se u oslobođenoj Virovitici sa snagama Crvene armije. Od tada pa sve do 9. veljače 1945. i jedinice VI. i X. korpusa borile su se u sastavu III. ukrajinske fronte. Borba za virovitički mostobran bila je vrlo oštra i trajala je od prosinca 1944. do veljače 1945, kada je neprijatelj uspio ponovo zauzeti mostobran. Naše snage i jedinice Crvene armije povukle su se u Mađarsku, a jedinice VI. i X. korpusa ostale su u pozadini na terenu Slavonije i zagrebačke oblasti, vodeći stalne borbe protiv okupatora i ustaša.

Oslobođeni teritorij Slavonije i zagrebačke oblasti izgubio je svoju tadašnju fizionomiju i nije bilo više oslobođenog teritorija u prijašnjem smislu, nego je oslobođeni teritorij postojao samo ondje gdje su se privremeno nalazile jedinice VI. i X. korpusa. Takva situacija trajala je sve do oslobođenja tih krajeva. Zbog takvih prilika Oblasni NOO Slavonije unaprijed je izradio plan evakuacije djece srednjih škola i dječjih domova iz najviše ugroženih krajeva. U siječnju i početkom veljače, kada je neprijatelj organizirao opću ofenzivu na oslobođeni teritorij Slavonije, evakuirana su djeca i dio naroda u Vojvodinu, gdje je nastavljen obrazovno-odgojni rad sve do svibnja 1945. godine.

Ipak prosvjetni rad nije potpuno zamro, nego se dalje razvijao, ali u manjem opsegu. U to vrijeme na oslobođenom području Slavonije radilo je 69 osnovnih škola, sa 78 nastavnika i 2425 polaznika."

Slično je stanje bilo i na području zagrebačke oblasti. Krajem 1944. na oslobođenom području radilo je 116 osnovnih škola, s 216 nastavnika i 5498 polaznika. Održan je veći broj konferencija i tečajeva za učitelje i nastavnike, škole su dobile i literaturu, primjerke štampe i sl. Ali i ta su nastojanja bila ometena vojnom situacijom pa je bilo potrebno dio djece osnovnih škola, gimnazija, dječjih domova, posebno onih iz većih mjesta zajedno s nastavnicima evakuirati preko Mađarske u Vojvodinu, gdje je prosvjetni rad nastavljen u novim uvjetima.

" Okr. NOO Pokuplje Ministarstvu prosvjete fed. Hrvatske, br. 146, str. 1, 28. IV. 1945, PAHŠM, Zagreb.

" Izvještaj Okr. NOO Nova Gradiška Oblasnom NOO Slavonije, br. 326, str. 1, 15. IV. 1945, PAHŠM, Zagreb.

U listopadu 1944. na oslobođenom području Gorskog kotara radile su 42 osnovne škole s 57 nastavnika i 2954 polaznika. Škole su radile usprkos neprijateljskim upadima, relativno normalno po planu i programu ZAVNOH-a. Održavane su i kotarske konferencije učitelja i 14-dnevni stručni sastanci. I školska administracija dobro je funkcionirala. Učenici su bili aktivni osim u školi i u izvanškolskim oblicima rada, na roditeljskim sastancima, u radu školskog vrta, u gajenju kunića i pčela, kalemljenju voćaka i sl. Organi narodne vlasti brinuli su o izdržavanju učitelja, pružali im pomoć u novcu, odjeći, obući i hrani. Prosvjetni odjel Okružnog NOO organizirao je tečaj u kojemu su se omladinke, uglavnom iz Drežnice, spremale za vođenje analfabetskih tečajeva. Krajem ožujka i početkom travnja 1945. na oslobođenom području Gorskog kotara radilo je 48 osnovnih škola s 4085 obveznika, 3506 polaznika i 58 nastavnika, od toga 29 stručnih i 29 pomoćnih. Takvo stanje školstva zatečeno je i u trenutku oslobođenja Gorskog kotara poslije operacije IV. armije polovicom travnja.

Vojna situacija krajem 1944. god. na području Hrvatskog primorja nije se bitno izmijenila. Na tom su se terenu nalazile neprijateljske snage fašističke Njemačke zajedno sa svojim suradnicima. To je stvaralo teškoće u organizaciji školstva. Nastojanjem organa prosvjetne vlasti u kotaru Novi Vinodolski radile su 3 osnovne škole s učiteljima omladincima. Izvršene su i pripreme za otvaranje osnovnih škola u kotarevima Kraljevica, Crikvenica, Novi Vinodolski, Krk, Pag i Rab. Neke škole na tim područjima radile su povremeno i rad u njima je bio ograničen na nastavu pisanja, čitanja i računanja. Hrvatsko primorje je moralo dočekati konačno oslobođenje da bi se moglo prići masovnijem otvaranju osnovnih škola.

Na oslobođenom području Oblasnog NOO za Istru u to vrijeme uvjeti za rad osnovnih škola bili su vrlo teški, jer je na tom terenu neprijatelj bio stalno prisutan. Iako je tokom 1944. godine na oslobođenom području radilo 78 osnovnih škola, njihov se broj početkom 1945. znatno smanjio, jer su zimski mjeseci 1944/45. bili najteži tokom cijelog NOB-a u Istri. Zbog toga je Prosvjetni odjel Oblasnog NOO donio odluku da dio njegovih članova pređe na oslobođeno područje Gorskog kotara. Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a također je povukao učitelje iz Istre i uputio ih na rad u oslobođena područja Pokuplja i Žumberka, a jedan dio na oslobođeno područje Banije. U Gorskom kotaru organizirani su tečajevi za istarske učitelje, izrađena je Istarska početnica i pripremljena za štampu. Izrađena je i talijanska početnica i izvršene potrebne pripreme za preuzimanje škola poslije konačnog oslobođenja Istre od jedinica JA.

Polovicom rujna 1944. po naređenju Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) VIII. udarni korpus počeo je borbe za konačno oslobođenje srednjodalmatinskog otočja. Uspjelim desantnim operacijama do kraja rujna oslobođeni su otoci Brač, Mljet, Korčula, Solta i poluotok Pelješac. Istovremeno su počele i operacije na kopnu. Tokom listopada i početkom studenoga oslobođeni su: Benkovac, Livno, Duvno, Ston, Dubrovnik, Split, Metković, Imotski, Šibenik, Zadar i Drniš. Trećeg prosinca u kninskoj operaciji, jednoj od većih borbi tokom rata, VIII. korpus je slomio posljednji otpor okupatora. Oslobođenjem Knina završeno je oslobođenje čitave Dalmacije.

Tada je još više pojačano izgrađivanje narodne vlasti, obnova stradalih krajeva, rješavanje akutnih pitanja prehrane stanovništva, a bili su stvoreni

i bolji uvjeti za organizaciju školstva i prosvjete. Prosvjetni odjel Oblasnog NOO uložio je velike napore u gradnji i obnovi školskih zgrada, u organizaciji i otvaranju škola. U uputama koje je slao na teren istakao je potrebu da se oslobođenjem Dalmacije mora otvoriti 900 osnovnih škola. Rješavao je i manjak učiteljskoga kadra, organizaciju prosvjetnih odjela, opskrbu škola priborom. Još u prosincu 1944. god. na III. zasjedanju Skupštine Oblasnog NOO u Splitu moglo se utvrditi da je u oslobođenoj Dalmaciji radilo 400 osnovnih narodnih škola s 26742 polaznika (61125 obveznika) 788 nastavnika (427 stručnih i 341 pomoćni). Trebalo je još 300 učitelja da bi se podmirile potrebe osnovnih škola.²²

U radu škola bilo je još teškoća, pa su u većini radili samo I. i II. razredi, i to po nastavnom planu i programu što su ga izradili prosvjetni radnici na učiteljskom tečaju Oblasnog NOO za Dalmaciju. Učitelji omladinci bili su puni poleta, izrasli u borbi, skromnih zahtjeva i navikli na teškoće, umjeli su rješavati političke zadatke, okupiti omladinu i s njom raditi, ali im je za rad u školi nedostajala stručna sprema. Stručni nastavnici, koji su dobrim dijelom radili na okupiranom teritoriju, teže su se snalazili i saživljavali s novim prilikama. Nedostajali su i udžbenici. Iako je Oblasnom NOO Dalmacije primio od Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a 20000 početnica i 5000 bukvara, to nije izdaleka podmirilo potrebe osnovne nastave, pa se i dalje upotrebljavao »Pionir« i »Novi naraštaj«, ali ni tih listova nije bilo dovoljno.

Ali, ipak, zalaganjem narodnih učitelja, državne vlasti, antifašističkih i partijskih organizacija, osnovne su škole u oslobođenoj Dalmaciji osjetno napredovale. U travnju 1945. radilo je 707 osnovnih škola 55957 polaznika (76923 obveznika) i 1083 nastavnika (669 stručnih i 414 nestručna). Neposredno pred oslobođenje, tj. krajem travnja i početkom svibnja broj osnovnih škola porastao je na 738, broj nastavnika na 1103 i broj polaznika na 58309.²³

Krajem 1944. i početkom 1945. god. na oslobođenom teritoriju Hrvatske nije se povećao samo broj osnovnih škola, polaznika i nastavnika nego je porastao i postotak pohađanja nastave, što je upućivalo na još veću brigu države i narodne vlasti o osnovnim školama. Važno je napomenuti da je broj osnovnih škola u pojedinim kotarevima bio mnogo veći nego za stare Jugoslavije.

Tokom školske godine 1944/45. u Hrvatskoj je radilo 1598 osnovnih škola sa 100183 polaznika (140109 obveznika) i 2394 nastavnika.

6. Škole nacionalnosti

Nacionalnosti u našoj zemlji stekle su svoja prava aktivnim sudjelovanjem u borbi protiv zajedničkog neprijatelja. Na III. zasjedanju ZAVNOH-a u Deklaraciji o osnovnim pravima naroda i građana demokratske Hrvatske u čl. 1. naglašeno je: »Nacionalnim manjinama u Hrvatskoj osigurat će se sva prava na nacionalni život.«²⁴ Time su potvrđena i prava nacionalnosti u našoj zemlji na slobodan prosvjetni i kulturni razvoj. Tako su krajem 1944. na područjima daruvarskog i pakračkog kotara proradile osnovne škole za djecu češke narodnosti, u kotaru Podravska Slatina za djecu mađarske narodnosti. U kotaru

²² Zapisnik Zasjedanja Skupštine Oblasnog NOO Dalmacije, 28—29. XII. 1944. u Splitu, str. 4, PAHŠM, Zagreb.

²³ Narodna prosvjeta, br. 2—3, 1945, str. 19.

²⁴ III. zasjedanje ZAVNOH-a, Stenografski zapisi, Zagreb 1950, str. 93.

Dakovo počela je rad osnovna škola za djecu njemačke narodnosti itd. Program tih osnovnih škola bio je isti kao i za ostale osnovne škole na oslobođenom teritoriju Hrvatske, jedino se nastava izvodila na jeziku tih nacionalnosti. Učenici su učili i nacionalnu grupu predmeta kao posebnu građu, a hrvatsko-srpski jezik kao poseban predmet u okviru propisanoga nastavnog plana i programa.

7. Briga o najmlađoj generaciji

Broj ratne siročadi, nezbrinute djece i djece žrtava fašističkog terora bio je na oslobođenom teritoriju u stalnom porastu. Zbog toga su ulagani napor i u osnivanju dječjih domova. Rad u njima se odvijao prema uputama Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a. Tako u veljači 1945. djeluje dječji dom u Glini za djecu osnovne škole. Već otprije djeluju dječji domovi na banijskom području, u Maloj Solni i Klasnici. Na oslobođenom području Zumberka i Pokuplja radila su tri dječja doma: jedan u Gornjoj Lasinji, drugi u Donjoj Lasini i treći u Oštrcu. Narod, omladina i organizacija žena, vojne jedinice i narodnooslobodilački odbori pokazali su veliku brigu za tu djecu.⁵

Na oslobođenom području Slavonije djeluju dječji domovi u Subopolju, Orahovici i Lipiku. Četvrti dom za majke i djecu osnovan je u Gornjoj Garešnici. Ti su dječji domovi u siječnju 1945. evakuirani preko Mađarske u Vojvodinu. Na oslobođenom području zagrebačke oblasti djeluje dječji dom u Gornjem Mikleušu, zatim vojni dječjački dom u Donjem Mikleušu, dječji dom u Hercegovcu, dječji dom u Bobincu, radi i dom za majke i djecu u Palešniku i dječji dom u Dišniku zajedno s domom srednjoškolske omladine. I ti su domovi zbog teške vojne situacije često selili, a u siječnju 1945. evakuirani su preko Mađarske u Vojvodinu.

Oslobođenjem Dalmacije nastale su veće mogućnosti za otvaranje dječjih domova. Početkom 1945. djeluje dječji dom u Trogiru, zatim u Kaštel-Lukšiću, u Supetru u blizini Dugog Rata, u kotaru Sinj, na otoku Korčuli, a u planu je bilo podizanje dječjih domova u okrugu srednje Dalmacije, Dubrovniku, Zadru, Šibeniku i na srednjodalmatinskom otočju. Do veljače 1945. u oslobođenoj Dalmaciji organizirano je 17 dječjih domova u kojima je bilo smješteno 1016 ratne siročadi.⁶

Time nije iscrpljena briga narodne vlasti u Dalmaciji za nezbrinutu djecu. Kada su se vratila djeca iz Italije krajem siječnja 1945. god., inicijativom ZAVNOH-a u Splitu je osnovan dječji dom u kojemu je jedno vrijeme boravilo 939 djece. To je bio veliki dom u kojemu su bila smještena djeca od 1 do 3 godine, predškolska djeca od 3 do 7 godina i osnovnoškolska djeca. Tu su bile prostorije za dječji vrtić i osnovnu školu, centralna kuhinja, ekonomat, kućna ambulanta, internat i gimnazija iz Rujevca, bolnica za djecu i zgrada u kojoj su bile smještene majke s dojenčadi. U domu su radila 34 prosvjetna radnika kao odgajatelji.

I na oslobođenom području Gorskog kotara organizirana su dva dječja doma s 350 djece. Iz iznesenih podataka vidi se da je u to vrijeme na oslobođenom teritoriju Hrvatske bilo oko 40 dječjih domova s preko 3000 djece.

⁵ Okr. NOO Pokuplje, br. 4999, str. 3, 23. II. 1945, PAHŠM, Zagreb.

⁶ Obl. NOO Dalmacije, Socijalni odjel, Izvještaj ZAVNOH-u, br. 347, str. 3, 2. III. 1945, PAHŠM, Zagreb.

Osim tih domova otvorena su i dječja obdaništa. Samo u Dalmaciji početkom 1945. otvorena su 153 dječja obdaništa, u kojima je boravilo nekoliko tisuća djece. Oblik brige o djeci bile su dječje i đačke kuhinje, koje su također osnivane pretežno na području Dalmacije, a bilo ih je nekoliko stotina. Samo u prosincu 1944. Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije dodijelio je pomoć od 23 337 182 dinara za izdržavanje djece palih boraca i ostale oblike dječje zaštite.¹⁷

Veliki broj djece za vrijeme narodnooslobodilačkog rata bio je raspoređen po privatnim kućama. O tome nema dovoljno podataka, ali se zna da je na oslobođenom teritoriju Hrvatske, Bosne i Srbije bilo smješteno preko 36000 djece.¹⁸ Iako je briga o djeci bila katkada u rukama nestručnog osoblja, ipak je to bio u teškim uvjetima borbe za slobodu jedinstven i velik izraz ljubavi i poštovanja za mlade generacije, kojima se u granicama mogućnosti nastojao osigurati bolji, ljepši i sadržajni život, obrazovanje i odgoj u duhu oslobodilačke borbe.

8. Pionirska organizacija

Službeno je Savez pionira osnovan u Bihaću 1942. god. na Prvom kongresu USAOJ-a. Djeluje gotovo od prvih dana oružane borbe, pa tako i tokom 1945. godine prije i poslije oslobođenja Hrvatske i Jugoslavije. Pionirska organizacija pretežno djeluje u osnovnim školama i obuhvaća najmlađe od 7 do 14 godina. Redovno je u školi predstavljala grupu učenika oko koje su se okupljali ostali učenici pioniri u različitim aktivnostima u izvršavanju raznih obaveza. Pod rukovodstvom omladine i SKOJ-a i uz pomoć učitelja posvećivala se pažnja idejno-političkom i antifašističkom odgoju najmlađih. Najbolji pioniri kao dobri učenici i organizatori ulaze u pionirske odbore, rukovodstva pionirskih zajednica i na sastancima djeluju na idejno-politički lik ostalih učenika pionira. Na tim sastancima govori se o događajima u kraju, iznose se vijesti o pobjedama NOVJ, o događajima na frontovima, upoznavaju se učenici s radom organa narodne vlasti, antifašističkih organizacija i zlodjelima okupatora i njegovih pomagača.

Pionirska organizacija, odnosno njeno rukovodstvo je odgovorno i za nabavu štampe, posebno letaka i biltena. Njeni rukovodioci čitali su učenicima pionirima štampu, pjesmice i crtice iz »Pionira«, »Omladinske borbe« i listova s posebnim rubrikama za pionire. U živim i slobodnim razgovorima, s ozbiljnošću svojstvenom njenim principima za vrijeme oslobodilačkog rata, pretresani su događaji iz života naroda, sela i pionira, preuzimale se razne obaveze, sakupljali se dobrovoljni prilozi za štampu, pisali kraći sastavci i pjesmice, donosili prijedlozi o sudjelovanju pionira u životu sela, kotara i kraja, birali delegati za konferencije omladine na kojima su prisustvovali i pioniri i podnosili izvještaji o rezultatima svoga rada.

Pionirska organizacija preuzela je uređivanje škole, ukrašavanje razreda parolama i slikama, dječjim radovima i crtežima, vodila brigu o ogrjevu, čistoći škole, razreda i učenika, uređivanju cvijetnjaka, školskog dvorišta, opravci školske zgrade, izradi pisacćeg pribora, a osobito krede i pisaljki.¹⁹

¹⁷ Informativni priručnik o Jugoslaviji, Beograd, 1948—1949, str. 31.

¹⁸ Isto, str. 353.

¹⁹ Izvještaj o takmičenju 1. XII. 1944, Okr. NOO Banije, str. 1, PAHŠM, Zagreb.

U mnogim školama pionirska organizacija pridonijela je razvijanju pozitivnog odnosa između učitelja i učenika, podizanju učiteljeva autoriteta, razvijanju poštovanja i ljubavi prema njegovoj ličnosti.

Posebnu je pažnju pionirska organizacija posvećivala kulturno-umjetničkom životu i aktivnosti učenika u školi, pomagala je i okupljala je najmlađe i aktivirala ih u uvježbavanju recitacija, pojedinačnih i zbornih, kraćih izgrokaza, pjevačkih i glazbenih zborova, folklornih grupa i dr. Te su grupe davale priredbe u svom selu i u drugim selima, na okružnim i kotarskim konferencijama i sastancima. U redovima pionirske organizacije nje govala se i borbena partizanska i narodna pjesma.

Mnogi pioniri su vršili kurirske dužnosti, obavještavali narod o dolasku neprijatelja, čuvali i branili hranu i stoku da ne bi stigla u ruke neprijatelja. Pioniri su bili aktivni u radnim brigadama, u krčenju spaljenih zgrada, uređivanju ulica u gradovima. Odlazili su u vojne bolnice, sakupljali hranu za vojsku i ranjenike, vršili sabotaže u neprijateljskim uporištima, spašavali savezničke avijatičare, pružali pomoć starijima i iznemoglima.

Pionirske organizacije međusobno su se natjecale u sjetvi, u žetvi, u pomoći pri gradnji kuća, bajti, nastambi i škola, u sakupljanju građe, starog željeza, kamena, cigle, žice, čavala, maslina, smokava, grožđa i dr. Također su pionirske organizacije organizirale natjecanje u učenju, pohađanju škole, disciplini, uređivanju zidnih novina, u pisanju priloga, sakupljanju hrane, odjeće, obuće i drugih stvari za dječje domove i sl.

Kraj 1944. i početak 1945. god. vrijeme je kada se na oslobođenom teritoriju Hrvatske još masovnije razvija pionirska organizacija, posebno u oslobođenim krajevima Dalmacije, zagrebačke oblasti, Slavonije i dr. Već se u to vrijeme otvaraju i uređuju pionirski domovi u Dalmaciji, Gorskom kotaru, Slavoniji i ostalim oslobođenim područjima. Osim u osnovnim školama, pionirska organizacija bila je neobično aktivna u dječjim i đačkim domovima surađujući s organizacijom pionira kraja u kojemu se nalazio dječji dom.

Povezujući uspješno odgoj najmlađih s konkretnim svakodnevnim zadacima oslobodilačke borbe i životom naroda, Partija, organizacije SKOJ-a i omladine zajedno s prosvjetnim radnicima razvijali su u periodu revolucije lik djeteta pionira ispunjena moralnim svojstvima i onim etičkim vrednotama koje su bile specifične za razdoblje borbe naših naroda za slobodu. Tako je odgoj općenito, a unutar pionirske organizacije posebno, mnogo pridonio razvijanju novog duha u školi i dao joj karakter nove zaista narodne i demokratske odgojno-obrazovne ustanove.

9. Ustanove za odgoj maloljetnika

Rat je prouzročio ne samo teške materijalne, socijalne i zdravstvene prilike na oslobođenom teritoriju nego je stvorio i poseban problem odgojno zapuštene djece, koja su često lutala po oslobođenom teritoriju bez nadzora i odgojne brige. Najviše je takve djece bilo u blizini većih gradova, pa i u samim oslobođenim gradovima. Bez roditelja, odgoja i obrazovanja, u teškim ratnim danima, ona su postala problem koji je također trebalo rješavati. Mnogo je takve djece bilo u oslobođenim krajevima Dalmacije. Zbog toga je inicijativom ZAVNOH-a 15. siječnja 1945. osnovan u Kaštel-Lukšiću odgojni zavod za odgojno zapuštenu djecu. Bio je to prvi zavod takve vrste na

oslobođenom teritoriju. Dom je bio dobro organiziran, s djecom su radili odgajatelji, a materijalno su ga pomagali mjesna narodna vlast i vojne jedinice. Kasnije je taj dom preselio u Filip-Jakov, u kotar Zadar.

10. Opće i stručno srednje školstvo

U to vrijeme otvoreni su veći broj škola na oslobođenom teritoriju Hrvatske. Drugog veljače 1945. godine svečano je otvorena niža srednja škola u Slunju, na oslobođenom području Korduna. U školi su se predavali svi nastavni predmeti. Škola je prestala raditi u travnju neposredno prije oslobođenja Korduna. Na oslobođenom teritoriju Banije radila je gimnazija u Glini već drugu školsku godinu. Pohađalo ju je 382 učenika u 8 odjeljenja. U oslobođenom području Pokuplja i Zumberka radila je niža gimnazija u Pisarovini, a početkom svibnja 1945. preselila je u Lasinju. Imala je svega 50 učenika i radila je u dosta teškim prilikama.

Jedno vrijeme, krajem 1944. i početkom 1945. radio je veći broj srednjih škola u zagrebačkoj oblasti i Slavoniji. Tako je u Pakracu radila gimnazija sa 186 učenika i 5 nastavnika, u Daruvaru s 250 učenika i u Kutjevu niža gimnazija sa 63 učenika. Nešto kasnije počela je rad i gimnazija u Grubišnom Polju, zatim u Slatini, Slavonskoj Požegi i Virovitici. U veljači 1945. zbog teške vojne situacije neke od tih gimnazija prestale su raditi i evakuirane su u Vojvodinu, gdje su učenici nastavili školovanje. Srednje škole u Pakracu i Daruvaru radile su bez većih smetnji dočekavši oslobođenje Slavonije.

Sličnu sudbinu doživjele su i gimnazije u zagrebačkoj oblasti. Učenici i nastavnici tih škola također su morali biti evakuirani preko Mađarske u Vojvodinu. Na tome su području nesmetano radile srednje škole iz Čazme, Garešnice i Velikih Zdenaca.

Na oslobođenom području Gorskog kotara, u Delnicama radila je već drugu školsku godinu gimnazija s 5 razreda i 196 učenika, a pred početak školske 1944/45. godine otvorena je i srednja škola u Srpskim Moravicama s 5 odjeljenja, 197 učenika i 7 nastavnika. Nastava je u tim školama bila organizirana po planu i programu Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a.

U Dalmaciji su na otoku Hvaru još 1943. godine radile tri niže srednje škole. Krajem 1944. osim tih srednjih škola počela je rad i srednja škola u Šibeniku, koja je u veljači 1945. imala 871 učenika u 19 odjeljenja i 32 nastavnika. To je bila potpuna gimnazija i uz nju su organizirana pomoćna odjeljenja za one učenike koji su zbog ratnih prilika izgubili godine školovanja. Dana 28. siječnja iste godine otvorena je u Dubrovniku potpuna gimnazija s 26 odjeljenja, 1157 učenika i 42 nastavnika. U veljači iste godine počela je raditi niža gimnazija na Korčuli sa 189 učenika u 3 odjeljenja i 9 nastavnika, zatim niža gimnazija u Blatu sa 100 učenika u 3 odjeljenja i 8 nastavnika i niža gimnazija u Grudi s 2 odjeljenja, 60 učenika i 3 nastavnika.

U 3 potpune gimnazije u Splitu nova je školska godina započela 8. veljače 1945. U prvoj gimnaziji bilo je 713 učenika u 12 redovnih i 8 pomoćnih odjeljenja, u drugoj gimnaziji 730 učenika i 20 odjeljenja, a u trećoj gimnaziji 1150 učenika u 33 odjeljenja. U sve 3 škole radilo je 100 nastavnika.²

² Obl. NOO Dalmacije, br. 37, Split 3. III. 1945, str. 8, PAHSM, Zagreb.

I na području Okružnog NOO srednje Dalmacije otvorene su srednje škole. Tako je 14. veljače 1945. počela rad niža gimnazija u Trogiru sa 130 učenika, 4 odjeljenja i 7 nastavnika, zatim 18. veljače potpuna gimnazija u Sinju s 8 odjeljenja, 412 učenika i 13 nastavnika, a krajem veljače niža srednja škola u Omišu s 2 odjeljenja, 92 učenika i 6 nastavnika. Na području Okružnog NOO Biokovo-Neretva otvorena je 29. siječnja 1945. petorazredna srednja škola u Imotskom s 291 učenikom, 7 odjeljenja i 7 nastavnika. Nadalje, 7. ožujka proradila je srednja škola u Makarskoj sa 150 učenika i 5 nastavnika, a nešto kasnije i niža srednja škola u Metkoviću sa 182 učenika i 4 nastavnika i niža srednja škola u Vrgorcu s 86 učenika i 3 nastavnika.

Početkom ožujka (11. III) proradila je potpuna srednja škola u Zadru s 347 učenika i 17 nastavnika. U školi su postojali i pomoćni razredi. Položaj škole bio je specifičan, jer je otvorena mjesto dotadašnjega talijanskog liceja. Teškoća je bilo najviše zbog toga što dobar dio učenika nije znao hrvatski jezik, a nije bilo dovoljno ni udžbenika. Broj učenika srednjih škola stalno se povećavao pa je stanje u oslobođenoj Dalmaciji početkom svibnja bilo ovakvo:

Okrug	Gimnazija		nastavnika	potr. nast.	učenika
	potp.	nepotp.			
Zadar	1	—	18	2	566
Šibenik	2	1	43	3	1167
Sr. Dalmacija	1	6	31	3	987
Biokovo-Neretva	3	—	101	6	2535
Split	1	3	61	2	1606
Dubrovnik	1	3	21	3	709
Ukupno:	9	13	275	19	7570

Samo do veljače 1945. na oslobođenom teritoriju Hrvatske radile su 33 srednje škole s 9657 učenika. Kasnije se njihov broj znatno povećao.

11. Nastavni plan i program za potpunu srednju školu

Na osnovi odluka III. zasjedanja ZAVNOH-a o školstvu i Zemaljskog savjetovanja prosvjetnih radnika u Glini 20. kolovoza 1944. izabrana je komisija za izradu novoga nastavnog plana i programa za potpunu srednju školu. To je bio prvi nastavni plan i program za 8 razreda srednje škole izrađen na oslobođenom teritoriju Hrvatske. Bio je privremen i vrijedio je za školsku godinu 1944/45.

U programu je naglašeno da svaka srednja škola mora obuhvatiti što više siromašne djece i djece čiji su roditelji žrtve fašističkog terora, te da im omogući školovanje. Djeca koja su zbog rata izgubila nekoliko školskih godina, a imala su uvjete da nastave školovanje u gimnaziji, primala su se u I. razred, a ona koja su prerasla I. razred, upisivala su se u pomoćne razrede u kojima su ubrzanim školovanjem nadoknadila izgubljene godine.

Istaknuto je da se ukidaju sve građanske škole i pretvaraju u niže razrede gimnazije, a također da se ukidaju i privatne škole. Nastava vjeronauka bila je fakultativna od I. do IV. razreda, a za više razrede nije bila predviđena.

Uz nastavni plan i program dane su i kraće upute o rukovođenju školom, sastancima i sjednicama nastavničkog zbora, ocjenjivanju uspjeha i vladanja učenika, o koordinaciji rada uprave škole s omladinskom organizacijom. Izrađena su i disciplinska pravila s dužnostima i pravima učenika.

NASTAVNI PLAN

	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.
Hrvatski ili srpski jezik	5	5	4	4	4	5	4	4
Ruski jezik	4	3	3	5	3	3	3	3
Engleski jezik	—	—	—	—	4	4	3	3
Povijest NOP-a	2	2	2	2	2	2	2	2
Zemljopis	3	3	3	3	3	3	3	—
Prirodopis	3	3	—	—	3	3	2	—
Kemija	—	—	3	2	—	—	2	2
Fizika	4	2	3	3	4	3	3	3
Higijena	1	—	—	2	2	—	—	2
Matematika	4	4	4	4	4	4	4	4
Povijest filozofije	—	—	—	—	—	—	—	2
Crtanje i povijest likovnih umjetnosti	2	2	2	1	—	—	1	1
Pjevanje i povijest muzike	2	2	2	2	2	2	—	—
Tjelesni odgoj	1	1	1	1	—	—	—	—
Vjeronauk	1	1	1	1	—	—	—	—
	32	28	28	30	31	29	27	26

12. Ostale srednje stručne škole

Na oslobođenom području Slavonije krajem 1944. i početkom 1945. radile su srednje stručne škole kao, na primjer, u Daruvaru Trgovačka akademija i Ženska stručna škola, a u Pakracu škola učenika u privredi s 3 odjeljenja i 48 obveznika. U Lipiku je također organizirana željeznička škola, i to je bila prva partizanska škola te vrste na oslobođenom teritoriju Hrvatske. Sastavljena je od ranije osnovanih škola u Čabru, Pakracu i Slavonskoj Požegi. Trajala je 6 mjeseci i imala je 400 polaznika.²

Na oslobođenom području Gorskog kotara u Srpskim Moravicama u siječnju 1945. otvorena je škola učenika u privredi pri željezničkoj radionici,

² Obl. NOO za Slavoniju, br. 1001, 17. XII, 1944, str. 4. PAHSM, Zagreb.

a na oslobođenom području Korduna radila je škola učenika u privredi pri radionici Komande područja. Krajem 1944. i početkom 1945. slične su škole radile i na oslobođenom području Banije. Tako je u Glini radila Zanatska škola i škola učenika u privredi. U Velikom Gracu radila je škola učenika u privredi, a u Maji škola pri okružnoj radionici, zatim Naučnička škola pri radionici Komande banijskog područja, te zanatske škole pri kotarskoj i gradskoj radionici u Glini.²

Slične škole pri različitim radionicama uglavnom su radile u obliku tečajeva, pa je za njih sastavljen odgovarajući plan i program. I na oslobođenom području Dalmacije radio je veći broj stručnih škola. Tako je radila Pletarska škola u Opuzenu, zatim stručna škola u Metkoviću, stručna škola u Makarskoj, Zanatska škola u Šibeniku i dr. Početkom 1945. u potpuno oslobođenoj Dalmaciji počeo je raditi veći broj stručnih škola. U Splitu i Dubrovniku otvorene su muzičke škole, a radile su i ostale stručne škole.

13. Prve učiteljske škole

U školskoj godini 1944/45. počele su raditi i prve učiteljske škole. Krajem 1944. u sastavu srednje škole u Delnicama počeo je rad I. razred učiteljske škole. Kasnije u Pakracu je otvorena učiteljska škola s 4 razreda i 118 učenika. Radila je s manjim prekidom zbog neprijateljskog upada, dočekavši konačno oslobođenje Slavonije. Bile su izvršene i pripreme za otvaranje učiteljske škole u Slavonskoj Požegi, ali je i to odgođeno zbog vojne situacije pa je škola radila samo tokom siječnja 1945. kada je ponovo zatvorena.

U oslobođenim gradovima Dalmacije također su otvorene učiteljske škole. Tako je 21. studenoga 1944. postavljena nova uprava u učiteljskoj školi u Šibeniku i ona je za nekoliko dana počela raditi. Otvorena su 4 odjeljenja I. i II. razreda s 33 učenika i pripravnici A i B razred s 89 učenika. Broj učenika se kasnije povećao, pa je u travnju iznosio 113. u školi je radilo 13 nastavnika.³

U oslobođenom Dubrovniku 29. siječnja 1945. počela je raditi učiteljska škola s 4 razreda, 5 odjeljenja i 176 učenika i 15 nastavnika. Nadalje, 8. veljače otvorena je i učiteljska škola u Splitu s I. i IV. razredom i jednim pripravnim odjeljenjem od 104 učenika i 15 nastavnika. U isto vrijeme otvorena je i učiteljska škola u Makarskoj s I. razredom u kojemu je bilo 25 učenika.

Otvaranjem prvih učiteljskih škola, iako u teškim prilikama, počeo je planski i organiziran rad u osposobljavanju novih učitelja.

14. Đački domovi

Krajem studenoga 1944. Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a izradio je Upute za rad đačkih domova (internata) u kojima je naglašeno da su đački domovi državne ustanove za odgoj i zaštitu srednjoškolske omladine i da im je zadatak da omoguće školovanje djeci širokih slojeva, a naročito djeci palih boraca i siromašnih roditelja. Đačke domove izdržavali su okružni NOO. Oni su vodili brigu o prijemu učenika, osnivanju posebnih domova za žensku i mušku djecu, o njihovoj organizaciji i uređenju i sl. Prema tim uputama

² Okr. NOO Banije, br. 1911, str. 2, 27. IV. 1945, PAHŠM, Zagreb.

³ Učiteljska škola u Šibeniku, br. 35, str. 3, 4. IV. 1945, Okr. NOO Šibenik, PAHŠM, Zagreb.

đački domovi su organizirani u to vrijeme na oslobođenom teritoriju Hrvatske, što je dakako ovisilo o vojnoj situaciji, materijalnim i kadrovskim mogućnostima.

Tako je u veljači 1945. otvoren điački dom na oslobođenom području Korduna, u Slunju sa 60 učenika. Na oslobođenom području Pokuplja također je otvoren điački dom u Lasinji u sastavu srednje škole s 50 učenika. U Glini su organizirana 2 điačka doma za učenike srednje škole.

U oslobođenoj Slavoniji otvoreni su krajem prosinca 1944. điački domovi uz srednje škole u Virovitici, Daruvaru, Grubišnom Polju, Pakracu i Slatini. U tim domovima bilo je smješteno 465 učenika srednje škole. Međutim, zbog neprijateljske ofenzive u veljači 1945. ti su domovi evakuirani u Vojvodinu.

U zagrebačkoj oblasti uz srednje škole organizirani su điački domovi u Čazmi, Garešnici i Velikim Zdencima. U sva 3 điačka doma bilo je oko 400 učenika. Ali i ti domovi tokom siječnja 1945. zbog teške vojne situacije i pritiska neprijatelja na oslobođeni teritorij evakuirani su u Vojvodinu. I na oslobođenom području Gorskog kotara djelovao je điački dom u Delnicama.

Điački domovi organizirani su i u slobodnoj Dalmaciji, naročito od kraja prosinca 1944. Do svibnja 1945. u Dalmaciji je radilo 13 điačkih domova s 1042 učenika. Radili su u Zadru, Šibeniku, Drnišu, Kninu, Dubrovniku (3 điačka doma), u okrugu srednja Dalmacija 7 điačkih domova i dr. Prema podacima na oslobođenom području Hrvatske radilo je 26 điačkih domova s 2275 učenika.

15. Omladinska organizacija

Kada su sredinom 1943. i tokom 1944. organizirane prve partizanske gimnazije i ostale srednje škole, počela je u njima djelovati i omladinska organizacija kao važan faktor u životu škole. Djelovala je kao politička organizacija antifašističkog omladinskog pokreta preko svojih članova među učenicima. USAOH je djelovao na omladinu u školi unoseći u njen život i rad borbeno iskustvo i elan karakterističan za omladinu u toku narodnooslobodilačkog rata. Nastojalo se da srednja škola svojim duhom, životom, organizacijom rada, obrazovanja i odgoja kao dio revolucije ne zaostaje za općim društvenim i političkim kretanjem u procesu oslobodilačke borbe.

Djelujući na idejno-političku svijest učenika, omladinska organizacija je u život škole unosila oslobodilački i antifašistički duh i pridonosila ne samo razvijanju novih odnosa između nastavnika i učenika nego i raznovrsnim oblicima političkog, kulturnog i prosvjetnog rada, pomagala punijem afirmiranju ličnosti, samostalnosti, slobode, inicijative i aktivnosti omladine u odgojno-obrazovnom procesu i životu škole uopće.

U stvaranju i razvijanju novog duha u školi važnu ulogu imala je omladina koja je došla iz vojnih jedinica i prenijela u školu pozitivne osobine i lik novog omladinca, borca koji se odgajao u revoluciji. Ti omladinci, od kojih je pretežno bio sastavljen kolektiv prvih partizanskih gimnazija, bili su ona pozitivna jezgra, uz nastavnike i prosvjetne vlasti općenito, koja je afirmirala novu ulogu i sadržaj rada i života omladine u srednjoj školi.

... naša organizacija pomaže školu, diže autoritet škole i profesora... Ne može biti sabotiranja školske nastave i rušenja reda. Naprotiv naša će

organizacija u svemu pomagati sprovođenje u život svega onoga što škola postavlja, podizati autoritet škole, profesora i učitelja.»²⁴

Da bi se ostvarila potpuna suradnja škole i omladinske organizacije, tj. učenika i nastavnika i uprave škole, USAOH je djelovao preko školskih i razrednih odbora i aktiva. Razredne aktive, odbore i rukovodstva birali su učenici. U njima su na sastancima djelovali članovi USAOH-a i SKOJ-a i preko njih vršili politički, kulturni i prosvjetni utjecaj na omladinu, odgajali ih u duhu NOB-a, aktivirali ih u rješavanju dnevnih zadataka, u učenju, disciplini, pravilnom odnosu prema nastavnicima i upravi škole. Sastanke su organizirali učenici i razrednici, a preko pojedinih članova odbora i rukovodilaca sekcija pokretali su razne aktivnosti.

Budući da je važan zadatak bio ovladavanje znanjem, učenje i stjecanje naučnog pogleda na svijet, prirodu, društvo i čovjeka, omladinska organizacija brinula je i o tome. Njeni članovi, posebno članovi SKOJ-a, u tome su služili primjerom i djelovali ih na ostale. Svojim radom i zalaganjem utjecali su na podizanje uspjeha u školi. »Članovi SKOJ-a moraju biti najbolji đaci, oni moraju tako odgajati omladinu oko sebe« — kaže se u istom dopisu PK SKOJ-a za Hrvatsku.

Naročitu vrijednost u podizanju kvalitete i uspjeha u učenju imalo je natjecanje, koje se kao oblik podsticanja u radu prenosilo iz vojnih jedinica, partijskih i antifašističkih organizacija, preko organizacija SKOJ-a i USAOH-a u redove srednjoškolske omladine i postalo sastavni dio njena života i rada. Natjecanja organizirana unutar razreda i cijele škole pridonosila su podizanju uspjeha iz pojedinih nastavnih predmeta i nastave općenito.

Organizacija USAOH-a i SKOJ-a preko razrednih odbora i razrednih aktiva s uspjehom su djelovale na razvijanju kulturno-umjetničkog stvaralaštva. Od prvih partizanskih gimnazija pa do oslobođenja gotovo u svim srednjim školama kulturno-umjetnička djelatnost zauzimala je u njihovu životu i radu vidljivo mjesto. Pjevački zborovi, korske i pojedinačne recitacije, diletantske grupe, glazbene sekcije, fiskulturne grupe, literarne i slične družine postojale su gotovo u svakoj srednjoj školi na oslobođenom teritoriju.²⁵

Osim diletantskih grupa, pjevačkih i glazbenih zborova omladina je otvarala knjižnice, osnivala šahovske sekcije, grupe modelara, tečajeve stranih jezika, plesne tečajeve i drugo. Bila je naročito aktivna u organizaciji sportskog života. Samo u Dalmaciji 1945. osnovana su 23 nogometna, 2 veslačka i 1 plivački klub, a među njima bili su poznati »Gusar«, »Krka« i dr. Posebno treba istaknuti pomoć omladine u popravcima škola, školskog namještaja, izradi nastavnih sredstava, uređenju škola, a značajna je i njena uloga bila u krčenju ruševina, čišćenju ulica i gradova, u stvaranju radnih brigada i dr.

USAOH i SKOJ općenito u oslobodilačkom ratu i neposredno pred oslobođenje, rukovodeći radom srednjoškolske omladine, pomagali su razvijanju svjesne discipline, pravilna odnosa prema radu, učenju i školi, odgajali i osposobljavali učenike za samostalan život, slobodu mišljenja, kritičnost, istinoljubivost, dosljednost i oslobađali njihove snage, a sve je to zapravo predstavljalo prekid sa starom školom u kojoj je učenik bio više objekt nego subjekt.

²⁴ PK SKOJ-a za Hrvatsku Obl. komitetu SKOJ-a za Slavoniju, 12. X. 1944, str. 1, PAHŠM, Zagreb.

²⁵ Okr. NOO Knin ZAVNOH-u, br. 92, str. 1, 28. II. 1945, PAHŠM, Zagreb.

16. Viša pedagoška škola u Splitu

Odlukom Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a od 24. ožujka 1945. otvorena je Viša pedagoška škola u Splitu. To je bila prva viša škola u novoj Jugoslaviji koja je osnovana na oslobođenom teritoriju.*

Po Pravilniku Odjela narodne prosvjete ZAVNOH-a u Višu pedagošku školu primani su kandidati sa svršenom potpunom srednjom (učiteljskom) školom ili trgovačkom akademijom i s položenom maturom i, izuzetno, kandidati koji su polazili VII. razred gimnazije prije kapitulacije Jugoslavije, a sudjelovali su aktivno u NOP-u najmanje dvije godine. Škola je imala i svoju vježbaonicu, a mogla se služiti svim bibliotekama u gradu. Na čelu škole bio je rektor s profesorskim vijećem. Osnovano je 8 grupa studijskih predmeta. Pomoćni predmeti bili su: pedagogija, psihologija, arheologija, povijest umjetnosti i ruski jezik. Pedagogiju i ruski jezik upisivao je i slušao obavezno svaki student. Školovanje u Višoj pedagoškoj školi trajalo je 2 godine. Krajem semestra u školskoj godini 1944/45. u školi je bilo 65 slušača, a kasnije se taj broj povećao. Uz školu je organiziran i studentski dom.

17. Učiteljska organizacija

U prosincu 1944. organiziran je Inicijativni odbor učiteljskog udruženja Hrvatske. Inicijativni odbor donio je rezoluciju u kojoj je naglašeno da su se učitelji oduvijek borili zajedno sa svojim narodom protiv barbarstva i tiranije, za politički, prosvjetni i kulturni razvitak naroda. Upućen je i poziv svim učiteljima na okupiranom teritoriju da pridruže narodnoj borbi, a osuđeni su svi učitelji koji su na bilo koji način, neposredno ili posredno, sudjelovali u borbi protiv naroda.

Inicijativni odbor izradio je »Pravila učiteljskog udruženja«. Pravilima je bio određen zadatak udruženja da okuplja i aktivira učitelje u izgrađivanju zemlje, u rješavanju prosvjetnih zadataka, unapređivanju stručne, pedagoške i metodičke i opće spremne učitelja, pa produbljuje odnose i veze s učiteljima u ostalim federalnim jedinicama Jugoslavije i veze s učiteljima u stranim državama.

Krajem 1944. i početkom 1945. na svim područjima oslobođenog teritorija Hrvatske osnivaju se kotarska učiteljska udruženja. Udruženja su se odmah aktivirala i razmatrala materijalni položaj učitelja, njihovo aktiviranje u izvanškolskom radu, inicirala rasprave o nastavnim planovima i programima, o izradi udžbenika i priručnika, o dječjoj književnosti, stručnom listu itd.

Za relativno kratko vrijeme učiteljska udruženja uspjela su okupiti učitelje oslobođenog teritorija, međusobno ih povezati i još više aktivirati u organizaciji i podizanju školstva i prosvjete. Uskoro je učiteljsko udruženje Hrvatske ušlo u sastav Jedinštenih sindikata radnika i namještenika Jugoslavije.

18. Školstvo u zbjegovima

Za vrijeme oslobodilačkog rata pod pritiskom ratnih strahota, uništavanja ljudskih života, okrutnosti okupatora i njegovih pomagača prema našim narodima, a posebno krajem 1943. do konačnog oslobođenja, Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije, Vrhovni štab NOVJ i organi narodne vlasti

* Narodna prosvjeta, br. 4, Zagreb 1946.

u Hrvatskoj evakuirali su narod, naročito žene, djecu i starce iz ugroženih krajeva. U toku 1944. i 1945. organizirano je nekoliko zbjegova: u Egiptu, Italiji i Vojvodini.

a) Zbjeg u Egiptu

Kada je pod pritiskom VI. neprijateljske ofenzive krajem 1943. i početkom 1944. ugrožena jadranska obala, zbjegovi iz Splita, Šibenika i iz Makarskog primorja, s poluotoka Pelješca i otoka Korčule morali su krajem 1943. god. napustiti otoke i preko Visa otići u inozemstvo. Iz Italije su otišle konvojima u Egipat 27042 izbjeglice, a u Italiji je ostalo 7007 starijih muškaraca, žena i djece. Do kolovoza 1944. u Egiptu su organizirani logori za smještaj našeg naroda. Narod se našao u vrlo teškoj situaciji, jer su to bili novi uvjeti života i rada, nove klimatske prilike, teško materijalno stanje i goli pijesak bez igdje ičega. Zahvaljujući jedinstvu, organizacijskoj snazi i političkoj svijesti našeg naroda, zbjeg je uspio svladati sve teškoće.

Koristeći se trogodišnjim iskustvom revolucionarne borbe, narod je u zbjegu uspio organizirati svoju vlast i, osim mnogih pitanja s područja zdravstva, privrede i socijalnog života, organima narodne vlasti nametali su se problemi prosvjetnog i kulturnog rada. Nekoliko tisuća djece trebalo je obuhvatiti školom, dati im odgoj i obrazovanje u duhu oslobodilačke borbe. Odmah po dolasku osnovan je Prosvjetno-propagandni odjel Centralnog odbora zbjega (COZ), a takva tijela organizirana su u logorima i rajonima.

Osnovne škole

Nastojanjem logorskih i rajonskih prosvjetnih organa proradile su osnovne škole u svim rajonima 28. veljače 1944. U obadva logora bilo je krajem veljače 1813 učenika i 73 nastavnika. Kasnije su osnovne škole dobile šatore, učitelji su se služili različitim sredstvima u nastavi, mjesto udžbenika upotrebljavali su novine i list »Naš pionir«, što je počeo izlaziti 18. veljače 1944. U logorima je bilo i prerasle djece, pa su za njih otvorena i posebna odjeljenja.

Dana 8. svibnja 1944. stigla je i posljednja grupa naroda pa je i za djecu te grupe valjalo organizirati škole. Nakon nepunih 5 mjeseci održana je 25. lipnja središnja konferencija odbornika zbjega i moglo se konstatirati da su u svim rajonima otvorene osnovne škole i da se radi s odličnim uspjehom. Do svibnja 1944. bilo je organizirano u sva 4 logora 10 osnovnih škola s 4560 učenika i 113 učitelja.

Dana 1. veljače 1945. stanje osnovnog školstva bilo je još bolje. U logorima je organizirano 19 osnovnih škola, sa 176 odjeljenja, 6118 učenika i 176 nastavnika. Tada je započela i nova školska godina. Škole su dobile početnicu, nastavni plan i program, a povećan je i broj učitelja. Naredna školska godina počela je u listopadu, ali je uskoro započela i repatrijacija našeg naroda pa se broj osnovnih škola počeo smanjivati.

Da bi se mogli ostvarivati zadaci koje je nametao nastavni plan i program i zadovoljiti ostale potrebe nastave osnovnih škola, zadaci iz vanškolskog života i dr., a u nedostatku stručnih učitelja, Prosvjetni odjel COZ-a organizirao je tečajeve za osposobljavanje učiteljskoga pomoćnog kadra iz redova omladine. U svibnju iste godine održana su 2 učiteljska tečaja za 150

kandidata, od kojih je s uspjehom završilo 118. Završetkom tečaja naknađen je donekle nedostatak učitelja u osnovnim školama. Poslije ta dva tečaja ponovno su organizirana 2 tečaja za pomoćne učitelje s 90 kandidata, a završilo ih je 70. Učiteljske tečajeve završilo je ukupno 188 učitelja.

Srednje škole

Dva mjeseca nakon boravka u El Šatu organi prosvjetne vlasti COZ-a inicirali su osnivanje *srednjih škola*. Otvorene su 24. travnja 1944. godine i u njima je bilo 280 učenika u 10 odjeljenja s 19 nastavnika. Nastavnici srednjih škola sami su izradili nastavni plan i program za srednje škole, a udžbenike su nabavljali preko savezničke vojske. Krajem 1944. i početkom 1945. u zbjegu je otvorena i stručna škola s 11 odjeljenja i 422 učenika. Na školi su radila 24 nastavnika. Kasnije je u logoru I. počela rad i zanatska škola s 54 učenika. U siječnju 1945. počela je rad poljoprivredna škola, zatim domaćinska škola, građanska škola i dr.

U osnovnim i srednjim školama bile su neobično aktivne *pionirska i omladinska organizacija*. Pioniri i omladina su sudjelovali u radnim akcijama, u borbi za čistoću logora, sakupljali papir, limenke od konzervi, sudjelovali u logorskim natjecanjima, na omladinskim konferencijama. Posebno su pioniri razvili kulturno-umjetnički život u logoru. Postojalo je i »Pionirsko kazalište«, koje je nastupalo u Kairu, Aleksandriji, Suezu, Port Saidu, Ismailiji i dr. i zadivjelo ondašnji svijet svojim umjetničkim priredbama. Postojalo je i kazalište lutaka, pionirska radionica u kojoj su pioniri učili rezbarenje drveta i kiparska škola u kojoj se učilo modeliranje. U El Šatu bila su 5034 organizirana pionira.

S istim uspjehom u logoru je djelovala i omladinska organizacija. Aktivno je sudjelovala u svim oblicima kulturno-prosvjetnog i političkog rada, organizirala logorske straže, radila u zanatskim radionicama, organizirala natjecanja i sportske klubove, rukovodila radom pionira, aktivno pomagala odborima narodne vlasti, djelovala na svom općem i stručnom obrazovanju pohađanjem predavanja, bolničarskih, vozačkih, poljoprivrednih, domaćinskih, jezičnih i drugih tečajeva. Kao i pioniri i omladina je bila aktivna u izdavanju svoje štampe. Omladinska organizacija u logorima imala je 8243 člana.

Briga o djeci

U logorima je naročita pažnja bila posvećena djeci. Tako su u logorima postojala 3 dječja zabavišta sa 788 djece od 4 do 7 godina s kojima je radilo 20 odgajateljica.²⁷ Da bi se osposobile zabavilje, u logoru je organiziran tečaj s 86 polaznica. Osim toga, u logoru je bio organiziran *dječji dom* sa 188 djece i 8 odgajateljica i stručnih učitelja. Organizirane su i dječje *justice*, dječja *poliklinika*, dom za majke i dojenčad itd.

Svojim organizacijskim, političkim i kulturno-prosvjetnim radom zbjeg je dostojno reprezentirao svijetu borbu naših naroda. Može se reći da je čitav zbjeg bio jedna velika škola. Takve rezultate na prosvjetnom i kulturnom polju omogućila je aktivnost Partije, narodne i prosvjetne vlasti, organizacija žena i omladine i prosvjetni radnici, koji su do travnja 1946. godine, kada su

²⁷ Izvještaj, El Šat, 30. IV. 1944, str. 2, PAHSM, Zagreb.

se vraćale zadnje grupe naroda u već oslobođenu zemlju, neumorno radili na odgoju i obrazovanju mladih generacija i odraslih u duhu nove socijalističke Jugoslavije.

b) Zbjeg u Italiji

U logorima u Italiji i u našim vojnim bazama također je bilo dosta našeg naroda, u prvom redu žena i djece. Zbog toga je COZ pokrenuo organizaciju *osnovnih škola* za djecu koja su izbjegla iz ugroženih dijelova naše zemlje, posebno iz Dalmacije, Like, Korduna i Banije. Tako je u jednom od najvećih logora u Santa Cesarei organizirana redovna školska obuka u 20 odjeljenja sa 616 učenika.² U logorima St. Maria al Bagno radila je osnovna škola s 450 učenika i viši tečaj s 30 polaznika. U isto vrijeme djelovale su i osnovne škole u logoru St. Maria de Leuca s 312 učenika u dobi od 6 do 13 godina. Početkom rujna otvorena je osnovna škola u logoru Aversa sa 113 učenika od 12 do 15 godina. I u logoru St. Catarina također je radila osnovna škola s 40 učenika i jednim učiteljem.

Osnovne škole, iako su bile izvan domovine, radile su u teškim uvjetima jer nije bilo dovoljno pisaćeg pribora, udžbenika i ostalih pomagala. Organizacijom prosvjetne vlasti u manjim količinama dostavljali školski pribor, a nabavljali su ga i preko savezničke komande. Nastava se vrlo često izvodila u prirodi. Škole su radile po nastavnom planu i programu što ga je izradio Prosvjetni odjel COZ-a.

U školama je djelovala i *pionirska organizacija*, koja je imala svoje komandire i političke komesare i redovno je izvodila vojne i tjelesne vježbe i jutarnju gimnastiku. U razredima organizacija je imala svoje odbore koji su održavali redovne sastanke s učenicima. Pioniri su uređivali zidne novine, brinuli o čistoći škole i učionica, o redovnom polasku nastave, učenju i disciplini i na svojim sastancima često čitali izvještaje o događajima u domovini.

Uz pomoć učitelja i omladine pionirske organizacije razvijale su i kulturno-umjetnički rad, nastupajući često s recitacijama, kraćim igrokazima i pjesmom. Samo u St. Cesarei bilo je 897 organiziranih pionira.

U St. Cesarei nalazila se i *partizanska gimnazija* iz Rujevca, s Banije. Imala je 3 odjeljenja s 99 učenika. Osim te gimnazije radila je još jedna srednja škola. Nakon oslobođenja Dalmacije učenici srednjih škola vratili su se u Split gdje su s uspjehom završili školsku godinu.

U logorima je postojao i veći broj *dječjih domova i obdaništa*. U St. Cesarei bilo je 13 domova za djecu od 5 do 7 godina, dom za djecu osnovne škole, dom za dojenčad i dom za rekonvalescentnu djecu. U svim domovima bilo je 650 djece. Djeca od 3 do 6 godina polazila su zabavišta. U logoru St. Maria al Bagno, osim doma s 43 djeteta, organizirano je i zabavište s 50 djece, a u St. Maria di Leuca radilo je također obdanište s 80 djece. Crveni križ Jugoslavije obukao je 6000 djece i odraslih.

c) Zbjeg u Vojvodini

Kako je bilo već istaknuto, u siječnju 1945. počela je evakuacija djece i naroda iz zagrebačkog i slavonskog područja preko Mađarske u Vojvodinu. Oko 10000 starijih muškaraca i žena i 6000 djece morali su u teškim uvjetima proći kraj neprijateljskih uporišta, svakog časa u opasnosti da budu napad-

² Izvještaj COZ-a, Bari, Obl. NOO u Dalmaciji, Vis, 10. kolovoza 1944, br. 1044, str. 3, PAHŠM, Zagreb.

nuti, i prijeći naporan put preko zamrznute Drave u Mađarsku, te iz Mađarske u Vojvodinu. O smještaju zbjega brinuo je odbor za evakuaciju. Uz pomoć Nacionalnog komiteta DFJ, Komande mjesta u Bajmoku, organizirane narodne vlasti i antifašističkih organizacija u Vojvodini, djeca su zajedno s majkama prihvaćena i smještena.

Odbor za evakuaciju i smještaj djece organizirao je 18 osnovnih škola s 50 odjeljenja i 1536 učenika. U školama je radilo 50 učitelja, koji su došli s evakuiranom djecom. Škole su imale potrebne zgrade i nastava se odvijala u gotovo normalnim prilikama. Za prestarjelu djecu organizirani su pomoćni razredi. U školama je djelovala pionirska organizacija. Svaki razred uređivao je svoje zidne novine, u čemu su se učenici takmičili. Pioniri u mjestu zajedno s pionirima osnovnih škola u zbjegu davali su priredbe za narod.²⁹

Za učenike iz zagrebačkog i slavonskog područja, koji su polazili niže razrede srednje škole, otvorena je srednja škola u Bajmoku. Počela je rad 1. ožujka 1945. godine i imala je 20 odjeljenja sa 690 učenika i 32 nastavnika. Školu su također polazila 132 učenika iz mjesta. Nastava je u školi bila dobro organizirana i radilo se po planu i programu Prosvjetnog odjela ZAVNOH-a. Škole su završile rad 9. lipnja iste godine, nakon čega su se učenici i nastavnici vratili u Slavoniju i u zagrebačku oblast. Druga srednja škola radila je u pustari Forenbahu a treća u Odžacima, a polazilo ih je 300 učenika iz Slavonije.

Petomjesečni učiteljski tečaj Okružnog NOO Moslavine, koji je počeo 15. prosinca 1944. u Velikim Zdencima i koji je morao zbog nastale vojne situacije preći u Vojvodinu, nastavio je rad u Mastortu (kotar Srpska Crnja), u blizini rumunjske granice. Na tom tečaju bilo je 45 slušača. Osim tog tečaja organiziran je i tečaj za odgajateljice u trajanju od 6 tjedana, a završilo ga je 30 omladinki, koje su preuzele dužnost u dječjim domovima u Vojvodini.

U okolini Bajmoka za evakuiranu djecu organizirana su 23 dječja doma s preko 1840 djece i 72 prosvjetna radnika odgajatelja. Domovi su bili dobro smješteni, imali su svoje ambulante, zdravstveno osoblje i redovnu liječničku kontrolu. Kasnije su organizirani domovi za majke i djecu u Sanadu, Bačkom Petrovom Selu, Zabljaku, Pašićevu, Titelu, Srbobranu, Kovilju, San Vilašu i Novim Sorama.

Organizirani su i *đački domovi*. U Bajmoku je smješteno 5 *đačkih domova* iz Slavonije s 343 učenika. Život i rad u domovini bio je vrlo dobro organiziran. U njima je djelovala i omladinska organizacija, učenici su pratili političke događaje u zemlji, kulturno i prosvjetno djelovali, održavali razredne sastanke, imali *đačku samoupravu* i dr. Učenici su davali priredbe za narod i građanstvo.

B. Obrazovanje odraslih i kulturna djelatnost

Narodna vlast, imajući na umu teške posljedice prošlosti na području narodne prosvjete, naročito nepismenosti širokih slojeva naroda, morala je pristupiti rješavanju tog zadatka onako kako se rješavao najvažniji zadatak.

U skladu s tim nastojanjima, Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a poslao je u studenom 1944. god. svim prosvjetnim odjelima oblasnih i okružnih

²⁹ Izvještaj o školama i dječjim domovima i internatima Slavonske oblasti u Vojvodini, svibanj 1945, PAH&M, Zagreb.

narodnooslobodilačkih odbora Upute za organizaciju analfabetskih tečajeva. Ujedno je izradio i Pravilnik o natjecanju. Natjecanje je trajalo od 1. studenog 1944. do 1. veljače 1945. Na svim oslobođenim područjima bile su izvršene pripreme, održani zborovi i sastanci, izvršena usmena i pismena propaganda. U toj akciji, pod vodstvom Partije, sudjelovale su organizacije žena i omladine, narodnooslobodilački odbori i vojne jedinice. Određeni su i rukovodioci tečajeva, a osigurana je i propagandna pomoć štampe. Tako organiziranim pripremama, imajući na umu ratne prilike i sve ostale teškoće, postignuti su u ovoj akciji vrlo dobri rezultati.

1. Analfabetski i drugi tečajevi, domovi kulture i narodna sveučilišta

Na oslobođenom području Like, u siječnju 1945. god, radilo je 70 analfabetskih tečajeva s 544 polaznika. U travnju iste godine broj analfabetskih tečajeva je povećan, završila su rad 82 tečaja s 563 polaznika.²⁶ Napori na uklanjanju analfabetizma bili su uspješni i na oslobođenom teritoriju Korduna. Početkom 1945. god. na njemu je djelovalo 127 analfabetskih tečajeva s 1544 polaznika i 117 voditelja analfabetskih tečajeva, pretežno iz redova omladine. Akcija na organizaciji tih tečajeva izvršena je i na oslobođenom području Banije. Tu je u početku 1945. god. radilo 118 analfabetskih tečajeva sa 789 polaznika.²⁷

Na oslobođenom području Pokuplja i Žumberka također su organizirani analfabetski tečajevi. U toku travnja 1945. god. tu je radilo 45 analfabetskih tečajeva s ukupno 362 polaznika.²⁸ Akcija na opismenjavanju bila je uspješna i na oslobođenom području Slavonije. U početku 1945. god. djeluje 158 analfabetskih tečajeva s 3224 polaznika. Na području zagrebačke oblasti u to vrijeme održana su samo 2 analfabetska tečaja. Oslobođenjem cijele Dalmacije stvorene su mogućnosti da se, uz ostale oblike prosvjetne aktivnosti, organizira veliki broj analfabetskih tečajeva. U ožujku 1945. radila su 162 analfabetska tečaja s ukupno 3667 polaznika.²⁹

ANALFABETSKI TEČAJEVI NA OSLOBOĐENOM TERITORIJU HRVATSKE KRAJEM 1944. I U PROLJECE 1945.

Oblast-Okrug	Broj tečajeva	Broj polaznika
Okr. Lika	87	628
Okr. Kordun	130	1544
Okr. Banija	118	789
Okr. Pokuplje i Žumberak	45	310
Okr. Gorski kotar	—	—
Okr. Hrvatsko primorje	—	—
Obl. Slavonija	158	3224
Obl. Istra	—	—
Obl. Dalmacija	162	3567
Zgb. oblast	—	—
Ukupno:	702	10062

²⁶ Okr. NOO za Liku ZAVNOH-u, br. 221, 8. travnja 1945, str. 4, PAHŠM, Zagreb.

²⁷ Okr. NOO Banije ZAVNOH-u, br. 1040, 10. IV. 1945, str. 2, PAHŠM, Zagreb.

²⁸ Okr. NOO Pokuplje ZAVNOH-u, br. 146, 25. III. 1945, str. 2, PAHŠM, Zagreb.

²⁹ *Stobodna Dalmacija*, br. 13, 1944, str. 3.

Do ožujka 1945. god. organiziran je na čitavom teritoriju Hrvatske 421 analfabetški tečaj s ukupno 5787 polaznika, ali se kasnije taj broj povećao.

Pregled je sastavljen prema podacima iz izvještaja, ali se smatra da je nakon oslobođenja pojedinih krajeva Hrvatske održano 1750 *analfabetških tečajeva* s preko 30000 polaznika. Osim analfabetških tečajeva, održan je veliki broj tečajeva za voditelje analfabetških tečajeva na gotovo svim oslobođenim područjima Hrvatske.

Uz to su organizirani i *općeobrazovni tečajevi* sa zadatkom da rukovodiocima organa narodne vlasti, antifašističkih organizacija i vojnih jedinica pruže osnovno opće obrazovanje. Na njima se redovno svladavala nastavna materija iz materinskog jezika, povijesti, zemljopisa, matematike, biologije, fizike, kemije i higijene u okviru 280 sati predavanja i 144 sata seminarskih vježbi, a predavači na tečajevima su bili srednjoškolski profesori i učitelji. Prvi tečaj organizirao je Narodni univerzitet ZAVNOH-a 1944. godine, a zatim oblasni okružni NOO na pojedinim oslobođenim područjima. Obično su trajali 2—3 mjeseca. Na oslobođenom teritoriju Hrvatske krajem 1944. i početkom 1945. god. radilo je 15 općeobrazovnih tečajeva s ukupno 593 polaznika. U nizu ostalih oblika prosvjetnog i kulturnog rada općeobrazovni tečajevi bili su značajan prilog u podizanju novih kadrova za potrebe državne i društvene izgradnje.

Zbog velikih potreba za kadrovima na svim oslobođenim područjima Hrvatske organizirani su *raznovrsni tečajevi*. Tako su, na primjer, organizirani daktilografski, poljoprivredni, veterinarski, sudski, upravni, tehnički, stražarski, domaćinski, higijeničarski, veterinarski, administrativno-daktilografski, sanitetski, agronomski, traktorski, lugarski, zadružni i drugi tečajevi, na kojima je osposobljen veliki broj kadrova za potrebe privrede.

Napori Partije nisu bili ograničeni samo na rukovođenje oružanom borbom naših naroda i narodnosti, na organizaciju narodne vlasti, antifašističkih organizacija, školstva i prosvjete, nego je Partija u toku NOB-a vodila brigu o odgoju i obrazovanju svoga članstva. U toku NOB-a organizirane su pri CK KPH i oblasnim komitetima viši i niži *partijski tečajevi*. Pri CK KPH organizirani su viši partijski tečajevi, a pri oblasnim i okružnim komitetima niži partijski tečajevi. Polazili su ih partijski rukovodioci iz organa vlasti, antifašističkih organizacija, komiteta KPH, vojnih jedinica i dr. Kroz takve tečajeve prošlo je više stotina polaznika.

Osim partijskih tečajeva organizirani su *tečajevi za rukovodioce SKOJ-a*. Postojali su niži, srednji i viši skojevski tečajevi, a održavani su na svim oslobođenim područjima tokom NOB-a do oslobođenja. Skojevske više tečajeve održavao je Pokrajinski komitet SKOJ-a za Hrvatsku. Samo na oslobođenom području Dalmacije u toku 1944. i 1945. god. do oslobođenja održano je 37 skojevskih tečajeva kroz koje je prošlo 1027 članova SKOJ-a, većinom rukovodilaca kotarskih i općinskih komiteta SKOJ-a. U prosjeku na svakom tečaju bilo je 24—40 polaznika.*

Osim različitih tečajeva na oslobođenom teritoriju Hrvatske djelovale su i druge obrazovne i odgojne institucije, kao domovi kulture, omladinski domovi, knjižnice i čitaonice, čitalačke grupe i dr. Tako na primjer u Dalmaciji je u veljači 1945. otvoreno 96 domova kulture, u Lici 80, na oslobođe-

* Obl. Komitet SKOJ-a za Dalmaciju, PK SKOJ-a za Hrvatsku — Izvještaj, 3. VI. 1945, str. 3, PAHSM, Zagreb.

nom području Slavonije 125. Posebnu ulogu u obrazovanju naroda imala su *narodna sveučilišta*. I ona su djelovala na pojedinim oslobođenim područjima. Za njihov rad Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a izradio je i upute. Oslobođenjem većih mjesta krajem 1944. i početkom 1945. bili su stvoreni uvjeti za rad narodnih sveučilišta. Tako, na primjer, na oslobođenom području Like narodna sveučilišta početkom 1945. djeluju u Gračacu i Lovincu, na Baniji u Glini, u Slavoniji je djelovalo 20 narodnih sveučilišta, na oslobođenom području Gorskog kotara djelovala su u Cabru, Delnicama i Srpskim Moravicama, u Dalmaciji u Dubrovniku, Splitu, Šibeniku, Tijesnom, Vodicama, Kristanju, Skradinu, Makarskoj, Hvaru, Visu, Komiži, Lastovu, Kninu i dr. Veliki broj narodnih sveučilišta djelovao je na područjima pojedinih okruga, u svim kotarskim centrima. Samo na području okruga Šibenik bilo je u travnju 1945. god. 9 narodnih sveučilišta.*

Slično je bilo i s *knjižnicama i čitaonicama*. Početkom 1945. god. na oslobođenim područjima Like, Banije, Korduna, Pokuplja i Zumberka, Dalmacije, Slavonije, zagrebačke oblasti i dr. postojao je veći broj knjižnica i čitaonica. Najviše je u to vrijeme učinjeno u organizaciji tih ustanova u potpuno oslobođenoj Dalmaciji. Otvorene su knjižnice i čitaonice u Trogiru, Šibeniku, Dubrovniku, Splitu, Zadru, Makarskoj, Skradinu, Bogišićeva biblioteka u Cavtatu i dr. Samo u području okruga Šibenik radile su krajem travnja 1945. godine 53 čitaonice i 14 knjižnica.**

U to vrijeme značajnu ulogu u obrazovanju naroda, u njegovu idejno-političkom odgoju imala je i *štampa*. Bila je neobično bogata i raznovrsna i krajem 1944. i početkom 1945. godine. Svaki oblasni i okružni NOO imao je svoje glasilo, imale su ga i antifašističke organizacije žena i omladine, organizacije Narodnooslobodilačkog fronta, Partije, SKOJ-a, vojne jedinice i dr. Radile su i posebne »tehlike« pri kotarskim i okružnim komitetima Partije i drugih organizacija. Izlazili su i centralni listovi još od početka oslobodilačkog rata i revolucije. O mnoštvu štampe govore i ovi podaci: na području Istre izlazila su 23 različita lista, u Lici 19, u Slavoniji 27, u Dalmaciji 82, u Gorskom kotaru 10, u Hrvatskom primorju 10, u Kordunu 16, u Zumberku i Pokuplju 10. Omladinske organizacije izdavale su 14 različitih listova, organizacija AFZ 13, a vojne jedinice 34.**

Ali na oslobođenom teritoriju Hrvatske nisu štampani samo listovi i časopisi. Propagandni odjel ZAVNOH-a, na primjer, izdao je »Naše pjesme« u 5000 primjeraka, »Naš kalendar« u 10000 primjeraka, brošuru »Svećenstvo u Narodnooslobodilačkoj borbi« u 3000 primjeraka, »Dokumenti ustaškog terora« u 3000 primjeraka, »Grafika« Zlatka Price i Ede Murtića, zatim »Djeca u žici« u 900 primjeraka i dr. U to vrijeme štampano je 6 posljednjih glava »Historije SKP(b)« i niz drugih brošura.

2. Kulturno-umjetnički rad u narodu

Osim navedenoga prosvjetnog rada s odraslima i omladinom na oslobođenom teritoriju Hrvatske u toku NOB-a, pa tako i tokom 1945, razvijala se nova *književnost i umjetnost*. Na oslobođenom teritoriju djelovao je veliki broj književnika, umjetnika, kulturnih i javnih radnika, koji su u toku oslo-

* Obl. NOO Dalmacije, br. 2253, 7. VI. 1945, str. 6, PAHŠM, Zagreb.

** Isto.

** Podaci: Muzej Narodne revolucije Hrvatske, Zagreb.

bodilačke borbe došli na oslobođeni teritorij, jer su spoznali da je njihovo stvaranje moguće jedino u slobodi, vezano uz narod i njegove herojske napore u borbi za bolji život.

Osim Vladimira Nazora, na oslobođenom je teritoriju djelovao veći broj mladih književnika: Ivan Goran Kovačić, Ivan Dončević, Petar Segedin, Vladimir Popović, Jure Kaštelan, Josip Barković, Zdenko Stambuk, Šime Vučetić, Ranko Marinković, Vjekoslav Kaleb, Marin Franičević, Jure Franičević-Pločar, Mirko Božić, Vojin Jelić i dr.; od slikara i kipara: Antun Augustinčić, Vanja Raduš, Josip Rukijač, Marin Studin, Marijan Detoni, Đuro Tiljak, Petar Simaga, Frano Šimunović, Zlatko Prica, Edo Murtić, Zdenko Agbaba i dr.; od kompozitora: Nikola Hercigonja, Natko Devčić, Ivo Tijardović, Silvije Bombardelli, Josip Hatze, Marijan Burić i dr.

Nosioci kazališne umjetnosti NOB-a bili su kazališni radnici: Vjekoslav Afrić, Ljubiša Jovanović, Drago Ivanišević, Jozo Laurenčić, Josip Gregorin, Joža Rutić, Slavko Repak, August Cilić, Emil Kutijaro, Šime Šimatović, Drago Krča, Radojka Ježić, Irena Kolesar i dr.

Osim umjetnika i književnika na oslobođenom teritoriju je djelovao veći broj javnih radnika i publicista, kao Nada Sremec, Mladen Iveković, Petar Lasta, Branko Sučević, Mahmud Konjhodžić i dr. Na oslobođenom teritoriju su se štampali književni radovi, umnožavao se na ciklostilu veliki broj pjesama, kraćih komada, umjetničkih priloga i likovnih ostvarenja, koja su izlazila u pojedinim listovima i časopisima.

Izlazili su iz štampe i brojni literarni radovi, kao zbirke pjesama »Druže Tito, ljubičice bijela«, Goranova »Jama«, pjesme »Preko rovova«, »Pjesme partizanke«, »Iz slavonske žetve« i dr.

Značajnu ulogu u odgoju i obrazovanju naroda, u razvijanju smisla i osjećanja za kulturu i umjetnost oslobodilačkog karaktera imale su i kazališne družine. Djelovale su od prvih dana oslobodilačkog rata. Posebno su bile brojne tokom 1944. i tokom 1945. godine. Na oslobođenom teritoriju Hrvatske djelovale je Kazalište narodnog oslobođenja, zatim Kazališna družina »August Cesarec« i muzička sekcija »Pavao Markovac«, a svaka oblast i okrug imali su svoje kazališne družine. Posebno je bila aktivna Kazališna družina narodnog oslobođenja Dalmacije i Istarska kazališna družina »Otokar Keršovani«, Srpsko pjevačko društvo »Obilić« i Pjevačko društvo »Kolo« u Šibeniku i dr.

Osim kazališnih družina djelovao je i veći broj diletantskih grupa i pjevačkih zborova, na pojedinim oslobođenim područjima. Tako je, na primjer, na oslobođenom području Like početkom 1945. djelovalo 65 diletantskih grupa i 72 pjevačka zbora, na oslobođenom području Banije 31 omladinska diletantska grupa i 21 pjevački zbor, u Slavoniji 60 diletantskih seoskih grupa i 80 pjevačkih zborova. Na oslobođenom području Dalmacije djelovale su također brojne diletantske grupe i kotarske kazališne družine, npr. u kotarima Trogir, Split, Vis, Knin, Zadar, Makarska, Imotski, Vrgorac, Metković i dr. Samo na području Okružnog NOO za srednju Dalmaciju djelovalo je 56 diletantskih grupa, dok su pjevački zborovi postojali u svim gradovima, kotarskim centrima i većem broju sela.

Da bi pomogao razvoj kulturno-umjetničkog rada na oslobođenom teritoriju, Kulturno-umjetnički odsjek Propagandnog odjela ZAVNOH-a izdao je »Vjesnik«, priručnik za kulturno-umjetnički rad, a izlazili su i časopisi »Kulturni priloz« i »Naše kazalište«, list Kazališta narodnog oslobođenja, zatim

»Partizanska pozornica«, br. 1, i dr. Osim toga, štampana je i zbirka borbenih narodnih pjesama pod naslovom »Naše pjesme« u 5000 primjeraka. Oslobođenjem Dalmacije još više je ojačala izdavačka djelatnost za potrebe kulturno-umjetničkog rada.

Da bi se osposobili kadrovi na sektoru kulturno-umjetničke djelatnosti, održano je više *muzičkih i glumačkih tečajeva*, tečajeva za zborovođe, za rukovodioce kulturno-umjetničkog rada, za dopisništvo i dr.

Posebno u Dalmaciji pokrenut je niz kulturnih manifestacija i »*tjedna kulture*«, kada je došlo do izražaja cjelokupno stvaralaštvo. Organizirane su i brojne *izložbe fotografija* iz NOB-a, slike umjetnika i slikara partizana, koje je posjetilo u Splitu, Šibeniku, Dubrovniku i drugim mjestima na desetine tisuća građana i omladine srednjih i osnovnih škola. Također su održavane brojne *književne večeri, usmene novine, horske recitacije* partizanskih i narodnih pjesama, priredbe, akademije, koncerti i sl.

Značajnu prosvjetnu obrazovnu i odgojnu ulogu odigrao je i *film*, posebno u gradovima i mjestima oslobođene Dalmacije, kao npr. u Drnišu, Zadru, Dubrovniku, Šibeniku, Vrgorcu, Komizi, Sinju, Korčuli, Trogiru, Kaštelima i dr. Samo u Splitu u kraćem vremenu održano je 300 filmskih predstava, koje je gledalo 78000 građana.

Ovdje valja spomenuti i *masovne oblike* prosvjetnog, kulturnog, propagandnog i drugog rada koji su se manifestirali zborovima, mitinzima, proslavama, manifestacijama, konferencijama, sastancima i sl. Za vrijeme NOB-a masovno su slavljani dani 1. maja, godišnjice I. i II. zasjedanja AVNOJ-a, I, II. i III. zasjedanja ZAVNOH-a, godišnjice oktobarske revolucije, dani ustanka naših naroda i narodnosti itd. Tih dana ispisivale bi se parole, štampali proglašili, leci, bilteni, gorjeli kresovi, izlazila bi posebna izdanja listova, organizirale bi se kulturne priredbe, zborovi, akademije, igrala narodna kola, pjevale borbene partizanske pjesme, slali pozdravni telegrami drugu Titu, CK KPJ, AVNOJ-u, ZAVNOH-u, Vrhovnom štabu NOVJ i POJ, Glavnom štabu Hrvatske, CK KPH itd.

Na početku 1945, neposredno prije oslobođenja naše zemlje, u većim demonstracijama protiv povratka kralja Petra u našu zemlju sudjelovalo je na Kordunu 28000 ljudi, na Baniji 20000, u Lici isto toliko, u Dalmaciji 90000. Takvih akcija bilo je i u oslobođenim područjima Gorskog kotara, u zagrebačkoj oblasti, u Slavoniji, Zumberku i Pokuplju i dr. I takvi oblici masovnog rada, koji se u brojka ne mogu u cjelini izraziti, podizali su u narodu borbenu i političku svijest i pridonosili njegovu prosvjetnom i kulturnom uzdizanju.²

3. Prosvjetni i kulturni rad s odraslima u zbjezgovima

U logorima u Egiptu organizirani su *analfabetški tečajevi* za nepismene, a vodili su ih prosvjetni radnici i omladina. Takve tečajeve završilo je 1924 polaznika, tako da je tečajevima ostalo neobuhvaćeno 180 odraslih nepismenih lica. Za odrasle koji su bili pismeni ili nisu imali završenu osnovu školu organizirani su *niži prosvjetni tečajevi*. Radili su u svim logorima i polazila su ih 852 sudionika. Organizirani su i *srednji prosvjetni tečajevi*, u kojima je u siječnju 1945. bio obuhvaćen 191 polaznik. Pored tih tečajeva pokretani su i *viši prosvjetni tečajevi* općeobrazovnog karaktera.

² PK SKOJ-a za Hrvatsku, Izvještaj CK SKOJ-a, 26. II. 1945. PAHŠM, Zagreb.

Djelovali su i *drugi tečajevi*. Tako su, na primjer, organizirana 2 poljoprivredna tečaja s 89 polaznika, zatim privredni tečaj s 39 polaznika, zadrugni tečaj s 20 polaznika, arhitektonsko-građevinski tečaj s 11 polaznika, domaćinski tečaj s 38 polaznika, tečaj prostoga knjigovodstva sa 187 polaznika, večernji tečaj zanatlija s 20 polaznika. Nadalje, u logoru je bio organiziran krojački tečaj sa 16 polaznika, tečaj ritmike s 10 polaznika, tečaj organizacije narodne vlasti s 20 polaznika i dr. Naročito je potrebno istkanuti tečajeve stranih jezika, kao engleskog, ruskog, francuskog i esperanta, koje je završilo 2300 polaznika.* Organizirani su i učiteljski tečajevi, zatim zdravstveni tečajevi, tečajevi za odgojiteljice i paziteljice predškolske djece, tečajevi za nastavnike tjelesnog odgoja i dr.

U svim logorima su 1945. godine osnovane *knjižnice i čitaonice*, a postojala je i Centralna knjižnica i čitaonica COZ-a. U logorima je djelovalo i 20 narodnih sveučilišta, kojih je predavanja slušalo u prosjeku 800—1000 slušalaca. Samo od veljače do kraja lipnja 1944. u jednom narodnom sveučilištu održano je 65 predavanja koja je slušalo 40000 odraslih.*

U logorima se razvijao i *kulturno-umjetnički rad*, koji je svojom kvalitetom, organizacijom i uspjesima afirmirao zbjeg ne samo u egipatskoj javnosti nego i u svijetu. U sva 4 logora djelovala su 4 pjevačka zbora, a djelovale su i kazališne družine. Najistaknutija je bila kazališna družina pri Centralnom odboru zbjega. Radila je u El Šatu i imala je dramsku i muzičku sekciju, a vodio ju je muzičar Josip Hatze. Počela je djelovati u siječnju 1944. u Italiji. Grupa je imala 70 članova i svojim kvalitetnim priredbama postala je čuvena izvan zbjega. S velikim uspjehom organizirane priredbe te grupe po britanskim vojnim logorima Ganeifi, Moaskani, Altoki, Aleksandriji, Kairu i dr.

Pod vodstvom Marijana Burića djelovala je druga kulturno-umjetnička grupa, koja je imala 65 članova. Ta je grupa davala priredbe u zbjegu i u vojnim savezničkim logorima. Uspješno su djelovale kulturno-umjetničke grupe u Khatadbi, koju je vodio Martinis, i umjetnička grupa u III. logoru pod vodstvom Berhardta.

Značajne rezultate je postigla i *rezbarsko-likovna umjetnička škola*, koja je također djelovala u zbjegu. Rezultati njena rada i rezultati kulturno-umjetničkog i prosvjetnog rada i života zbjega uopće došli su do pune afirmacije kada je u Kairu i Aleksandriji organizirana »Jugoslavenska izložba« u povodu II. zasjedanja AVNOJ-a. Ta je izložba značila mnogo u afirmaciji naših naroda i naše oslobođilačke borbe u javnosti Egipta i u svijetu uopće.

Aktivnošću na *sportskom polju* rukovodio je Sportski odsjek COZ-a. Osnovano je 17 sportskih klubova, a među njima su bili istaknutiji »Partizani«, »Sloga«, »Udarnik«, »Radnik«, »Dalmatinac«, »Sloboda«, »Slaven«, »Jedinstvo« i dr. Svaki od tih klubova imao je oko stotinu članova, omladinaca i omladinki. Naročitu aktivnost imao je sportski klub »Jedinstvo«, organizirao je 48 utakmica. U zbjegu su organizirana i dva masovna fiskulturna sleta.

U El Šatu je izlazila i brojna *štampa*, kao »Naš list«, »Vjesnik«, »Žena zbjega«, »15 dana«, »Omladinska riječ«, »Prosvjeta« i dr.

* Statistički pregled rada Prosvjetnog odjela COZ-a od osnivanja (14. II. 1944, Sastavio Veljko Škowlji), PAHSM, Zagreb.

* Zoran Palčok, Zapisli o zbjegu u Africi, *Kulturni radnik*, br. 7—8, Zagreb, 1951, str. 383.

I u Italiji, u logorima i vojnim bazama, radili su *analfabetski tečajevi, narodna sveučilišta, diletantske grupe, sportske ekipe* i dr. Zbjeg u Vojvodini imao je također svoje *narodno sveučilište* u kojemu su djelovali analfabetski tečajevi, tečajevi stranih jezika, održavana predavanja i kulturne priredbe.

S tim rezultatima na području školstva i prosvjete dočekala je Hrvatska konačno oslobođenje. Cjelokupna ta aktivnost dobit će još više na širini i masovnosti po oslobođenju Hrvatske i Jugoslavije.

II. OD OSLOBOĐENJA DO KRAJA 1945. GODINE

Konačnim oslobođenjem Hrvatske i Jugoslavije počeo je novi period u životu naših naroda i narodnosti. Ubrzo je na cijelom teritoriju Hrvatske izgrađena mreža organa narodne vlasti, narodnooslobodilačkih odbora. Administrativna podjela Hrvatske za NOB-a, posebno krajem oslobodilačkog rata, nije se mijenjala u toku 1945. godine, Naime, postojali su oblasni, okružni, kotarski, gradski, općinski i mjesni narodni odbori.

Hrvatska je potpuno oslobođena u svibnju 1945. godine, ali je njena vlada obrazovana još 14. travnja 1945. i pripremljena je preuzela vlast na cijelom oslobođenom teritoriju. U rujnu 1945. počeo je djelovati Narodni sabor Hrvatske kao nastavak ZAVNOH-a. Među ostalim ministarstvima osnovano je Ministarstvo prosvjete, koje je nastavilo dalje akcije na organizaciji školstva i prosvjete na teritoriju cijele Hrvatske.

A. Rad Ministarstva prosvjete federalne Hrvatske

Uparedo s organizacijom narodne vlasti i složenih pitanja ekonomske i kulturne obnove vodila se i na političkom planu borba protiv reakcionarnih ostataka u cijeloj zemlji, pa tako i u Hrvatskoj. Na izborima za Ustavotvornu skupštinu 11. studenoga 1945. Narodni front je pobijedio s 96% glasova, a Ustavotvorna skupština proglasila je 29. studenog iste godine Federativnu Narodnu Republiku Jugoslaviju. Time je bio zadan snažan udarac unutrašnjim i vanjskim neprijateljima Titove Jugoslavije. Potpuna pobjeda naroda i narodnosti Jugoslavije naći će svoj izraz u Ustavu koji će biti izglasan u Ustavotvornoj skupštini 31. siječnja 1946, u kojemu su bile pravno afirmirane revolucionarne tekovine NOB-a i naznačen pravac daljeg razvitka jugoslavenske zajednice i u njemu okviru Hrvatske. Donošenje Ustava bilo je od presudne važnosti za izgradnju našeg školstva, jer su njime bila potvrđena osnovna načela njegova daljeg razvoja i princip demokratičnosti, ravnopravnosti nacija i nacionalnosti na obrazovanje, princip svjetovnosti odgoja i obrazovanja i princip odgoja mladih generacija u duhu oslobodilačke borbe.

Odmah po oslobođenju nametao se zadatak obnove i izgradnje zemlje, obnove privrednog i kulturnog života. Za vrijeme oslobodilačkog rata i revolucije ne samo da je poginulo i stradalo 1700000 ljudi nego je bila uništena i materijalna baza društva i ogromna kulturna dobra. Zemlja je obnavljana već od oslobođenja vrlo brzim tempom i uglavnom dobrovoljnim radom omladine i odraslih okupljenih u Narodnom frontu i drugim društvenim i političkim organizacijama.

Uparedo s tim procesima išlo se na stvaranje osnova i za preobražaj školstva i prosvjete i kulturnog života. U državne ruke prešle su štamparije,

nakladna poduzeća, radio-stanice, knjižnice, kinematografi i dr. Crkva je također izgubila one ingerencije nad školstvom i prosvjetom koje je imala za stare Jugoslavije. Ali trebalo je prići podizanju i obnovi školstva.

Teško nasljeđe iz stare Jugoslavije i ratna pustošenja koja su bila vrlo razorna na području federalne Hrvatske ostavili su velike tragove u školstvu. U federalnoj Hrvatskoj bilo je oštećeno 2008 školskih zgrada (ili 80%), do temelja je bilo razoreno, uništeno ili spaljeno 437 školskih zgrada i oko 180000 školskih klupa, a i ostali je namještaj bio uništen. Slično je bilo i sa zbirkama, kabinetima, knjižnicama i dr. Ukupna šteta koju je učinio okupator i njegovi suradnici procijenjena je na 431 357 000 dinara DFJ.⁴

Ministarstvo prosvjete federalne Hrvatske dodijelilo je školstvu 1945. godine 75 000 000 dinara, a za popravak i obnovu srednjih škola 10 000 000 dinara.⁵ U 1946. godini bit će obnovljen velik broj školskih zgrada, učionica i učiteljskih stanova, a sagradit će se i brojne nove učionice i učiteljski stanovi. Sve je to govorilo da je narodna vlast već od prvih dana oslobođenja ulagala ogromne napore u obnovi i gradnji škola, pa i u onim mjestima gdje ih za stare Jugoslavije nije bilo.

Još jedan momenat bio je vrlo značajan za dalji razvoj školstva u Jugoslaviji, pa tako i u federalnoj Hrvatskoj. Privremena narodna skupština DFJ donijela je 26. listopada 1945. godine Zakon o obaveznom sedmogodišnjem školovanju. Tim zakonom školska obaveza počinje od 7 i traje do 15 godina. Tako se postepeno prelazilo na sedmogodišnje školovanje i otvaranje sedmoljetki. Takav zakon bit će donesen u Saboru Hrvatske 30. lipnja 1946. god., što će se, nema sumnje, pozitivno odraziti na dalji razvitak školstva i školske mreže u Hrvatskoj.

Koje je probleme morala rješavati narodna vlast u Hrvatskoj na polju školstva i prosvjete u toku i krajem 1945. godine? Ti su problemi bili brojni. U prvom redu radilo se o naslijeđenoj vrlo slaboj mreži i raspodijeljenosti osnovnih škola na teritoriju Hrvatske. Prije II. svjetskog rata u Hrvatskoj je postojao veliki broj mjesta i sela u kojima uopće nije bilo osnovnih škola. Drugi značajan momenat bio je u vezi s prekratkim trajanjem obaveznog školovanja od 4 godine. Bilo je mnogo djece koja nisu bila obuhvaćena osnovnom školom, posebno u seoskim sredinama, jer zemljoradnici nisu vidjeli od takve osnovne škole naročite koristi za svoju djecu, a selo je, osim toga, oskudijeval u radnoj snazi koju su redovno zamjenjivala djeca.

Prema procentima analfabeta, nivou i kvaliteti obrazovanja mladih generacija i naroda uopće stara Jugoslavija je bila jedna od najzaostalijih zemalja u Evropi. Zbog toga se pred narodnu vlast i organe prosvjetne vlasti postavljao vrlo odgovoran zadatak: uporno suzbijati nepismenost, povećati školsku mrežu i pravilnu raspodjelu škola i u dogledno vrijeme produžiti trajanje osnovnoga obaveznoga obrazovanja.

Karakteristika naslijeđenoga školskog sistema bio je i njegov dualistički karakter. Naime, djeci iz naroda davano je osnovno i vrlo oskudno obrazovanje, a djeci dobrostojećih građana i buržoazije bilo je omogućeno srednje i visoko obrazovanje. Postojao je mali broj srednjih stručnih škola, ali odvojen od sistema srednjih općeobrazovnih škola, i privatne škole kojima je uglavnom rukovodio kler. Još u toku NOB-a narodna vlast je nastojala da

⁴ Narodna prosvjeta, br. 9, Zagreb 1945, str. 3.

⁵ Isto, str. 1.

stvari jedinstven sistem školstva kako bi mladim generacijama iz naroda omogućila usvajanje suvremenoga naučnog obrazovanja.

Ni broj srednjih škola nije odgovarao potrebama u oslobođenoj zemlji. Tako, na primjer, nije bilo dovoljno gimnazija za svu mladu generaciju koja je željela nastaviti školovanje. Nadalje, bilo je potrebno i onoj omladini koja je izgubila školske godine zbog sudjelovanja u NOB-u omogućiti dalje školovanje i obrazovanje, kako bi naknadila taj gubitak. Valja napomenuti da je postojao ogroman manjak nastavnog kadra u redovima učitelja, nastavnika i profesora. Veliki broj učitelja i prosvjetnih radnika poginuo je u ratu. Računa se da je samo u Hrvatskoj od 1941. do 1945. poginulo 2782 učitelja. Mnogi prosvjetni radnici ostali su na brojnim dužnostima u JA, upravi i privredi, u političkim rukovodstvima i sl. Školstvu Hrvatske bili su potrebni brojni prosvjetni radnici.

Više, visoke škole i fakulteti tražili su reformu i reorganizaciju i povećanje broja fakulteta, posebno onih koji su bili u neposrednijoj vezi s privredom, u službi obnove i gradnje industrijske baze naše zemlje. Osim toga, bilo je potrebno da se čitav školski sistem prožme novim duhom i novim sadržajima odgoja i obrazovanja u skladu s tekovinama oslobodilačke borbe. Stoga je valjalo voditi brigu i o idejno-političkom sastavu nastavnika i osloboditi školstvo i prosvjetu utjecaja reakcionarne ideologije strane tekovinama revolucije i perspektivama izgradnje socijalizma u našoj zemlji.

Narodna vlast naslijedila je nizak materijalni i tehnički nivo školstva u cjelini, zastarjelost školskih zgrada, zbirki, kabineta i dr., a mnogo toga je stradalo i uništeno u ratu. Dodamo li tome i jedan dobar dio nastavničkog kadra koji se teško saživljavao s novim duhom u školi, ili mu se pak prikriveno ili otvoreno suprotstavljao s političkih pozicija, mogu se tek tada realno sagledati svi problemi pred kojima se nalazila obnova školskog sistema i njegovo dalje organiziranje u duhu tekovina narodne revolucije.

Sasvim je prirodno da se u takvoj situaciji i način rukovođenja školstvom i prosvjetom morao osnivati na rukovođenju iz jednog centra, drugim riječima morao je biti centraliziran. Stoga je Ministarstvo prosvjete rukovodilo općeobrazovnim školama, naučnim i kulturnim ustanovama i sličnim institucijama. Analogno tome, u oblasnim, okružnim i kotarskim narodnim odborima djelovala su povjereništva za prosvjetu s referentima i sektorima školske i prosvjetne djelatnosti. To znači da je cjelokupan život i djelovanje školskog sistema bilo koncentrirano u Ministarstvu prosvjete i njegovim organima na terenu.

U to vrijeme Ministarstvo prosvjete imalo je jedino pravo otvaranja škola, postavljanja i premještanja nastavnika, raspodjele i kontrole financijskih sredstava, određivanja nastavnih planova i programa, odobravanja udžbenika i dr. Inspektori Ministarstva prosvjete obilazili su i kontrolirali rad škola, pružali pomoć nastavnicima u radu, rukovođenju i organizaciji školskog života. Stručnim školstvom u Hrvatskoj u to vrijeme rukovodila su resorna ministarstva preko svojih posebnih ustanova za školstva. Kasnije će se osnovati u Ministarstvu prosvjete poseban odjel za stručno školstvo.

1. Predškolski odgoj i dječja zaštita

Odgoj predškolske djece i zaštita još u toku NOB-a bili su u nadležnosti socijalnih organa narodne vlasti. Po oslobođenju briga o predškolskim usta-

novama i općenito briga i zaštita najmlađih i omladine bile su u nadležnosti Ministarstva socijalne politike. Smatra se da je po oslobođenju oko 320000 djece (u DFJ) valjalo zbrinuti, podići, odgojiti, obrazovati i školovati i uključiti u život. U većini su to bila djeca bez roditelja, žrtve fašističkog terora, ratna siročad i djeca palih boraca. Predstavljala su ogroman problem za ratom uništenu i privredno zaostalu društvenu zajednicu.

Međutim, nastavljajući akciju otvaranja predškolskih ustanova začetu još u toku NOB-a 1942. god., narodna vlast je morala rješavati i taj gorući problem. Odmah po oslobođenju Hrvatske nastavilo se otvaranje dječjih domova, jaslica i vrtića za predškolsku djecu, *đačkih domova* za učenike osnovnih i srednjih škola, školskih kuhinja i dr. U federalnoj Hrvatskoj je za 5 mjeseci po oslobođenju osnovano oko 250 predškolskih i drugih ustanova sa oko 20000 djece. Osobitu brigu za njegu i opskrbu, smještaj i prehranu djece pokazale su u tim danima društvene organizacije, a posebno AFŽ. Iz redova organizacija žena regrutirao se veliki broj dobrovoljnih odgajateljica, paziteljica, domaćica, higijeničarki i upravnica dječjih ustanova. Kasnije su popisana najmlađa djeca, pa je konstatirano da ih je samo u Hrvatskoj u to vrijeme bilo 76846 razne dobi. Od tog broja otpadalo je 25566 na djecu palih boraca i žrtava fašističkog terora. U to je vrijeme na njihovu zbrinjavanju radilo 129 ustanova.

Dok je u času oslobođenja u Hrvatskoj radilo od 13 dječjih skloništa, svega 8 s 400 djece i od 40 zabavišta svega 24 s 1700 djece, nakon oslobođenja mreža se naglo proširila. Krajem 1945. bilo je već smješteno mnogo djece u ustanovama za predškolski odgoj. Postojalo je tada već 60 *dječjih vrtića* s 2800 djece, 7 *dječjih kolonija* sa oko 7.000 djece, 17 zabavišta i 153 *obdaništa* sa 8.600 djece i 417 odgajatelja i odgajateljica.

Za socijalno ugroženu djecu od 3 godine života otvoren je i određen broj *kolijevki za dojenčad* i *dječjih jaslica* u kojima se pretežno vodila briga o dječjoj zaštiti i prehrani. U Dalmaciji je djelovao veliki broj dječjih i *đačkih kuhinja*.

Najveći problem po oslobođenju predstavljao je odgajateljski kadar. Još u toku NOB-a osposobljavan je jednomjesečnim i tromjesečnim tečajevima. Poslije oslobođenja nastavljeno je s tečajevima za kadrove u tim ustanovama. Programe za takve *tečajeve* izradio je Komitet za škole i nauku DFJ i dostavio svim resornim ministarstvima, tako da se odgajateljski kadar osposobljavao na jedinstvenoj pedagoškoj i didaktičko-metodičkoj osnovi. Ali, već 1945. godine u Hrvatskoj je osnovana Socijalno-pedagoška škola u kojoj su održavani tromjesečni i duži tečajevi za odgojitelje i odgojiteljice predškolskih ustanova, pa se tako osposobljavao kadar s nešto većom stručnom spremom.⁴

Veliki nedostatak osjećao se u literaturi iz predškolske pedagogije, diaktike i metodike i za predavače na tečajevima i za odgojitelje i odgojiteljice i njihov praktičan pedagoški i didaktičko-metodički rad u predškolskim ustanovama. Međutim, taj će se nedostatak naknaditi kasnije prijevodima iz sovjetske pedagogije i manjim radovima domaćih autora.

2. Osnovne škole

I rad četverogodišnjih osnovnih škola poslije oslobođenja započeo je u vrlo teškim uvjetima jer je, kako je već bilo istaknuto, veliki broj školskih

⁴ *Dječji tjedan i dan pionira*, Zagreb 1947, str. 15.

zgrada bio uništen. I mreža osnovnih škola bila je nerazvijena. U školskoj godini 1938/39. na području Hrvatske bilo je 2547 osnovnih škola s 344317 učenika i 6750 učitelja. Zbog slabo razvijene mreže osnovnih škola dobar dio učenika nije pohađao ni osnovnu školu.

Pred Ministarstvom prosvjete stajali su ogromni zadaci, a oni su bili naročito veliki na području osnovnog školstva. Valjalo je obnoviti porušene, popaljene i oštećene školske zgrade, učionice, školski namještaj, nastavna sredstva i pomagala, školske biblioteke i dr. U toku rata potpuno je uništeno na teritoriju Hrvatske 566 školskih zgrada osnovnih škola s 12000 učionica, 277 školskih zgrada, oštećeno je 50%, 629 školskih zgrada, oštećeno je 10%, a manja oštećenja do 10% pretrpjelo je 586 školskih zgrada od ukupno 2003 državne i 1330 privatnih zgrada.* Ukupna šteta prema cijenama u 1939. god. iznosila je 431557146 dinara. U toku rata uništeno je 2111 školskih zbirki i knjižnica osnovnih škola. U Hrvatskoj je još 1940. godine trebalo izgraditi 1150 školskih zgrada, od toga 545 u onim mjestima gdje se do tada nastava vršila u neadekvatnim zgradama. Osim toga u oko 605 mjesta nije bilo osnovne škole i školske zgrade.

Prema tome, pored rješavanja navedenih problema, valjalo je mrežom škola obuhvatiti i sve obveznike. Problem je bio i polazak nastave, posebno u onim krajevima koji nisu bili dulje vremena obuhvaćeni NOB-om i nisu se nalazili na oslobođenom teritoriju u toku oslobodilačke borbe. Osnovna škola kakva je bila u staroj Jugoslaviji nije motivirala učenike i roditelje za školovanjem djece, posebno seoske, radničke i sirotinjske. Za ilustraciju može poslužiti ovaj podatak: U školskoj godini 1939/40. samo na području bivše Hrvatske, bez Istre, Rijeke, Zadra, Lastova i kotara Beli Manastir, osnovne škole nije pohađalo 43000 djece, a što je iznosilo 11,3% školskih obveznika.

U pojedinim kotarima u Hrvatskoj broj nepismenih bio je veći od prosjeka nepismenih u staroj Jugoslaviji, a iznosio je 44,6% od ukupnog stanovništva. Tako, na primjer, u kotaru Knin postotak nepismenih iznosio je 69,3%, u kotaru Benkovac 68,2%, u kotaru Slunj 65,8%, u kotaru Udbina 64,3% i dr. I mreža škola bila je neravnomjerna, te je, na primjer, u kotaru Vukovar jedna osnovna škola dolazila na 17,6% km², a jedno odjeljenje na 371 stanovnika, dok je u kotaru Benkovac jedna škola dolazila na 45,5 km², a jedno odjeljenje na 808 stanovnika.*

I dok su 1944/45. na oslobođenom teritoriju Hrvatske radilo 1343 osnovne škole sa 64981 učenikom i 2322 učitelja, u El Šatu 5776 učenika i 174 učitelja, već u školskoj godini 1945/46. radi 3371 osnovna škola s 308732 učenika i 5542 učitelja (od toga 1892 muška i 3650 ženskih).*

Ministarstvo prosvjete ulagalo je značajne napore oko organizacije i sredivanja osnovnoga školstva. U kratko vrijeme obnovljeno je oko 1500 školskih zgrada. Otvorene su 563 osnovne škole u krajevima gdje nisu do tada radile i postojale. Naročiti su problem bili učiteljski stanovi, koji se nisu mogli uporedo osposobljavati s obnovom i gradnjom škola. Ali, unatoč tim nastojanjima bilo je i škola koje su radile u primitivnim zgradama, a neke i u »bajtama«. Stanje je bilo posebno teško na Kordunu, Baniji, u Lici i Dalma-

* Godišnjak Ministarstva prosvjete NRH za školsku godinu 1949—1950, Zagreb 1951, str. 4.

* Isto.

* Isto.

ciji, pa je stoga narodna vlast otvarala i tzv. male škole, posebno u onim krajevima u kojima za stare Jugoslavije nije bilo škola ili su bile jako za-
puštene.

Za vrijeme rata mnoga su djeca zaostala u školovanju ili nisu bila uopće obuhvaćena nastavom, pa se moralo i za takvu djecu organizirati osnovne tečaje u kojima bi dobivala osnovnu pismenost i obrazovanje.

Valja napomenuti da je Hrvatska po oslobođenju imala manje učitelja, a više osnovnih škola nego za stare Jugoslavije. Stoga se osjećao veliki manjak u broju učitelja. Mnogi su učitelji pali u ratu, dosta ih se nalazilo u JA i na drugim dužnostima, pa je još u toku NOB-a osposobljavan veliki broj učitelja iz redova omladine. Poslije oslobođenja i ti su učitelji radili u osnovnim školama, ali kao pomoćni učitelji, u pravilu mladi ljudi s osnovnom školom i s nekoliko razreda srednje škole i s učiteljskim tečajem. Oni su u nekim pokrajinama Hrvatske činili preko polovinu ukupnog broja učitelja.

Krajem 1945. god. u Hrvatskoj je bilo 4167 stručnih učitelja, za 2474 manje nego pred rat, i 1405 nestručnih učitelja, dakle, ukupno 5572, dok ih je 1941. bilo 6641.⁴⁷

U školskoj godini 1945/46. u federalnoj državi Hrvatskoj radila je 3371 osnovna škola s 308732 učenika i 5572 učitelja.⁴⁸

U osnovnim školama u federalnoj Hrvatskoj radilo se tokom 1945. godine po Nastavnom planu i programu ZAVNOH-a od 25. IX. 1944. god., koji je izrađen na osnovi plana i programa ZAVNOH-a od rujna 1943. i svibnja 1944. god., te sugestija savjetovanja prosvjetnih radnika u Glini 21. srpnja 1944. god. i savjetovanja u Moslavini i Slavoniji u srpnju iste godine. Navodimo predmete koje je donio taj nastavni plan: početna stvarna nastava, hrvatski ili srpski jezik, račun, zemljopis, prirodne nauke, narodno gospodarstvo, crtanje, pjevanje, tjelesni odgoj i vjeronauk. Taj nastavni plan i program doživjet će promjene poslije oslobođenja, zapravo on će biti privremen, jer Odlukom Ministarstva prosvjete od 19. siječnja 1946. donesen je Privremeni orijentacioni plan i program, koji je pak bio izrađen na temelju Osnovnog plana i programa Ministarstva prosvjete FNRJ od 29. rujna 1945. godine.

Važan problem u osnovnim školama u Hrvatskoj bili su udžbenici, kojih nije bilo, osim bukvara i početnice u izdanju ZAVNOH-a od jeseni 1944. god. Ustaški udžbenici su uklonjeni iz osnovnih škola, zabranjen je »korijenski pravopis« i uveden Boranićev pravopis. Učitelji u osnovnim školama služili su se u dosta slučajeva štampom, omladinskim i pionirskim listovima. Ubrzo poslije oslobođenja Ministarstvo prosvjete tiskalo je čitanku pod naslovom »Zrno znanja«, zatim »Istarsku početaicu za narod« i talijansku početnicu.

Početak školske godine 1945/46. štampana je nova »Početnica« (bukvar) s čitankom na osnovama analitičko-sintetičke metode. Međutim, bili su potrebni i ostali udžbenici, pa su izrađene i računice za sve razrede, s ruskog je preveden »Prirodopis«. Mnogo je tome pomogao Odjel za školska i pedagoška izdanja, osnovan 1945. god. u Nakladnom zavodu Hrvatske. Udžbenici za osnovne škole štampani su u velikom broju primjeraka i podmirili su potrebe osnovnih škola za prvo vrijeme. Bila je to znatna pomoć u organizacijskom, sadržajnom i radnom sređivanju nastave u osnovnim školama.

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Dr. Franković, Razvitak školstva i pedagogije u Hrvatskoj, Zagreb 1958, str. 437.

Potrebno je napomenuti da su osnovne škole bile vrlo slabo snabdjevene namještajem, učilima i priborom. Nedostajalo im je 2100 školskih klupa i 2500 računaljki. Ali, i taj je problem ubrzo riješen, jer pored nastojanja organa narodne vlasti u oblastima, okruzima i kotarima na terenu, Ministarstvo prosvjete je osnovalo 1946. godine u Nakladnom zavodu Hrvatske radionice za izradu školskog namještaja, školskog pribora i pomagala (reljefa, globusa, geografskih karata i dr.).

Pored navedenih i niza drugih problema osnovnog školstva, koje je uspješno rješavala narodna vlast, nametalo se i pitanje podizanja kvalitete nastave i odgojno-obrazovnog rada u školama. Ne smije se zaboraviti da je u redovima učitelja bilo mnogo nestručnih i pomoćnih ali i onih, koji su relativno sporo prihvaćali novi duh odgoja i obrazovanja učenika osnovne škole na idejnim koncepcijama NOB-a i socijalizma. I pedagoško-didaktička i metodička kultura učitelja nije bila na odgovarajućoj visini, pa je i o tome valjalo voditi brigu. Stoga su organi narodne i prosvjetne vlasti i sindikalne organizacije prosvjetnih radnika od početka poklonile punu pažnju povećanju pedagoške i idejno-političke osposobljenosti učitelja i nastavnika. U redovima prosvjetnih radnika bilo je i mjestimično jačeg utjecaja klera, što se negativno odražavalo u ostvarivanju novog cilja odgoja i idejnosti nastave. Nastava je u mnogim školama bila dosta opterećena i verbalizmom, a bilo je razreda s velikim brojem učenika, dosta ponavlača, izostalih učenika iz škole itd.

Stoga je Ministarstvo prosvjete federalne Hrvatske zajedno sa sindikatom organiziralo za zimskih praznika u Zagrebu i unutrašnjosti po kotarevima brojne stručne i ideološko-političke tečajeve. Takve tečajeve organizirao je i Pedagoško-književni zbor. Zadatak tih tečajeva bio je da se učitelji pedagoško-metodički i ideološko-politički osposobe za rad u osnovnim školama, za odgojno i idejno djelovanje u nastavi i u narodu. U toj širokoj akciji znatnu ulogu su odigrali i učitelji partizani kojih u Hrvatskoj nije bio malen broj. Oni su u redovima prosvjetnih radnika predstavljali progresivnu i revolucionarnu jezgru koja je znatno podsticala to kretanje.

Napredni učitelji i nastavnici uz pomoć organa prosvjetne vlasti, Partije i sindikata unosili su u redove prosvjetnih radnika progresivnu i naprednu pedagošku misao, idejnost i naučnost, zornost u nastavi, tendenciju programiranja nastavnog rada, razvijali u učitelja interes za političku i marksističku literaturu, pedagošku i metodičku problematiku i dr. U nastojanjima za idejnošću u nastavi bilo je ponegdje i pretjerivanja, neadekvatnih metodičkih rješenja, dogmatizma i sl.

Učitelji i nastavnici, osim toga, bili su dosta angažirani na društveno-političkim zadacima, u radu antifašističkih organizacija, Partije, Jedinственогa narodno-oslobodilačkog fronta (JNOF), u provođenju različitih političkih i privrednih zadataka i sl., pa se i to ponekad odražavalo na slabijoj kvaliteti nastave i rada u školi. I materijalni položaj učitelja odmah po oslobođenju bio je dosta slab, posebno što se tiče stanova, prehrane, odjeće, obuće i sl. U rješavanju tih pitanja zalagao se sindikat. Međutim, usprkos svim teškoćama, većina učitelja i nastavnika rješavala je brojne probleme i teškoće s mnogo elana, samoodricanja, čvrste vjere u bolju budućnost i svesrdno se zalagali u radu s učenicima u školskom i izvanškolskom životu i u društveno-političkom radu u mjestima i selima gdje su služili.

U osnovnim školama djelovala je u oslobođenoj zemlji na daleko širim i masovnijim osnovama *pionirska organizacija*. Razvijajući se dalje na tekuvinama oslobodilačke borbe, ona je u školama okupljala najmlađe u različitim aktivnostima, odgajala ih u duhu socijalističkog patriotizma, bratstva i jedinstva naših naroda i narodnosti, u duhu internacionalizma i međunarodne solidarnosti sa svim progresivnim pokretima. U osnovnim školama postojali su pionirski odredi, čete i desetine. Oni su organizirali pionirske sastanke, takmičenja u učenju, disciplini, radu u školi, izvan škole, u društveno korisnom radu, u obnovi i gradnji zemlje, u raznim sabirnim akcijama i sl. S pionirima u školama, osim članova iz redova organizacije USAOH-a, kasnije Narodne omladine, radili su prosvjetni radnici, aktivisti društveno-političkih organizacija, pripadnici JA, borci NOR-a i dr.

Primanje učenika I. razreda osnovne škole u pionirsku organizaciju vršilo se na svečan način u svim osnovnim školama, na Dan Republike svake godine. Pionirska organizacija u školi znatno je pomogla razvijanju pravilnog odnosa između učitelja i učenika, razvijanju kolektivne svijesti, pružala pomoć slabijim učenicima i dr., ali je za razliku od djelovanja u NOB-u previše bila opterećena skolarizacijskim mentalitetom, kojeg se dosta teško i vrlo sporo oslobađala.

3. Škole nacionalnosti

Škole nacionalnosti javljaju se u oslobodilačkom ratu na oslobođenom teritoriju Hrvatske. Već su tada postale integralni dio školskog sistema i sistema odgoja i obrazovanja u našoj zemlji. U školskoj godini 1945/46. postoji veliki broj osnovnih škola talijanske nacionalnosti, posebno u Istri. U to vrijeme djeluje 56 osnovnih škola na talijanskom jeziku s 4037 učenika. Na češkom i slovačkom jeziku radile su 53 osnovne škole sa 7195 učenika u 26 odjeljenja. Značajno je napomenuti da su za stare Jugoslavije radile svega 43 takve škole. I na rusinskom jeziku je radilo 8 osnovnih škola s 1482 učenika.*

Razumljivo je da su se te škole služile i udžbenicima na jezicima nacionalnosti. U dosta slučajeva bili su to udžbenici namijenjeni osnovnim školama u Hrvatskoj, prevedeni na jezike određene nacionalnosti.

4. Specijalni odgojni zavodi

I specijalni odgojni zavodi u sistemu škola dobili su svoje odgovarajuće mjesto. Znatno je pojačana briga narodne vlasti, organa prosvjete i socijalne skrbi i cijelog društva za omladinu na novim pedagoškim principima i teoretskim osnovama. U prvom redu država je osigurala znatna materijalna sredstva za osnivanje i rad specijalnih zavoda, a otvarani su i novi. Znatnu pomoć tim ustanovama davale su i društvene organizacije kao AFŽ, JNOF, Crveni križ i dr.

U to vrijeme u federalnoj Hrvatskoj djeluju 4 zavoda za zapuštenu djecu s 275 pitomaca i 3 zavoda za djecu ometenu u psihičkom i fizičkom razvoju. Preodgoj zapuštene i delinkventne djece vršio se u zavodima: Klinča Sela, Glina, a kasnije u Bedekovčini, Pahinskom, Bežancu i na Badiji (kod Korčule).

Zavodi i specijalne škole već su otprije postojali u Zagrebu. Poslije rata u mnogo povoljnijim uvjetima rade Zavod za gluhoonijemu djecu u Zagrebu

* Informativni priručnik o Jugoslaviji, Beograd 1948—1949, str. 34.

i Zavod i škola za odgoj slijepe djece. Za omladinu i odrasle ometene u sluhu osnovano je kasnije i udruženje. Poslije će, također u Zagrebu, započeti rad i Zavod za invalidnu djecu, u kojemu se vršila rehabilitacija i odgoj djece s fizičkim nedostacima, osakaćena u ratu i sl.

Za rad u tim institucijama bilo je mnogo teškoća s kadrovima, jer se broj pitomaca znatno povećao a broj stručnih, kvalificiranih i pedagoški sposobnih nastavnika za rad s takvom djecom nije bio dovoljan. Kasnije će se i taj problem riješiti osnivanjem odsjeka za defektologiju na Višoj pedagoškoj školi u Zagrebu. U prvo vrijeme osposobljavanje nastavnika vršilo se kraćim tečajevima i savjetovanjima na kojima su izmjenjivana radna iskustva i usvajane nove pedagoško-teorijske spoznaje u radu s takvom djecom.

Pored tih ustanova radio je i Zavod s pomoćnom školom u Velikoj Gorici, Pomoćna škola u Zagrebu, Zavod s pomoćnom školom u Iki kraj Lovrana, a kasnije će se osnivati i pomoćna odjeljenja uz redovne škole i Zavod za duševno bolesnu djecu.²

5. Srednje škole (gimnazije)

I srednje škole (gimnazije) po oslobođenju započele su rad u dosta teškim uvjetima. Oko 4% gimnazijskih zgrada bilo je uništeno, a 64% jače oštećeno. Stradao je školski namještaj, kabineti, zbirke, knjižnice i dr. Okupatori su gimnazijske zgrade upotrebljavali za svoje kasarne i bolnice. Bili su potrebni ogromni naponi organa prosvjetne vlasti da bi se posljedice bivših režima i njihov odnos prema školstvu i zvjerstva okupatora i posljedice tih zvjerstava što prije uklonile i te škole dovele u stanje kakva-takva normalnog rada.

Preostale građanske škole zatečene po oslobođenju ukinute su i pretvorene u niže gimnazije, kao što je to odlukom ZAVNOH-a učinjeno na oslobođenom teritoriju Hrvatske u toku NOB-a. I mreža zatečenih srednjih škola (gimnazija) nije bila dovoljno razvijena. Bilo je krajeva u Hrvatskoj, kao, na primjer, u Lici, Dalmaciji, Hrvatskom zagorju i dr. gotovo bez ijedne srednje škole. Problem su predstavljali i prestarjeli učenici koji su za vrijeme rata sudjelovali u NOB-u ili nisu željeli pohađati ustaške škole, a bilo je i takvih koji su polazili škole za NDH, ali su imali nizak nivo znanja i bili reakcionarnih shvatanja pod utjecajem ustaške ideologije.

Ali, unatoč tim teškoćama, Ministarstvo prosvjete federalne Hrvatske i organi prosvjetne vlasti na terenu rješavali su te probleme uporno i s pozitivnim rezultatima. Nastojalo se već u toku 1945. godine osposobiti zgrade srednjih škola, izvršiti potrebne opravke i adaptacije, srediti namještaj, učila, kabinete i donekle knjižnice i u onim prilikama stvoriti optimalne uvjete za normalan rad. I rezultati nisu izostali. U školskoj godini 1945/46. na teritoriju federalne Hrvatske radilo je 113 gimnazija, od toga 62 niže gimnazije, 47 potpunih i 4 klasične. U razredima nižih gimnazija bilo je 22320 učenika i 19671 učenica, a u višim razredima gimnazija 5780 učenika i 4688 učenica. Niže razrede klasičnih gimnazija pohađalo je 1453 učenika i 415 učenica, a više razrede 712 učenika i 172 učenice. U srednjim školama radilo je u to vrijeme 812 nastavnika i 975 nastavnica, i to svi u stalnom radnom odnosu.³

² »Dječji tjedan i Dan pionira«, Zagreb 1947, str. 15.

³ Informativni priručnik o Jugoslaviji, Beograd 1949—1950, str. 46.

U federalnoj državi Hrvatskoj u školskoj godini 1945/46. radile su 62 niže gimnazije, 47 potpunih gimnazija i četiri klasične gimnazije s 55211 učenika. Prema tome, u toj školskoj godini radilo je 113 gimnazija s 1787 profesora.²

Mnoge srednje škole imale su pomoćna odjeljenja i tečajeve za prestatjele učenike i one koji su bili u redovnom školovanju ometeni ili su aktivno sudjelovali u NOB-u. Za one učenike koji su polazili srednje škole za NDH, pod okupacijom, ustanovljene su komisije koje su im priznavale diplome ili razredne svjedodžbe i tako im omogućavale nastavak daljeg školovanja.

Za skraćeno ili ubrzano školovanje omladine koja je aktivno sudjelovala u narodnoj revoluciji i oslobodilačkom ratu otvorene su ili, bolje reći, nastavile su dalje rad partizanske gimnazije. (Postojale su na oslobođenom teritoriju Hrvatske još 1943. godine.) Takve gimnazije djelovale su u Zagrebu pod imenom Gimnazije »Maršala Tita«, u Hvaru pod imenom Gimnazije »Vladimira Nazora« i u Osijeku pod nazivom Gimnazije »Ivo Lola Ribar«. Te su gimnazije privredni, upravni, armijski, društvenim i političkim organizacijama dale brojne kadrove, niz istaknutih društveno-političkih i javnih radnika. Prestale su raditi u školskoj godini 1947/48. Kasnije će se u školskoj godini 1946/47. niže gimnazije uključiti u sistem sedmogodišnjih škola.

Srednje škole — gimnazije u federalnoj Hrvatskoj tokom 1945. godine radile su po nastavnom planu i programu za 8 razreda gimnazije što ga je izradio Odjel narodne prosvjete ZAVNOH-a 1. XI. 1944. Taj nastavni plan i program vrijedio je samo za školsku godinu 1944/45. i imao je privremeni karakter. Gimnazija je imala 4 niža i 4 viša razreda i na kraju IV. polagao se završni ispit.

Prema tom nastavnom planu i programu u srednjim školama, gimnazijama, učio se hrvatski ili srpski jezik, ruski ili engleski, povijest NOP-a, zemljopis, prirodopis, kemija, fizika, matematika, higijena, povijest filozofije, crtanje i povijest likovne umjetnosti, pjevanje i povijest muzike, tjelesni odgoj i vjeronauk (samo u nižim razredima). Ruski jezik se učio 8 godina, a engleski 4 godine u višim razredima.

Interesantno je napomenuti da se učila samo povijest NOP-a, dok opće povijesti u planu i programu nije bilo. Izgleda da se željelo da se mlade generacije u srednjim školama solidno upoznaju s narodnooslobodilačkom borbom, u čemu je došla do snažnog izražaja idejna, odgojna i politička komponenta. Crtanje nije dobilo kao nastavni predmet poseban broj sati, nego je ušlo u nastavni plan zajedno s likovnim umjetnostima, dok se uz pjevanje obrađivala i povijest muzike, posebno u višim razredima. Očito je da je u planu i programu likovnoj i muzičkoj umjetnosti bila poklonjena značajna pažnja. Valja napomenuti da u VII. i VIII. razredu nastavni plan nije predvidio tjelesni odgoj.

Dane su i upute o skraćivanju nastavnog programa, ali pod uvjetom da se ostvari ono što je bitno i značajno za naučan i cjelovit pogled na svijet u učenika i što čini suštinu srednjeg općeg obrazovanja. Skraćivanje nastavnog programa odobravali su narodnooslobodilački odbori i njihovi organi prosvjete. Iz nastavnog plana je vidljivo da satnica nije prelazila okvire 30 sati u višim razredima, a u nižim 29 sati na tjedan. Bilo je predviđeno i otvaranje

² Školstvo u FNRJ, 1945—1951, Beograd 1952, str. 69, 71, 72.

pomoćnih razreda za omladinu koja je sudjelovala u NOB-u i za onu čiji su roditelji bili žrtve fašizma i fašističkog terora.⁹

Uz nastavni plan i program dane su upute o otvaranju đачkih domova i dr. Uvođenjem nastavnog plana i programa u život gimnazije ukinute su sve privatne srednje škole. Za školsku godinu 1945/46. Ministarstvo prosvjete izradilo je plan i program za gimnazije i klasične gimnazije 24. X. 1945. Taj plan i program izrađen je na osnovi okvirnog programa Saveznog ministarstva prosvjete DFJ od 11. X. 1945. godine.

Po tome okvirnom nastavnom planu i programu za gimnazije i klasične gimnazije predviđeno je 16 nastavnih predmeta. Ruski jezik je bio zastupljen u svim razredima, a engleski i francuski jezik od 5. razreda. U nastavni plan je kasnije ušao i Ustav FNRJ s jednim satom u VIII. razredu. Latinski jezik se mogao učiti kao fakultativan predmet s dva sata, a grčki samo u klasičnim gimnazijama. Time su u nastavne planove gimnazija unesene znatne promjene za razliku od prethodnih, odnosno onih za stare Jugoslavije. U njima je došla do izražaja svjetovnost i naučnost nastave i tendencija razvijanja materijalističkog pogleda na svijet u učenika. Posebno se to odnosilo na predmete iz društvenih nauka i povijest oslobodilačke borbe i revolucije naroda i narodnosti Jugoslavije, uloge KPJ i druga Tita. I nastava filozofije je također tome pridonosila jer je bila osnovana na tumačenju borbe između materijalizma i idealizma i završavala je marksističkom filozofijom. U sastavu zemljopisa učila se i ekonomska geografija.

Teškoća je bila i za udžbenike. Ustaški udžbenici su odbačeni, a u toku NOB-a nije bilo mogućnosti da se izrade udžbenici za gimnazije, pa su se u školama upotrebljavali udžbenici starijih izdanja, što je često dovodilo do diktiranja u nastavi i umanjivanja njene kvalitete. Ali, već 1945. godine prevedeni su neki udžbenici za gimnazije s ruskoga, a prišlo se i preradi starih i pisanju novih udžbenika. Kasnije će Odjel za pedagoška izdanja pri Nakladnom zavodu Hrvatske prići tiskanju potrebnih udžbenika za srednje škole.

S gimnazijama je bilo dosta problema i zbog toga što su te škole u starom sistemu bile privilegirane i u njima se dobrim dijelom školovala omladina povlaštenih imućnijih krugova građanskog društva. Ti ostaci starog jasno su se osjećali, pa se nastojalo uz pomoć napredne omladine i progresivnih profesora unijeti u te škole novi duh i političku klimu socijalizma. U početku je bilo i profašističkih i klerikalno orijentiranih grupa učenika preko kojih su djelovale poražene, ali još ne do kraja likvidirane neprijateljske snage nastrojene ustaški i četnički, koje su se u svom razornom radu protiv narodne vlasti koristile pojedincima i manjim grupama omladine u tim školama. Ali, i takve tendencije su se postepeno potiskivale i uklanjale zahvaljujući djelovanju napredne omladine i njene organizacije i profesora vjernih tekovinama narodne revolucije i oslobodilačkog rata. Valja istaknuti da su i neki profesori djelovali s neprijateljskih pozicija, a bilo je i takvih koji su zastupali »apolićan« ili »neutralan stav«. Nastojanjem sindikata i politička klima u redovima profesora brzo se mijenjala. Mijenjanju općeg duha u školi mnogo je doprinijela i omladinska organizacija.

Postepeno se podizala i kvaliteta nastave, ne samo njena sadržajna, pedagoška i didaktičko-metodička zasnovanost nego i idejno-politička kvaliteta i naučnost. Ti i drugi vrijedni rezultati postizavani su zahvaljujući zalaganju

⁹ 30 godina naše pedagogije i školstva, Zagreb 1976, str. 76.

naprednih profesora i članova KP, koji su se svestrano aktivirali u mijenjanju opće klime u školama, odgajanjem omladine u duhu socijalističkog patriotizma, obrane i izgradnje zemlje, u duhu bratstva i jedinstva, naučnosti i svjetovnosti nastave i povezujući nastavu sa socijalističkom izgradnjom.

6. Stručne škole

Stručno školstvo za vrijeme stare Jugoslavije bilo je vrlo zanemareno i po oslobodenju naše zemlje nije moglo odgovoriti stvarnim potrebama, obnovi zemlje i izgradnji socijalističke privrede, posebno industrijalizacije koja je zahtijevala mase kvalificiranih radnika i različitih stručnjaka. Obrazovanje radničke klase u staroj Jugoslaviji izražavalo se u oskudnom i skromnom broju tzv. šegrtskih škola, a što je na konkretan način govorilo o položaju radničke klase u Jugoslaviji i buržoaziji i njenoj brizi za kvalificiranje i obrazovanje radnika. I po broju i po strukama stručnih je škola bilo vrlo malo.

Posebna pažnja narodne vlasti bila je poklonjena nižim stručnim školama, koje su davale organizirano školovanje učenicima u privredi različitih struka i skraćeno školovanje prestarjeloj omladini. Pored već postojećih nižih stručnih škola Ministarstvo industrije i rudarstva federalne Hrvatske 1945. god. otvara u većim industrijskim centrima novi tip nižih stručnih škola — industrijske škole s praktičnom obukom u poduzećima. Uz veće radne organizacije radile su i škole učenika u privredi. Postojale su još niže poljoprivredne i šumarske škole, trgovačke i ugostiteljske, domaćinske, niže rudarske i druge škole.

Učenicij privatnog sektora privrede su od prvog dana naukovanja sudjevali u proizvodnom radu, ali su istovremeno morali polaziti i škole učenika u privredi. U 1945. godini u federalnoj Hrvatskoj bilo je školovanjem obuhvaćeno 22000 učenika u privredi. Kasnije te škole prelaze u nadležnost Ministarstva komunalnih poslova (1947), a potom u resor Ministarstva rada (1948), gdje se osniva Uprava za stručne radničke kadrove, koja neposredno rukovodi tim školama uz narodne odbore i koordinira rad svih nižih stručnih škola koje obrazuju radničku omladinu i radnički kadar općenito.

U jesen 1945. donijeti su i prvi nastavni planovi i programi, i to posebno za škole učenika u privredi s 48 sati tjedne obuke, od toga 12 sati teoretske nastave a ostalo za praktičan rad u proizvodnji, i posebno za industrijske škole s 24 sata na tjedan teorijske i praktične obuke. U početku je bilo i teškoća, posebno u organizaciji industrijskih škola, zbog nedostatka radionica, alata i strojeva i potrebnoga školskog prostora, ali su i ti problemi postepeno uspješno rješavani.

Međutim, povećanjem broja nižih stručnih škola nametao se i niz problema. Nisu bile u pitanju samo zgrade, učionice, radionice i adekvatna praktična obuka, nego i nastavnici. Malo je bilo stalnih nastavnika u tim školama, pretežno su radili honorarni, a njihov postotak je iznosio do 70%. U nešto boljem položaju bile su industrijske škole. Ali, općenito pedagoško i didaktičko i metodičko zasnivanje rada i organizacije tih škola sukobljavalo se s nizom problema. Nedostajalo je udžbenika, priručnik, metodika, pa se u tim školama dosta diktiralo, teorijska nastava je bila pretežno verbalna, a što je, nema sumnje, umanjivalo njenu odgojnu i obrazovnu kvalitetu. Priličan broj svršenih učenika tih škola dosta se teško snalazio u proizvodnji.

U nešto povoljnijim uvjetima radile su srednje stručne škole, i njihov broj se u 1945. povećao. Prije 1941. bilo je u Hrvatskoj samo nekoliko srednjih stručnih škola. Djelovalo je 11 trgovačkih akademija, 2 tehničke škole, 1 u Splitu i 1 u Zagrebu, 1 srednja medicinska škola u Zagrebu, 1 srednja poljoprivredna u Križevcima, 1 ženska stručna učiteljska škola i 1 poljoprivredna domaćinska škola. Postojale su 2 pomorsko-trgovačke akademije u Bakru i Dubrovniku. Ukupan broj učenika u srednjim stručnim školama, računajući tu i učiteljske škole, u 1939/40. bio je 4533.

U srednjim stručnim školama u Hrvatskoj 1945. god. bilo je 15900 učenika. Ako se taj broj u postocima usporedi s učesnicima viših razreda gimnazije, onda se dobije da na učenike viših razreda gimnazije otpada 63%, a na učenike srednjih stručnih škola 36,4% učenika.

Osim republičkih srednjih škola postojale su u Hrvatskoj i savezne srednje stručne škole. Prvih godina, pa i poslije, upis učenika u te škole nije naročito uspijevaao zbog toga što su to bile nove škole i prema njima je postojalo određeno nepovjerenje, ali kasnije upis je bilježio stalno znatan porast. U pravilu u te škole upisivali su se učenici koji su završili nižu srednju školu (gimnaziju). Školovanje u njima trajalo je 3 godine. Za te škole najviše je interesa pokazala privreda, posebno industrija. Po planu i programu tih škola bio je predviđen završni ispit. Svršeni učenici mogli su nastaviti školovanje na odgovarajućim fakultetima. I to je bilo razlogom da je broj učenika u tim školama rastao mnogo brže nego u nižim stručnim školama.

Ali, povećanom interesu omladine za upis u te škole pridonijelo je i to što je narodna vlast uložila napore u otvaranju novih vrsta škola kao što su bile srednje tehničke, rudarske, industrijske, građevinske, gospodarske, poljoprivredne, šumarske, željezničarske, poštanske, ekonomske, ugostiteljsko-turističke, medicinske, fiskulturne i dr. I u tim školama postojala je dalja dioba po usmjerenjima. Inače će planovi i programi škola u njihovu razvitku biti često mijenjani, ali i u rukovođenju školama bilo je dosta nejedinstvenosti, jer je, na primjer, u Hrvatskoj tim školama rukovodilo 15 direkcija, komiteta ili resora, a savezima 7 resora. Bilo je očito da je školstvo zahtijevalo solidnu reformu.

Uz navedene srednje stručne škole u Hrvatskoj su radile i niže srednje umjetničke škole, kao npr. muzičke, baletne, kazališne, za primijenjenu i likovnu umjetnost i dr. Školovanje je u njima trajalo 4 godine, a osposobljavale su nastavnike za niže umjetničke, za osnovne škole i za rukovodioce na području kulturno-umjetničkih aktivnosti. I njihov je broj bio u stalnom porastu jer su otvarane i u manjim mjestima.

Učenici srednjih stručnih škola općenito u velikom broju su dobivali stipendije, čime je narodna vlast željela ojačati interes za što masovniji upis omladine u te škole.⁴

Ako uzmemo da je u školskoj godini 1939/40. u višim razredima gimnazije bilo 100% učenika, u srednjim stručnim školama također 100% učenika, onda je porast broja učenika u srednjim školama 1945/46. u višim razredima gimnazije iznosio 113%, a u srednjim stručnim školama 127%.

⁴ *Godišnjak Ministarstva prosvjete za škol. god. 1949—50*, Zagreb, 1951, str. 410—411.

7. Učiteljske škole

Poslije oslobođenja mnogo je učitelja nedostajalo. Zatečene učiteljske škole imale su mali broj učenika, naročito u starijim razredima. Bio je to i razlog da se u dogledno vrijeme nisu mogle podmiriti potrebe za učiteljskim kadrovima. Nedostajalo je učiteljskih kadrova osobito na području Dalmacije, Istre, Banije, Like i Korduna.

Odmah poslije oslobođenja nastojalo se proširiti mrežu učiteljskih škola i povećati broj učenika u njima. Godine 1945. počelo je rad 14 učiteljskih škola s 2824 učiteljska pripravnika. Dakle, uz 10 postojećih otvorene su i 4 nove učiteljske škole (Dubrovnik, Split, Šibenik, Karlovac, Osijek, Zagreb, Petrinja, Čakovec, Pakrac, Križevci, Rijeka, Zadar, Pula, Knin). Ali, uporedo s tim nastojanjima započelo je ubrzano školovanje učiteljskih kadrova osnivanjem različitih tečajeva pri učiteljskim školama da bi se na taj način dobio što prije potreban učiteljski kadar.

Učiteljske škole su morale prihvatiti i školovanje onih učitelja koji su za vrijeme oslobodilačkog rata radili na oslobođenom teritoriju kao pomoćni učitelji sa završenim partizanskim učiteljskim tečajevima a nisu imali potrebne kvalifikacije. Tako se već 1945. godine, posebno u jesen, znatno povećao broj učenika u učiteljskim školama, ali se usporedo s time nije mogao povećati i broj profesora predavača u učiteljskim školama. Broj učenika se povećao za dva do tri puta, a broj nastavnika se povećavao vrlo sporo.

Zbog toga je bilo potrebno prići oblicima skraćenog, specijalnog i ubrzanog školovanja učitelja. Nije to bila nikakva novost, jer se slično radilo i u toku oslobodilačke borbe. Uz učiteljske škole otvarali su se pomoćni razredi u koje su primana darovitija djeca seljaka i radnika od 13 do 17 godina, koja su završila s boljim uspjehom osnovnu školu ili koji razred srednje škole. U pripremnom A razredu morali su učenici završiti u skraćenome opsegu građu niže srednje škole, da bi tako bez većih teškoća mogli nastaviti redovno školovanje u učiteljskoj školi.

Pripremni B razred pohađali su učenici stariji od 17 godina, koji su bili u učiteljskoj službi, a nisu imali niže srednje škole. Poslije uspješno završenog razreda polazili su u jednogodišnji pedagoški tečaj. Obično su taj tečaj polazili oni učenici koji su bili prestarjeli za redovno školovanje, a imali su nižu srednju školu s tečajnim ispitom ili pak učenici svršenog pripravnog B razreda. Posebnim planom i programom završavali su u jednoj godini učiteljsku školu i bili postavljeni kao učitelji. Takvi tečajevi djelovali su do kraja 1949/50. godine.*

Otvarali su i specijalni razredi uz učiteljske škole za pomoćne učitelje koji nisu imali učiteljsku školu, pa su takvi učenici u jednoj školskoj godini završavali po dva razreda. Takvi su razredi radili do kraja 1951/52. godine. Tako su postepeno svi pomoćni učitelji završili učiteljsku školu.

Uz neke učiteljske škole radili su i tečajevi za svršene učenike gimnazije kao, na primjer, u Zagrebu i Karlovcu, a polazili su ih kandidati koji su završili gimnaziju s ispitom zrelosti, a nisu bili pedagoški osposobljeni. Jedan od oblika ubrzanog školovanja bilo je kraće trajanje IV. razreda učiteljske škole. Naime, već sa završetkom I. polugodišta učiteljski pripravnici bi odlazili na učiteljska mjesta. Za takav način specijalnog i ubrzanog školovanja učitelja izrađeni su i posebni pravilnici i posebni nastavni planovi i programi.

* Isto, str. 50.

Školske 1939/40. godine u Hrvatskoj je bilo 10 učiteljskih škola s 55 odjeljenja, 1754 učenika i 174 nastavnika, a školske 1945/46. godine 14 učiteljskih škola s 85 odjeljenja, 2824 učenika i 190 nastavnika. Kasnije se broj učiteljskih škola u Hrvatskoj povećao te ih je u 1946. bilo 17.

U učiteljskim školama povećavao se broj učenika nerazmjerno s brojem nastavnika. To će biti problem koji će se još dulje vremena rješavati u učiteljskim školama.

Nastava u učiteljskim školama izvodila se po planu i programu koji je bio znatno drukčiji od nastavnog plana i programa za stare Jugoslavije. Posve je razumljivo da su u programu izvršene promjene u duhu oslobodilačke borbe i izgrađivanja socijalizma. Ali, planovi i programi učiteljskih škola stalno su mijenjani, pa je to dovodilo do opterećenosti učenika u nastavi i u izvan-nastavnim aktivnostima, u radu pionirske organizacije i kulturno-umjetničkom radu u školi i izvan škole.

Najteže je bilo za udžbenike, posebno iz pedagoške grupe predmeta. Postojalo je nekoliko prevedenih poglavlja iz Pedagogije od Gruzdjeva, i to se koristilo. U to vrijeme nije postojao udžbenik iz pedagogije, didaktike, metodika, nacionalne i opće povijesti, a da i ne govorimo o udžbenicima iz pedagoške i genetičke psihologije i dr. Za općebrazovne predmete upotrebljavani su udžbenici za više razreda gimnazije.

U takvoj situaciji mnogo toga je ovisilo u nastavi škola o nastavnici, njihovoj ideološko-političkoj orijentaciji u duhu socijalizma i marksizma, upotrebi onih udžbenika koji su postojali uz potrebnu naučnu interpretaciju. Unatoč svemu ipak su znanja učiteljskih pripravnika u to vrijeme bila nedovoljna, što je dovodilo do dosta slabe opće i pedagoške kulture mladih učitelja. Inače u političkom pogledu, u socijalističkoj orijentaciji učenika srednjih škola, učiteljski pripravnici su se znatno isticali kao progresivni, idejni i dobri članovi omladinske organizacije. Tome je mnogo doprinio i njihov sastav jer je u njihovim redovima bilo dosta omladinaca koji su sudjelovali u NOB-u.

I praktično osposobljavanje učiteljskih pripravnika imalo je određenih slabosti, jer sve učiteljske škole nisu imale svoje kompletirane vježbaonice, ali i praktični rad učenika u tim vježbaonicama nije trajao dugo. Učiteljski pripravnici nisu mogli u svim učiteljskim školama i vježbaonicama upoznati i rad u kombiniranim odjeljenjima, a nisu dovoljno poznavali i praksu rada u seoskim školama i drugim osnovnim školama. I po završetku učiteljske škole mladi učitelji su se susretali s nizom problema, jer su mnoge seoske škole bile opterećene velikim brojem učenika, u ponekim razredima znalo je biti i do 70 učenika, što je otežavalo rad i onako još nedovoljno spremnih i neiskusnih svršenih učiteljskih pripravnika. Školovanje u učiteljskim školama, za razliku od učiteljskih škola stare Jugoslavije, trajalo je 4 godine. Potrebno je istaknuti i to da je dosta svršenih mladih učitelja u Hrvatskoj odlazilo na učiteljske mjesta u Bosnu i Hercegovinu kako bi pomogli organizaciju i rad osnovnih škola i u toj republici. Mnogi svršeni učitelji odazvali su se na poziv da rade u Istri, kako bi se i na tom području što uspješnije razvijalo osnovno školstvo i odgajala i obrazovala najmlađa generacija na hrvatskom materinskom jeziku, jer je u Istri dugogodišnja fašistička okupacija ostavila tragove denacionalizacije i asimilacije hrvatskog življa. Slično je bilo i na području Zadra i otoka gdje je trebalo gotovo iz temelja graditi

i organizirati naše osnovno školstvo ili nastaviti na onim osnovama koje su na tim područjima bile utemeljene još u toku NOB-a.

8. *Đački domovi*

Pobjedom narodne revolucije bile su stvorene široke mogućnosti za masovno školovanje omladine, posebno seoske i radničke, ali i djece i omladine palih boraca oslobodilačkog rata. Stoga je valjalo nastaviti otvaranje đačkih domova (internata), kojih je bilo na oslobođenom teritoriju Hrvatske uz partizanske gimnazije i srednje škole već 1943. godine. Krajem školske godine 1944/45. otvoreno je u Hrvatskoj 28 đačkih domova s 2250 učenika. Otvarala ih je narodna vlast uz pomoć društveno-političkih organizacija. Poslije konačnog oslobođenja Hrvatske nastavljeno je otvaranje đačkih domova gotovo uz svaku nižu i potpunu gimnaziju ili učiteljsku školu, kako bi se obuhvatilo što više omladine srednjim školovanjem. U školskoj godini 1945/46. otvorena su 83 đačka doma s 8660 učenika, od toga 10 domova uz učiteljske škole s 1135 pitomaca, 70 domova uz niže i potpune gimnazije, od kojih 4 đačka doma za učenike učiteljskih škola, tako da su u svih 14 domova za učiteljske škole bila 6732 pitomca. Osim toga otvorena su i 3 partizanska đačka doma sa 793 učenika.

Partizanski đački domovi otvoreni su u Zagrebu, Osijeku i Hvaru uz partizanske gimnazije. Zadatak im je bio da omladinu koja je aktivno sudjelovala u oslobodilačkom ratu prihvate, omoguću smještaj i skraćeno školovanje. U ove statističke podatke nisu ubrojani đački domovi u Istri. I njih je u 1945. godini bilo 14 s 820 pitomaca. Kasnije je otvoreno više domova za učenike u privredi.

Za đačke domove trebalo je osposobljavati kadar odgajatelja i odgajateljica. Pretežno su to bili učitelji i nastavnici u svojstvu upravitelja, a učitelji i učiteljice u svojstvu odgajatelja, a negdje je bilo i profesora, ali svi nedovoljno kvalificirani za domski i pedagoški rad. Zbog toga su organi vlasti pokrenuli tečajevе za te kadrove na kojima bi se stručno i pedagoški i metodički osposobljavali za rad u đačkim domovima. Bio je to na određen način novi oblik pedagoškoga djelovanja, kojega nije mogla zadovoljiti klasična pedagoško-metodička kultura. Prvi takav tečaj održan je u Zagrebu u rujnu 1945. s 28 polaznika, a drugi s 26 polaznika, počeo je u studenom iste godine i trajao je do travnja 1946. Kasnije se za odgajatelje postavljao veći broj mladih učitelja. Đački domovi bili su i pretrpani u to vrijeme toliko da je na jednog odgajatelja dolazilo i do 60 pitomaca, što se moralo bezuvjetno odraziti i na kvalitetu pedagoškog djelovanja.

U srednjim školama i domovima djelovala je i *omladinska organizacija*. Ona je pokretala omladinu u učenju i disciplini, pravilnom odnosu prema nastavnicima, organizirala počmo slabijim učenicima, organizirala različita takmičenja, izdavala zidne novine, pokretala kružoke za učenje, razvijala različite oblike kulturno-umjetničkog rada, inicirala sportske aktivnosti, okupljala omladinu na sastancima, konferencijama, manifestacijama, na radnim akcijama, u agitaciji i propagandi, širenju omladinske štampe i dr.

U svim srednjim školama i đačkim domovima postojala su omladinska rukodvstva, a tako i u razredima i u odjeljenjima. Omladinska organizacija u srednjim školama i u đačkim domovima pridonijela je ideološko-političkom odgoju srednjoškolske omladine, razvijanju socijalističkog patriotizma, brat-

stva i jedinstva, međunarodne solidarnosti i pravilnoj socijalističkoj usmjerenosti većine srednjoškolske omladine. U mnogim školama i đačkim domovima omladina je organizirala i svoje literarne, sportske, šahovske, tehničke i razne naučne grupe.

9. Više pedagoške škole

U Splitu je radila Viša pedagoška dvogodišnja škola, koja je otvorena još u toku oslobođilačkog rata. Pored te škole nastavila je rad poslije oslobođenja u Zagrebu također Viša pedagoška škola. Imala je 5 studijskih grupa s relativno malim brojem studenata jer Ministarstvo prosvjete Hrvatske nije moglo odvajati učitelje za taj studij zbog velikih potreba na terenu. Zbog toga je ta škola bila više orijentirana na svršene učenike gimnazije i srednjih stručnih škola, ali i oni se nisu odazivali tome studiju, koliko se to željelo i planiralo. Kasnije će se u njoj povećati broj studijskih grupa i uvesti trogodišnji izvanredni studij, izmijeniti program studija i dr.

U školskoj godini 1945/46. osnovana je i Viša škola za fiskulturu u Zagrebu. Radila je samo jednu godinu. Kasnije će se osnovati i Viša pomorska škola u Rijeci i Viša novinarska škola u Zagrebu.*

10. Sveučilište

Zatečeno stanje po oslobođenju na području visokog školstva u Hrvatskoj nije zadovoljavalo potrebe nove socijalističke zajednice. Valjalo je omogućiti studij omladini širokih slojeva socijalističkog društva. Velikom broju studenata koji je prekinuo studij u toku II. rata i aktivno sudjelovao u NOB-u trebalo je omogućiti završetak studija. Ti su studenti unijeli novi duh na fakultete i Sveučilišta u cjelini. Oni su zajedno s ostalim naprednim studentima, uglavnom članovima SKOJ-a i USAOH-a, pomagali sveučilišnim i fakultetskim organima u organizaciji nastave u novom duhu i svojim istupima jasno manifestirali novo, revolucionarno i socijalističko, i odlučno se borili protiv ostataka fašističke ideologije među studentskom omladinom.

Odlukom AVNOJ-a 1945. god. opće rukovođenje radom fakulteta i visokih škola predano je u kompetenciju Ministarstvu prosvjete, u kojem je osnovan Koordinacioni odbor, a kasnije tu funkciju preuzima Komitet za naučne ustanove, Sveučilište i visoke škole u Zagrebu. Radom pojedinih fakulteta rukovođila su fakultetska vijeća, ona su vršila izbor nastavnika i suradnika i odlučivala o organizaciji nastave i o fakultetskom životu općenito.

Na Sveučilištu je 1940/41. studiralo 9600 studenata, a 1945/46. 7465, daleko manje nego za stare Jugoslavije. Dosta je studenata palo u NOB-u, neki su ostali u Armiji i u organima narodne vlasti, a neki su bili u neprijateljskim redovima. U novim uvjetima Sveučilište se širilo i granalo. U školskoj godini 1938/39. bilo je 8 fakulteta. Već u 1945/46. godini osnivaju se novi fakulteti, odvaja se Farmaceutski od Filozofskog, a nešto kasnije i Prirodoslovno-matematički fakultet, pa onda Ekonomska komercijalna visoka škola prerasta u Ekonomski fakultet i dr.

I broj studenata je bio u stalnom porastu. Posebno je visok porast broja studenata zabilježen nešto kasnije u školskoj 1946/47. godini. Na Sveučilištu će se uvesti i izvanredan studij. I socijalni sastav studenata je bio bolji nego za stare Jugoslavije. Dosta je bilo studenata koji su došli iz NOB-a,

* Isto, str. 52.

djece radnika i seljaka. Studenti su primali i stipendije, povećao se broj studentskih domova, otvarane su studentske menze i dr.

Interesantno je razmotriti i socijalni sastav studenata u 1945. godini. Od cjelokupnog broja studenata 6% otpadalo je na radničku omladinu, 13% na djecu poljoprivrednika, 15% na obrtničku, 46% na namješteničku, 8% na ostala zanimanja i 11% na nepoznata.⁵⁷

U početku se nastava na fakultetima susretala s nizom teškoća. Tjesean prostor i premalen broj nastavnika bili su osnovni problemi koje je trebalo rješavati. Ali, zahvaljujući zalaganju nastavnika i studenata, mnoge teškoće su prebrođene. Na nekim fakultetima i grupama radilo se u smjenama, mjesto nastavnika radilo je i pomoćno osoblje kako bi se nastava i vježbe mogle održavati. Posebno je bilo teško stanje na onim fakultetima na kojima nije bilo dovoljno profesora, gdje su katedre bile gotovo prazne. Zbog toga se prišlo dovođenju mladih kadrova socijalizmu odanih, koji su imali dispozicija i interesa za naučni rad pa su na taj način rješavani problemi nastave, seminarskog i praktičnog rada sa studentima.

Izmijenjeni su i programi studija kojima se težilo dati studentima znanstven pogled na svijet i na struku, kako bi što bolje odgovorili potrebama socijalističkog društva i njegova izgrađivanja. Ipak valja napomenuti da su nastavni programi bili opterećeni nastavnom građom, tako da su studenti bili prisiljeni da uče samo za ispite a da manje studiraju.

Za udžbenike i skripta bilo je teško, vladala je oskudica u studijskoj literaturi. To se pitanje rješavalo umnožavanjem ili štampanjem udžbenika i skripata i prevođenjem s ruskoga. Veliki broj nastavnika se zalagao da studentima omoguću optimalne uvjete za studij, pisali su skripta i udžbenike, prevodili i organizirali nastavu, seminare, vježbe, u nastavu unosili idejnost, trudili se da u studenata razviju znanstveni pogled na svijet, ali bilo je i takvih koji su ostali na pozicijama suprotnim socijalizmu. Zbog toga je bilo pojava da su s nekih fakulteta neki nastavnici bili i udaljeni.

Potrebno je napomenuti da Sveučilište u 1945. godini, pa i poslije nije bilo u stanju podmiriti s visokokvalificiranim stručnjacima velike i raznovrsne potrebe socijalističkog društva u njegovu vrlo dinamičnom izgrađivanju.

I pedagoško obrazovanje studenata, posebno naučno-nastavnih fakulteta, kao što su Filozofski i Prirodoslovno-matematički, u 1945. godini još nije bilo povoljno riješeno. To će se ostvariti tek u 1946. god. kada je na Filozofskom fakultetu osnovan Pedagoški institut, na kojemu će studenti nastavničkih fakulteta slušati predavanja iz opće pedagogije i jedan semestar vršiti praktične vježbe na IX. gimnaziji, vježbaonici Pedagoškog instituta.

Visoke škole započele su poslije oslobođenja rad kao i one koje su otprije postojale, a otvorene su kasnije i neke nove. Tako, na primjer, uz Akademiju likovnih umjetnosti, osnovana je i Akademija za kazališnu umjetnost. Broj studenata tih škola i Državnog konzervatorija bio je u stalnom porastu.

Na Sveučilištu i pojedinim fakultetima odmah po oslobođenju počeo se razvijati *politički i kulturni život studenata*. Tome je mnogo doprinijela organizacija studenata i sindikalne podružnice nastavnika. Studentska organizacija bila je sastavni dio omladinske organizacije i u njoj se nalazio veći dio studenata. Studentska organizacija, osim sastanaka i konferencija, organizi-

⁵⁷ Bilten Zavoda za statistiku i evidenciju Privrednog savjeta NRH, Zagreb 1951, str. 3.

rala je predavanja, priredbe, a posebno je razvijala kulturno-umjetničku djelatnost i osnivala svoja društva, pokretala studentsku omladinu u društvenom i političkom životu, u radnim akcijama i sl.

B. Obrazovanje i prosvjećivanje odraslih

1. Institucije, oblici i sadržaji u obrazovanju odraslih

Po oslobođenju Hrvatske i Jugoslavije nastavila se aktivnost u obrazovanju odraslih i narodnom prosvjećivanju. Važan zadatak u toku NOB-a i poslije oslobođenja bio je suzbijanje nepismenosti. Akcija je vođena prema planovima koje su izradili svi kotari. U Hrvatskoj je 1945. god. utrošeno na suzbijanje nepismenosti 820 000 dinara. Otvarani su tečajevi za nepismene, a za voditelje analfabetskih tečajeva angažiran je veliki broj učitelja, nastavnika, omladine, članova APZ.

U srpnju 1945. izdalo je Ministarstvo prosvjete federalne Hrvatske upute za rad i organizaciju *analfabetskih tečajeva*. U isto vrijeme štampana je Početnica i Bukvar za odrasle nepismene u 100 000 primjeraka. Za djecu do 14. godine koja su bila nepismena otvarani su tzv. *osnovni tečajevi* koji su radili po posebnom programu. Krajem 1945. god. osnovani su seoski, kotarski i okružni štabovi i Glavni štab za likvidiranje i borbu protiv nepismenosti.

Rezultati te akcije nisu izostali. Smatra se da je u 1945. godini u jesen akcijom opismenjeno 10 000 odraslih. Produžena je i zimska kampanja, pa je u veljači 1946. u Hrvatskoj radilo 1350 analfabetskih tečajeva s 34122 polaznika. Toj akciji pridružila se i armija, sindikat i društveno-političke organizacije. U narednim godinama akcija će dobiti još više na širini i masovnosti.

Pored analfabetskih tečajeva, iako u manjem broju, organizirani su *niži općeobrazovni tečajevi*. U njima se u skraćenom vremenu svladavalo gradivo osnovne škole. Pokretani su i srednjoškolski općeobrazovni tečajevi. Radili su također u skraćenom vremenu. Mnogi odrasli, naročito pripadnici armije, polazili su *večernje srednje škole* u kojima su stjecali obrazovanje na nivou srednje škole (gimnazije). Kasnije će se različiti oblici i sadržaji obrazovanja i prosvjećivanja odraslih znatno omasoviti i po broju institucija povećati.

Inicijativom Narodnoslobodilačkog fronta Hrvatske (NOFH) organizirane su u gradovima, po rajonima i selima brojne *čitalačke grupe* u kojima se čitala štampa, komentirale vijesti i politički se uzdizali odrasli. Tome treba dodati i sastanke što su ih organizirale društveno-političke organizacije na kojima su se odrasli upoznavali s političkim događajima u zemlji i svijetu. Posebnu aktivnost Narodni front je razvio u povodu izbora za Ustavotvornu skupštinu DFJ.

I agitpropi komiteta KPH angažirali su se u *ideološko-političkom* radu s članovima Partije na izučavanju marksističke literature, proučavanju partijskih dokumenata i dr. Djeluje u to vrijeme i Više partijskih škola CK KPJ »Đuro Đaković« u Beogradu i Srednja partijska škola »Rade Končar« u Zagrebu na kojima se školuje veliki broj partijskih kadrova Hrvatske. Sličnu aktivnost razvijao je i SKOJ i USAOH. I sindikat je također okupljao svoje članstvo na sastancima, konferencijama, predavanjima, a kasnije i preko sindikalnih škola.

Okupator je uništio veliki broj knjižnica i čitaonica u mnogim gradovima i selima. Poslije oslobođenja iz knjižnica su izlučene ustaške i druge

neprijateljske knjige, a Ministarstvo prosvjete je slalo besplatno knjige *knjižnicama i čitaonicama*. Interes za dobru knjigu bio je velik u odraslih i omladine. Kasnijih godina u Hrvatskoj je stalno rastao broj knjižnica i čitaonica. Tako, na primjer, on će narasti u 1947. god. na 1445, ne računajući gradske i stručne knjižnice. Osnivanje knjižnica potiče osobito sindikat, »Seljačka sloga« i društvo »Prosvjeta«. Posebni oblici su bile pokretne izložbe i pokretna kina kojima se nastojalo stići u najzabitija mjesta Dalmacije, Like, Korčuna, Banije i dr. Otvarani su i *domovi kulture*, povećao se i broj radio-aparata, a značajnu ulogu odigrala je i *štampa*, koja je izlazila u velikoj tiraži.

Dobro organiziran prosvjetni rad s odraslima i omladinom provodila su *narodna sveučilišta*. Poslije oslobođenja Hrvatske ona su počela rad u mnogim gradovima. Na njihovim tribinama nastupali su istaknuti društveno-politički radnici, partijski rukovodioci, pripadnici armije, sindikata, naučni i prosvjetni radnici. Organizirana su i ciklusna predavanja. Narodna sveučilišta su imala svoje odbore, planirala su i programirala rad. Često su u njihovu sastavu djelovale knjižnice i čitaonice, kulturno-umjetnička društva, različite sekcije, održavane kino-predstave i dr. Broj narodnih sveučilišta bio je u stalnom porastu. Krajem 1945. u Hrvatskoj je djelovalo 128 narodnih sveučilišta, koja su organizirala 2395 predavanja kojima je prisustvovalo 1 300 000 slušalaca. Kasnije se broj tih institucija znatno povećao.

Potrebno je spomenuti i djelovanje *dobrovoljnih kulturno-umjetničkih društava*, kazališnih družina, radničkih kulturno-umjetničkih društava, pjevačkih zborova, instrumentalnih zborova, folklornih grupa i ansambala, različitih tečajeva muzike, crtanja, modeliranja, održavanje književnih večeri i slične oblike u prosvjetnim društvima, sindikalnim organizacijama, domovima kulture, u školama i dr. Na selu su s uspjehom na kulturno-prosvjetnom polju radile prosvjetne organizacije »Seljačka sloga« i »Prosvjeta« i kulturna društva nacionalnosti.

U federativnoj Hrvatskoj u 1945. godini radilo je 7 profesionalnih kazališta i 2 *poluprofesionalna kazališta* (Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu, Narodno kazalište Osijek, Split, Rijeka, Šibenik, Dubrovnik, »August Cesarec« u Varaždinu, Kazalište u Zadru, Karlovcu).²³ Samo u toku 1945. god. kazališta su dala 1816 priredaba koje je gledalo 978419 posjetilaca. U to vrijeme u Hrvatskoj djeluje i 160 kina, koja su dala 224 filma.

Pored navedenih oblika i institucija koje su vršile vrijednu funkciju u obrazovanju i prosvjećivanju odraslih, potrebno je navesti i važnu obrazovnu, odgojnu i kulturnu ulogu koju su tokom 1945. imali *muzeji, Galerije, brojne izložbe, arhivi* i slične institucije, koje su kao rijetko kada bile pristupačne širokim slojevima naroda.²⁴

2. Organizacija prosvjetnih radnika

Narodnim vlastima u unapređenju školstva i prosvjete pružala je veliku pomoć *Sindikalna organizacija prosvjetnih radnika*, osnovana 1945. godine kao sastavni dio Jedinstvenih sindikata Jugoslavije. Savez hrvatskih učiteljskih društava i Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora, staleške orga-

²³ Informativni priručnik o Jugoslaviji, Beograd 1948—1949, str. 13.

²⁴ *Godišnjak Ministarstva prosvjete NRH za škol. god. 1949—50*, Zagreb 1951, str. 58; dr. Franković, *Razvitak školstva i pedagogije u Hrvatskoj*, Zagreb 1958, str. 489—500.

nizacije, koje su za okupacije jednim dijelom ustaški nastrojenog članstva bile uvučene u suradnju s ustaškim vlastima, prestale su raditi. Tako su se prosvjetni radnici po oslobođenju našli zajedno s radničkom klasom u istoj organizaciji i postali dio te vrlo velike i jake organizacije.

U prvo vrijeme u Savez prosvjetnih radnika i namještenika u Jugoslaviji bili su učlanjeni i učitelji, profesori, nastavnici svih vrsta i administrativno i pomoćno osoblje, a zemaljski odbori Saveza obuhvaćali su sve ostale prosvjetne i kulturne radnike; glumce, slikare, muzičare i dr. Kasnije će biti osnovano Društvo nastavnika Sveučilišta i visokih škola.

I radni uvjeti prosvjetnih radnika u početku bili su otežani zbog preopterećenosti u nastavi, raznih tečajeva, rada u drugim školama i rada na narodnom prosvjećivanju. Učitelji na selu pružali su pomoć narodnim odborima u raznim akcijama, raznim popisima i sl. Kasnije su se prilike popravile priljevom novih mladih nastavnika.

Savez prosvjetnih radnika, odnosno Zemaljski odbor za Hrvatsku u Zagrebu, posebno se angažirao na ideološko-političkom uzdizanju prosvjetnih radnika. Pokretao je i savjetovanja, konferencije, skupštine, kraće ideološko-političke i pedagoške tečajeve, podsticao članstvo na sindikalnu aktivnost, na zalaganje u nastavi i društvenom radu.

Zadaci koji su stajali pred prosvjetnim radnicima bili su određeni na savjetovanju u organizaciji sindikata, 29. i 30. XII. 1945. Na tom savjetovanju naglašeno je da su glavna područja na kojima se prosvjetni radnici moraju angažirati: politički i stručni rad, masovni kulturni rad s omladinom, kulturno-umjetnički rad, fiskultura, zdravstveno-socijalni rad, tarifno-pravni i ekonomsko-zadružni sektor rada. Krajem 1945. godine u Hrvatskoj je bilo blizu 200 sindikalnih podružnica prosvjetnih radnika sa oko 8000 članova. Kasnije će se broj podružnica i članstva znatno povećati.

Sindikata je, koliko je to bilo moguće u onim prilikama, vodio brigu o materijalnom stanju prosvjetnih radnika, sudjelovao u izradi uredbi o plaćama, socijalnom osiguranju, pitanjima umapređivanja, brinuo o stanovima i dr. Sindikat je vodio brigu o pedagoškom obrazovanju nastavnika, ali mnogo manje nego o navedenim problemima.

3. Pedagoška djelatnost

Još u toku NOB-a na oslobođenom teritoriju Hrvatske napuštena je tadašnja građanska pedagogija. Poslije oslobođenja te su tendencije došle još više do izražaja. U prvo vrijeme one su se ispoljile u organizaciji školstva, a manje na području razrade naše socijalističke pedagoške teorije. Najveća pažnja obraćala se ostvarivanju novoga odgojnog socijalističkog cilja, pionirskoj i omladinskoj organizaciji, odnosu nastavnika i učenika, ali postepeno se sve više i u pedagoškom obrazovanju nastavnika unosi duh novih smjernica naše socijalističke škole.

U odnosu na odgojni cilj i zadatke odgoja *pedagoška teorija* se osnivala na općim i društvenim zadacima i politici KPJ, koju je drug Tito izrazio riječima: »Vi treba da vaspitavate nove naraštaje i da prevaspitavate one koji su vaspitani pod pređašnjim okolnostima do rata i pod okupacijom. Velika je i časna dužnost usađivati u duše naše omladine one ideje koje su naši borci nosili kroz rat, ideje bratstva i jedinstva naših naroda, ideje stvaranja jedne snažne federacije ravnopravnih naroda, ideje socijalne pravičnosti, ideje

demokracije, koja nije samo na papiru, nego se i na djelu u stvarnosti izražava kao takva, ne samo po formi, već i po svojoj sadržini. A glavna sadržina jest socijalnost.*

Koliko je opći cilj odgoja i obrazovanja bio jasan, toliko nisu bili jasni suptilni problemi didaktičko-metodičkog karaktera. U nastavi je bilo mnogo slučajeva oslanjanja na staru praksu u pogledu organizacije nastave, nastavnih metoda, nastavnog sata i sl. Nije to bilo ni čudno, jer osim predratne pedagoške literature, nastavnicima nije stajalo na dispoziciji ništa drugo. U jesen 1945. god. grupa jugoslavenskih pedagoga posjetila je SSSR i popularizirala u nas dostignuća sovjetske škole i sovjetske socijalističke pedagogije. Ubrzo zatim počeli su izlaziti iz štampe prijevodi sovjetske pedagoške literature. Ujedno su prevedeni i neki udžbenici sovjetske pedagogije, kojima su se služili nastavnici pedagogije, učenici učiteljskih škola i prosvjetni radnici. I Pedagoško-književni zbor započet će izdavanje pedagoških djela naših autora. Tako je, na primjer, 1945. god. objavio »Elemente psihologije« od dr. Zorana Bujasa, a kasnije i druge priručnike i udžbenike. Idućih godina ta će djelatnost biti brojnija, a početak će izlaziti iz štampe i manji radovi naših autora.

Još na oslobođenom teritoriju Hrvatske Povjereništvo narodne prosvjete ZAVNOH-a počelo je izdavati časopis »Narodna prosvjeta«. Broj 2--3 izišao je u Splitu, a drugi brojevi u Zagrebu. Izlazio je poslije oslobođenja kao službeni organ Ministarstva prosvjete, ali je donosio i pedagoške rasprave, članke i prikaze. Pedagoško-književni zbor je 1946. godine pokrenuo kao nastavak »Napretka« pedagoški časopis pod nazivom »Pedagoški rad«, iz početka namijenjen svim prosvjetnim radnicima, a kasnije će se taj časopis ograničiti na obaveznu školu i pretežno će tretirati njenu problematiku.

Odjel za pedagoška i školska izdanja Nakladnog zavoda Hrvatske počeo je 1945. god. u suradnji s Ministarstvom prosvjete izdavati pedagošku publikaciju pod naslovom »Mala prosvjetna knjižnica«. I interes za vrijednu i naprednu dječju i omladinsku knjigu bio je u stalnom porastu. Za takva izdanja prosvjetni radnici su pokazali veliko zanimanje. Kao izdavač takve literature javila se kasnije Narodna omladina (NOPOK), koja je izdala dosta prevedenih knjiga sovjetskih autora, ali je štampala i djela naših pisaca za djecu i omladinu (B. Copicća, G. Viteza, A. Diklića i dr.).

Za najmlađe izlazio je list »Pionir«, koji je utemeljen još u toku NOB-a, u lipnju 1942, za omladinu listovi »Srednjoškolac« i »Omladinski borac«, glasila cijele omladinske organizacije u Hrvatskoj. I pojedine nacionalnosti u našoj republici izdavale su svoja glasila za najmlađe i omladinu.

Sumiramo li u cjelini napore što ih je vršila narodna vlast u toku 1945. god. u organizaciji školstva i prosvjete, možemo zaključiti da je to bila godina velikoga zalaganja da se stvori solidna osnova za dalji razvoj ovog područja u eri obnove i izgrađivanja naše socijalističke zajednice i izvrše temeljite pripreme za petogodišnji plan podizanja zemlje i, u jedinstvu s time, razvoja školstva i prosvjete u Hrvatskoj.

* »Konferencija prosvjetnih radnika Srbije, Vojvodine, Kosova i Metohije«, Beograd 1945, str. 17.

DAS SCHULWESEN UND DER UNTERRICHT IN KROATIEN —
HERBST 1944—1945

Zusammenfassung

Der Vf. betrachtet die Entwicklung des Schulwesens ungefähr vor der Befreiung Kroatiens und Jugoslawiens, die Tätigkeit des ZAVNOH (Landesantifaschistischer Rat der Volksbefreiung Kroatiens) und des Abteils für Volkskultur bei Organisation der Volks-, Mittel- und Fachschulen. Dabei wird die Schuung der Lehrer, die Schulpläne, die Lehrbücher, die Lehrgegenstände, sowie auch der Wiederausbau der zerstörten Schulen auf dem befreiten Gebiet Kroatiens dargestellt. Der Vf. stellt auch die Organisation der Kinder- und Schülerheime, der ersten Lehrerschulen, des Lehrervereins Kroatiens und der Höheren pädagogischen Schule in Split dar. Die ganze Entwicklung des Schulwesens begleitete auch die intensive Aktion auf der Beschriftung der älteren und an auch Jüngerer Leute (Kurse, Volkuniversitäten, Kultur- und Jugendheime). Es wird auch die kulturell-erzieherische Tätigkeit (Theatergruppen, vielfältige Presse und ihre und gesellschaftlichpolitische Funktion) dargestellt.

Mit der Befreiung von Kroatien und Jugoslawien wird die Arbeit an der Organisation des Schulwesens (neue Volksschulen, Schüler- und Kinderheime, Lehrerschulen, höhere Schulen und Fakultäten fortgesetzt. Das Ministerium für Volkskultur der Föderalen Republik Kroatien organisiert mit viel Bemühen die Gründung verschiedener Fachschohlen, die für den Wiederaufbau des Landes notwendig waren. Die Aktion für die Beschriftung, für das Erscheinen der Fach- und Lehrbücher, für das Ermöglichen verschiedener Kurse, der Volksbibliotheken und Universitäten wird noch intensiver. Zur allgemeinen Benützung des Volkes werden Archive, Gallerien, Museen usw. zur Verfügung gestellt. Ende 1945 wurden weitere Grundlagen für das Schulwesen und die Kultur geschaffen, die sich im Fünfjährigen Plan des Wiederaufbaus noch weiter entwickeln konnten.